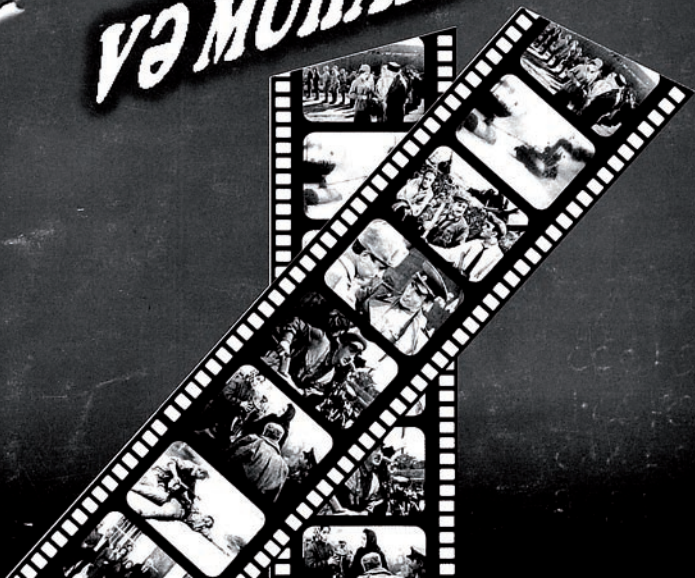


AYDIN KAZIMZADƏ

**AZƏRBAYCAN
KINOSU
VƏ MÜHARİBƏ**



2005
1405

Ш373
K32

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT NAZİRLİYİ

AYDIN KAZIMZADƏ

*1941 – 1945-ci illər
Böyük Vətən müharibəsində
Qələbənin 60 illiyinə həsr olunur*

77212

**AZƏRBAYCAN KİNOSU
VƏ
MÜHARİBƏ**

76454

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kino Mərkəzi

BAKI – 2005

U373(2A)+T3(2A),g

Az. 85.5
K 17

Redaktor *Mürvət Bəyşli*
Rəyçi *İlham Qazımadə, sənətsünaslıq namizədi*
Rəssam *Xalidə Kazımova*

Aydın Kazımadə. "Azərbaycan kinosu və müharibə"
Bakı "Nağil evi", 2005

Kitabda Böyük Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan kino işçilərinin ön cəbhədə həm çəkilişlər aparmalarından, həm də əldə silah düşmənlə üz-üzə vuruşmalarından, arxa cəbhədə gəcəni gündüzə qatararaq dövrün kino salnaməsini lentə almalarından danışılır. Burada müharibədən sonrakı illərdə kinematoqrafçılarımızın müharibə mövzusunda bədii və sənədli filmlər yaratmalarından geniş söhbət açılır. Bu filmlərdə faşizm üzərində Qələbənin qazanılmasında ölkəmizin bütün zəhmətkeşlərinin, əl-əlxüsüs neftçilərin, neftçi-alimlərin, Azərbaycan neftinin müstəsna rolu haqqında da bəhs olunur.

Kitab mədəniyyət və incəsənət işçiləri, kinoşünas – mütəxəssislər, kino həvəskarları və oxucuların geniş dairəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kitab Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin sifarişilə çap olunmuşdur.

K $\frac{17}{093-20}$ 2005

© Aydın Kazımadə. 2005
© Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi. 2005

GİRİŞ

Böyük Vətən müharibəsi, sovet xalqlarının və onun silahlı qüvvələrinin Hitler faşizminə qarşı apardığı ədalətli ölüm-dirim mübarizəsi haqqında çox yazılıb, çoxlu filmlər çəkilib. Yazıçılar və şairlər, rəssamlar və kino xadimləri ən yaxşı əsərlərini faşizmə qalib gəlmiş döyüşçülərə həsr etmişlər. Tarixçilər bu mövzuda keyli əsər çap etdirmişlər. Bir çox zabit, general, admiral və marşalın – II Dünya müharibəsinin cəbhələrində vuruşmuş insanların maraqlı xatirələri çap olunmuş və işıq üzü görmüşdür. İldən-ilə ötən müharibənin bədii və sənədli salnaməsi getdikcə artır. Bunu alqışlamaq lazımdır. Çünki alman faşizmini külə döndərmiş sovet xalqının ümumdünya – tarixi hünəri hələ tam şəkildə öyrənilməmiş və tərənnüm olunmamışdır.

1945-ci ilin 9 May günü həmişəlik xatirələrdə qorunub saxlanılacaqdır. Məhz həmin gün sovet xalqları faşizm üzərində tarixi qələbə çalaraq, Sovet İttifaqının ərazisinə min kilometrə soxulmuş düşmənin ayaq izlərini belə yer üzündən silmişlər. Müharibə qurtarandan sonra həmin bahar nəfəsli qələbə günü bütün bəşəriyyət azad nəfəs aldı, bir çox Avropa ölkəsinin başı üzərində meydan sulayan faşist kabusunun nəhayət ki, yox olmasına, bütün dünyanı qorxuya, lərzəyə salan qəhvəyi vəba xəstəliyinin məhv edilməsinə sevindi.

O vaxtdan bir çox illər gəlib keçib. Lakin bu qələbənin böyüklüyü illər ötdükcə nəinki tutqunlaşmır, əksinə daha da parlaq olur. Bu, qanunauyğundur. O unudulmaz may günləri tarixin dərinliklərinə getdikcə sovet xalqının vətənpərvərlik və beynəlmillətçilik hünərinin əhəmiyyəti tam və parlaq şəkildə açılır, sülhün taleyi üçün onun əhəmiyyəti bir o qədər də dərinəndə dərk edilir.

Sovet İttifaqının Hitler Almaniyasına qarşı Böyük Vətən mü-

haribəsi demək olar ki, dörd il davam etmişdir. Bu ağır və qanlı mübarizədə sovet xalqları və onun silahlı qüvvələri igidlik, Vətənə sonsuz məhəbbət nümunəsi göstərmişlər. Çox ağır döyüşlərdə onlar nəinki sovetlər ölkəsinin namusunu, azadlığını və müstəqilliyini qoruyub saxladılar, hətta bir çox ölkələrin xalqlarına faşist boyunduruğundan azad olmaqda köməklik də göstərdilər.

Hitler Almaniyası üzərində böyük qələbə sovet xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının qələbəsi idi. Dünyada elə bir qüvvə yox idi ki, alman faşizmini onun zəhmli hərbi maşını ilə birgə darmadağın etməyə qadir olsun. Bunu milyonlarla sovet adamı – əlində silah cəbhədə və düşmən arxasında vuruşan, arxa cəbhədə, o cümlədən Azərbaycanda bu silahı hazırlayan, zavodların sexlərində, neft mədənlərində və şaxtalarda yorulmadan işləyən, kolxoz tarlalarında çalışan, işğalçıları tamamilə darmadağın etmək üçün cəbhəni lazım olan hər şeylə təmin edən insanlar edə bilərdilər və etdilər də.

1941-ci ildə 23 milyon 541 min ton neft hasil edilmişdir. Bu qədər nefti Bakı neftçiləri ən ağır şəraitdə yerin altından çıxarmışlar. Azərbaycan neft sənayesi tarixində bu qədər yanacaq əldə etməmişdi. «Bakinskiy raboçiy» qəzeti xəbər verirdi ki, müharibənin ilk altı ayı ərzində Abşeronda ən iri «Leninneft» trestindən bütün ixtisaslı fəhlələrin və mütəxəssislərin 45 faizi cəbhəyə getmişdir. Lakin mədənlərdə qalanlar maye yanacağın hasilatını nəinki aşağı salmamış, əksinə daha da artırmağa müvəffəq olmuşlar. İstismarçılar və qazmaçılar kazarma vəziyyətinə keçərək sutkalarla buruqların yanında olurdular.

Hərbi illərin qəzet səhifələrində üstüörtülü faktlara rast gəlik: «Leyt.Şmidt adına Maşınqayırma zavodu az fəhlə qüvvəsi ilə daha çox məhsul istehsal edir, özü də əvvəlkindən fərqli olaraq yüksək keyfiyyətlə». Digər misal, «... şmidtçilərin məhsulla-

rı faşistləri möhkəm əzişdirir».

Sənədlərdən məlum olur ki, şmidtçilər 1941-ci ilin iyul ayında Dövlət Müdafiə Komitəsindən fəvqəladə tapşırıq alırlar: xüsusi güllələrin istehsalına yiyələnmək. 1942-ci ilin yanvar ayında zavod ilk raket güllələrinin və əfsanəvi «Katyuşa»lar üçün avadanlığın istehsalına başladı. Şmidtçilər hərbi sifarişlərlə bərabər neft mədənləri üçün avadanlıqların istehsalını da dayandırmamışlar.

Bakının digər müəssisələri də hərbi məhsullar hazırlayırdı. Məsələn, Dzerjinski adına maşınqayırma zavodu tapança – pulemyot, Oktyabr inqilabı adına zavod odsaçan silah, Zaqfederasiya adına zavod ağır aviasiya bombası və aerokizəklər, Paris Kommunası adına zavod mina atan, Vano Sturua adına zavod mina, V.İ.Lenin adına avtomobil təmiri zavodu avtomat və mina atanlar üçün hissələr istehsal edirdi. Sonuncu zavod «T-26» markalı tankların təmirini də görürdü. Hətta Azərbaycanın yüngül və yerli sənayesi 1941-1945-ci illərdə ordu üçün 230 növ məhsul buraxmışdı. Bütün bunlar uzun illər gizli saxlanıldığına görə heç kəsin xəbəri yox idi.

Cəbhə ilə arxanın, ordu ilə xalqın, fəhlə sinfi ilə kəndlilərin birliyi sovet xalqlarının tükənməz qüvvət mənbəyi olmuşdur. Müharibə illərində ölkə vahid hərbi düşərgəyə çevrilmişdi. Bu ölkədə bütün işlər, bütün həyat cəbhənin maraqlarına, düşmənin darmadağın olunmasına tabe etdirilmişdi.

Müharibədən sonra bəzi xarici ölkə tarixçiləri Sovet İttifaqının faşizm üzərində cəhəşümül qələbəsini gözdən salmaq üçün sübut etməyə çalışırdılar ki, guya bu qələbə təsadüfən qazanılıb, yeni sovet xalqı üçün əlverişli, alman – faşist ordusu üçün isə əlverişsiz şərait olub.

Alman zabiti Hans Leybel evə göndərdiyi məktubda Moskva altındakı məğlubiyyətlərini belə izah etmişdi: «Hava allahı rus-

ların tərəfindədir». Nasist quldur başçıları, ali qərargah general-ları isə həqiqətə göz yumaraq və özlərinə təskinlik verərək de-yirdilər: «Bu, geri çəkilmə deyil, manevr etmədir, Moskvanı al-maq o qədər vacib deyil, fürerin dəfələri dediyi kimi, əsas ma-nəe cənubdur, Ukraynadır, neftdir...»

Bundan sonra «məğlubedilməz» vermaxtın birinci məğlubiy-yəti barədə belə bir əfsanə yaranır: «guya Moskva altındaki məğlubiyət yolsuzluq və Şaxta allahının qələbəsidir...»

Qırx birinci ilin dekabrında faşistlər hələ bilmirdilər ki, irəli-də onları Stalinqrad vuruşması və hər b tarixində məşhur olan Kursk qövsü gözləyir...

Faşist işğalçıları müharibəni ona görə uduzdular ki, nəinki müharibə gədən şəhər və kəndlərin, həm də müharibədən uzaq olan respublikaların əhalisi əl-ələ verib ümumi düşməne qarşı ölüm-dirim mübarizəsinə qalxmışdılar. O vaxtı hər bir sovet ada-minin iki vətəni vardı: biri onun doğulub yaşadığı doğma torpaq, ikincisi Sovet İttifaqı idi. Əsgərlərimiz cəbhələrdə faşist ordusu ilə üz-üzə gələndə, «Vətən uğrunda!» deyib döyüşə, odun-alo-vun içərisinə atılırdılar. Onlar «Vətən» deyəndə hər iki vətəni nəzərdə tuturdular.

Hitlerin şəxsiyyətindən özləri üçün mif yaratmış faşistlər so-vet gücünün mənbəyini görmək imkanından məhrum idilər. Çünki onlar Hitleri məğlubedilməz və dahi rəhbər, sərkərdə he-sab etməklə əslində özlərində arxayınçılıq yaratmışdılar, özləri-ni dünyanın ağası hesab edirdilər. Dünya xalqlarına nifrət hissi hitlerçiləri kor etmişdi. Onlar sovet adamlarının qəlbini oxuya, sovet adamlarının poladdan da möhkəm iradəsinin əyilməzliyini görə bilməzdilər. Sovet adamları müharibə başlanana qədər hər cür işgəncələrdən, əzab-əziyyətlərdən, məhrumiyyətlərdən, tə-qiblərdən keçmişdilər. İstər Rusiyanın özündə, istərsə də ittifaq respublikalarında, o cümlədən Azərbaycanda sovet hakimiyyəti

qurularkən qolçomaq, əksinqilabçı, satqın adı altında minlərlə günahsız insanları kütləvi şəkildə qıran bolşeviklər 30-cu illərin ikinci yarısından sonra xalq düşməni, din xadimi, millətçi, xarici kəşfiyyata işləyən casus damğası vurub milyonlarla insanı ya güllələdilər, ya da Rusiyanın şimal rayonlarına sürgün etdilər, bütöv xalqları doğma ev-əziyyətlərdən, məhrumiyyətlərdən keçən sovet xalqı artıq bərkənd-boşdan çıxmış, daha möhkəm və mətin olmuşdu. Faşistlər Sovet İttifaqına qəfləti hücum edərkən sovet xalqının bu cəhətini – qırılmaz polad iradəsini nəzərə almamış-dılar, heç ala da bilməzdilər.

Bu kitabda məhz Azərbaycan xalqının Böyük Vətən mühari-bəsində iştirakını, sovet xalqları ilə birgə ümumi düşməne qarşı mübarizəsinə əks etdirən kinofilmlərdən söhbət açılır, müharibə illərində bir əlində silah, o biri əlində kinokamera və fotoaparət tutmuş kinematoqrafçılarımızın necə böyük çətinliklərlə dövrün kinoxronikasını yaratmalarından bəhs edilir.

Burada müharibə ərəfəsində, müharibə dövründə və mühari-bədən sonrakı illərdə Bakı kinostudiyasında istehsal olunan bə-dii və sənədli filmlər araşdırılır, bu kino əsərlərində müharibə mövzusu, xalqımızın oğul və qızlarının cəbhədə və arxada gös-tərdiyi hünər, Qələbənin qazanılmasında Azərbaycan neftinin əhəmiyyətli və müstəsna rolu tədqiq olunur.

Kitabın sonunda Böyük Vətən müharibəsi mövzusunda yara-dılmış, yaxud müharibəni qismən əks etdirən bədii, cizgi və sənədli filmlərin, kinojuraların filmoqrafiyası verilmişdir.

KINOMUZ MÜHARİBƏ ƏRƏFƏSİNDƏ

Neft və xalqlar dostluğu əsas mövzular idi

Böyük Vətən müharibəsinin Qələbə ilə başa çatmasından 60 il ötür. 60 il ağsaçlı tarix üçün əgər bir göz qırpmıdırsa, bəşər övladı üçün bu rəqəm nə az, nə çox bir ömürə bərabərdir. Uzun illər keçəndən sonra Böyük Vətən müharibəsi ərəfəsində o dövrün materialları əsasında istehsal olunmuş kinofilmlərə həyəcanla tamaşa edərsən. Bu filmlərə, xüsusən sənədlı kinolentlərə baxarkən yaxınlaşmaqda olan tufanı hiss edərsən. Çünki o vaxtlar II Dünya müharibəsinin əks-sədası Sovet İttifaqının hər yerində eşidilməkdə idi. Hətta görkəmli Ukrayna kinorejissoru A.Dovjenko 1935-ci ildə «Aeroqrad» bədii filmi çəkəndən sonra yazmışdı: «Əgər təsdiq etsəm ki, bir neçə ildən sonra bizdə müharibə ola bilər, burada heç bir hərbi sirr açmamış olaram».

Hələlik isə müharibənin yan keçdiyi sovetlər ölkəsində adamlar öz qaşğuları ilə yaşayı, ancaq səksəkəli həyat onların nıgarançılığını günü-gündən daha da artırır.

Azərbaycan Respublikasında da xalq bir tərəfdən zəhmətkeşlərin həmrəylik günü olan 1 Mayı böyük sevincə bayram edir, digər tərəfdən hər ehtimala qarşı müharibə təhlükəsi ilə bağlı tədbirlər görürdü.

Kino işçiləri də yeni-yeni filmlər üzərində işləməklə yanaşı Azərbaycanın şəhər və kəndlərində yeni kinoteatrların tikilib istifadəyə verilməsi üçün çalışırdılar.

«Bakinskiy raboçiy» qəzetində (18 mart 1941-ci il) dərc olunmuş «Kolxozların kinolaşdırılması» məqaləsindən bizə məlum olur ki, Azərbaycan kinolaşdırma İdarəsi 1941-ci ildə respublikanın rayonlarında daimi və səyyar kinoteatrların şəbəkəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Ən iri 18 kənddə kinoteatrların

açılması üçün binalar uyğunlaşdırılacaq və səsəndiriləcədi. 1941-ci il üçün planlaşdırılmış 42 min 230 seansdan kənd rayonlarında 20 min seans verilməli idi, Bununla da 2 milyona qədər tamaşaçıını əhatə etmək nəzərdə tutulmuşdu.

O dövrdə kinostudiya işçiləri iki istiqamətdə işləyirdilər. Onlar xalqımızın dinc həyatı ilə bağlı hadisələri lentə alır, eyni zamanda müharibə təhlükəsinə qarşı respublikamızda görülmə tədbirləri çəkirdilər.

1940-cı ildə çəkilmiş «Hava həyəcanı siqnalı ilə», «Hava hücumundan müdafiə» və «Bakı hazırdır» filmləri dediyimiz kimi əhalinin müharibə zamanı özünümüdafiyyə hazırlamasından və bu sahədə dövlət tərəfindən görülmə tədbirlərdən danışıq.

«Hava həyəcanı siqnalı ilə» sənədli filmində konkret olaraq müharibə şəraitində hava həyəcanı zamanı hərbi hava müdafiəsinə hazırlıq təlimləri, təlimlərin yoxlanılması, Bakıdakı keçmiş 1 May və Poluxin küçələrindəki evlərin özünümüdafiyyə qruplarının işi, sərhədlərimizin gecə-gündüz qorunması öz əksini tapmışdır. Bundan başqa burada neftçilərin övladlarının siyasi dərslərini, ailələrdə atıcılığı, qızlarımızın təyyarə sürməyi öyrənmələri barədə də danışıq.

Burada oyun səhnələrinə də yer ayrılmışdır.

... Səmadə düşmən təyyarələri görünür. Şəhərdə hava həyəcanı siqnalı eşidilir. Camaat qaçıb zirzəmilərdə gizlənir. Əleyh-qaz geyinmiş adamlar onlara tapşırılan vəzifələrini dəqiqliklə yerinə yetirirlər. Düşmən təyyarəsindən atılan «bombanın» tördədiyi yangın söndürülür. Hava həyəcanı qurtarır.

Bundan sonra gənc idmançıların paradı, hərbi parad göstərilir. Hərbi texnika nümayiş etdirilir. Müəlliflər tamaşaçılara demək istəyirlər ki, əgər sabah müharibə başlayarsa, biz düşməni hər an əzməyə hazırıq.

Bu reportaj – filmin rejissoru M.Mustafayev, operatoru L.Koretskidir.

«Hava hücumundan müdafiə» sənədli filmində isə M.Mustafayev həm rejissor, həm də operator kimi iştirak edir. Filmin adından görüldüyü kimi, burada müharibə şəraitində Bakının hava hücumundan müdafiəsinin təşkilindən danışılır, əyani şəkildə bu müdafiənin necə təşkil olunması nümayiş etdirilir.

Bu cəhətdən «Bakı hazırdır!» sənədli filmi daha çox diqqət cəlb edir. Rejissor Ə.Həsənovun bu filmində təsvir olunan hadisələri üç operator – M.Dadaşov, V.Yeremeyev və F.Novitski lentə almışlar.

... 1940-cı ilin payız günlərinin birində Bakıda hava həyəcanı siqnalı verildi. Bir neçə dəqiqə ərzində şəhərin küçələrindən əl-ayaq çəkildi. Xüsusi hazırlanmış adamlar əhalini yerbəyer edəndən sonra hava hücumundan müdafiə məşqlərinə başladılar. Küçələrdə süni şəkildə yaradılmış dağıntılar, yanğın, su kəmərinin partladılması – bütün bunların qısa müddətdə aradan qaldırılması, yaralılara təcili kömək göstərilməsi tamaşaçılarda nikbin əhval-ruhiyyə oyadır.

Sovetlər ölkəsinin başı gündəlik işlərə qarışıb. Hitler Almaniya'sının SSRİ-yə hücum edə biləcəyi xəbərinə inanmaq istəmir. Narahatçılıq arxayınçılıqla, arxayınçılıq narahatçılıqla əvəz olunur. Bakının neft mədənlərində mancanaqlar aram-aram qalxıb enir, neftçilər ölkəyə bol neft məhsulu vermək üçün gecəli-gündüzlü çalışır, Azərbaycan hökuməti ənənəvi parad keçirir, həyat öz axarı ilə davam edir.

1940-cı ilin yayında Şahbuz rayonunda kolxozçular inşaatçılarla birgə dağların arasından dəmir yolunun çəkilişinə başladılar. Gur axan çayın üstündən körpü salındı, dağın içindən tunnel qazıldı, nəhayət 1941-ci il fevralın 18-də dəmir yolunda ilk qa-

tar görüldü. Samur – Dəvəçi kanalının tikintisində böyük təcrübə toplayan inşaatçılarımız çox qısa bir vaxtda tikilmiş dəmir yolunu istifadəyə verdilər. Beləliklə də, Azərbaycanın paytaxtı Bakı ilə ən uzaq guşələri arasında nəqliyyat əlaqəsi yarandı.

Rejissor-operator V.Yeremeyev və operator K.Xəlilov «Qazalardan yol» kinoreportajını bu möhtəşəm tikintidə çalışan kolxozçuların fədakar əməyinə həsr etmişlər.

Müharibədən əvvəl çəkilmiş daha bir sənədli film diqqət çəkir. Bu, rejissor Ə.Həsənovun lentə aldığı «Bir may Bakısı» filmidir. Operatorlar qrupunun çəkdiyi bu filmə Bakıda 1 May – zəhmətkeşlərin həmrəyliyi gününün və əmək bayramının qeyd olunmasından danışılır.

«Bir May Bakısı» filmi ekranlara buraxıldıktan bir ay sonra Hitler Almaniya'sı Sovet İttifaqına hücum edəcək, uzun sürən Böyük Vətən müharibəsi başlaycaqdır.

Müharibə ərəfəsində Sovetlər ölkəsinin bütün kinostudiyalarında tarixi, tarixi-bioqrafik, tarixi-inqilabi filmlərin istehsalına xüsusi diqqət yetirilirdi. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, 39-40-cı illərdə də Bakı kinostudiyasının yaradıcılıq planında əsas yeri neft mövzusu tuturdu: rejissorlardan İ.Tartakovski «Qazmada rejim», V.Yeremeyev «Neft və pambıq respublikasında», M.Mustafayev «Yeni həyat vadisi» filmlərini lentə almışdılar.

1940-cı ildə neft mövzusunda bir bədii film – «Yeni horizon» çəkilib ekranlara buraxılmışdı. Rejissorlardan A.Quliyev və Q.Braginskinin quruluş verdikləri bu film Bakı neftçilərinin həyatına, onların yeni neft yataqları kəşf etmək uğrunda apardıqları mübarizəyə həsr olunmuşdur.

Müharibə ərəfəsində daha iki bədii filmin çəkilişləri aparıldı. Birincisi, «Ayna», ikincisi, «Səbuhi» idi. «Ayna» filminin ssenarisini Ə.Məmmədخانlı yazmışdı. Filmin quruluşçu rejissor-

ları H.Seyidzadə və N.Bədəlov idi.

Müharibə başlanarkən rejissorlardan R.Təhmasib və A.Bek-nazarovun birgə çəkdikləri «Səbuhi» tarixi-bioqrafik filminin istehsalı başa çatmaq üzrə idi. Yuxarıda dediyimiz kimi, bu filmin bizim kinostudiyada meydana gəlməsi təsadüfi deyildi. Bakıda və digər studiyalarda vətənpərvərlik, xalqlar dostluğu mövzusunda filmlərin istehsalına xüsusi diqqət yetirilirdi. Məqsəd aydın idi: əgər müharibə başlayarsa faşizm ideoloji zərbə endirmək, bütün millətlərin sovet xalqı ətrafında sıx birliyinə nail olmaq, bu birliyə xələl gətirə biləcək hər cür düşmən söylərini dağıtmaq!

Film böyük Azərbaycan maarifçisi, milli dramaturgiyanın banisi, filosof Mirzə Fətəli Axundovun həyat və fəaliyyətindən bəhs edir. Burada Mirzə Fətəli öz xalqının sədaqətli oğlu, dövrünün qabaqcıl ideyaları uğrunda alovlu mübariz kimi göstərilmişdir.

Filmin məhz müharibə başlayandan sonra ekranlara buraxılması xalqlar dostluğu istiqamətində öz müsbət təbliğati işini gördü.

BAKI KİNOSTUDİYASINDA İSTEHSALIN YENİDƏN QURULMASI

Elan olunmamış müharibə

22 iyun 1941-ci il. Səhər saat 4-də Faşist Almaniyası hücum etməmək haqqında müqaviləni xaincəsənə pozaraq, Sovet İttifaqına qarşı elan olunmamış müharibəyə başladı. Sovet xalqının Böyük Vətən müharibəsi ikinci dünya müharibəsinin mühüm və həlledici tərkib hissəsinə çevrildi.

Hitler Sovet İttifaqına qarşı «ıldırım sürətli müharibə» planını həyata keçirmək üçün çox güclü hərbi-iqtisadi potensial yaratmışdı. Faşist Almaniyası SSRİ-ni məhv etməklə dünya ağalığına sahib olmaq məqsədini güdürdü. Ona görə də Hitler həyata keçirmək üçün öz müttəfiqləri ilə birgə Sovet İttifaqının ərazisinə 190 diviziya, Vermaxın quru qoşunlarının 83 faizini, 5 hava donanmasından dördünü yeritmişdi. Düşmən təxminən bir ay ərzində Sovet İttifaqının ərazisinə müxtəlif istiqamətlərdən 300-600 km soxulmuşdu. Vəziyyət son dərəcə ağır və gərgin idi.

Belə bir vaxtda ölkədə bütün hakimiyyət Dövlət Müdafiə Komitəsinin əlində cəmləşdirildi. Sovet hökuməti ölkənin müharibəyə uyğun tərzdə qurulması üçün bir sıra fəvqəladə tədbirlər gördü. Bütün ölkə, bütün idarə və təşkilatlar, o cümlədən kinematografiya müəssisələri müharibənin qanunlarına tabe etdirildi.

Müharibənin başladığı ilk günlərdə Azərbaycan xalqı da ümumi düşməne qarşı ölüm-dirim mübarizəsinə ayağa qalxdı. Əvvəlcə 18 min nəfər könüllü olaraq cəbhəyə getdi. Bunun ardınca 40 min gənc cəbhəyə getmək üçün ərizə ilə hərbi komissarlıqlara müraciət etdi. Az bir vaxtda 190 min nəfərə yaxın

adam xalq qoşunu dəstələrinə yazıldı. Respublika ərazisində 87 qırıcı batalyon, 1124 özünümüdafie dəstəsi təşkil edildi. 15 min nəfərlik Hava Hücumundan Müdafie dəstələri yaradıldı. 1941-1942-ci illərdə respublikada 1 milyon nəfər hərbi təlim proqramını öyrəndi.

Müharibə bütün ölkənin dinc həyatını pozdu, xalqın əvvəlki adı həyat tərzini dəyişdi, saatbasaat, günbəgün sürətlə artan qorxulu və həyəcanlı hadisələrə başqa gözlə baxmağa, hər bir kəsi öz imkanlarını yenidən qiymətləndirməyə vadar etdi. Ölkə üzərində təhlükə yarandığı üçün insanlar sərtləşdilər, daha da intizamlı, tədbirli, işgüzar oldular. Hər bir kəs, bütün xalq başa düşürdü ki, irəlidə onu böyük və ağır sınaqlar, çətinliklər, məhrumiyyətlər gözləyir.

Vətənpərvərlik təbliğatı əsas vəzivə idi

Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ilə Azərbaycan kino işçiləri öz işlərini müharibənin qanunları və tələbləri əsasında yenidən qurmaları oldular. Azərbaycan kinosu həyatının yeni dövrünə – sərbəst hərbi illərə qədəm qoydu.

1941-ci ildə kinostudiyanın planında bir neçə bədii filmin istehsalı nəzərdə tutulmuşdu: «Arşın mal alan» musiqili və «Qalanın alınması» komediyaları, «Görüş» bədii filmi, Bakı kommunasının başçısı, daşnak-bolşevik S.Şaumyan haqqında ayrıca tarixi-inqilabi bədii film, «Vur, toxmağım» cizgi və bir neçə sənədli film. Lakin müharibə ilə əlaqədar Bakı kinostudiyasının planları təcili dəyişdirildi. Xalqın mənəvi qüvvəsini səfərbər etmək, vətənpərvərlik təbliğatını gücləndirmək ədəbiyyat və incəsənət, o cümlədən kinematografiya sahəsində çalışan sənətkarların əsas vəzifəsinə çevrildi.

Müharibənin ilk günlərindən başlayaraq kinematografçıların

bir hissəsi cəbhəyə yollandı, kimi vuruşmağa, kimi də ön cəbhədə çəkilişlər aparmağa. Digərləri isə arxa cəbhədə gecə-gündüz işləyərək operativ kinomateriallar hazırlayırdılar.

1418 gün davam edən müharibənin qanlı-qadalı hadisələri, xalqımızın igid oğul və qızları, onların ön və arxa cəbhədə göstərdikləri qəhrəmanlıqlar haqqında onlarla bədii və sənədli film, min metrərlə kinoxronika çəkilmişdir. Bu gün həmin kinokadrlara həyəcansız baxmaq olmur.

Cəbhəçi kinematografçılar. Onların silahı kinokamera idi

Hər il 9 May günü – Qələbənin işıqlı bayramında biz ağır müharibə illərində düşmənlə vuruşanları, dinc həyatı görməyib gözlərinə əbədi yumanları və bizdən ayrılanları döənə-dönə xatırlayırıq. Bu gün artıq elə bir nəsil yetişib ki, onlar Böyük Vətən müharibəsi haqqında söhbətləri yaşlılardan eşidir, filmlərdən və kitablardan öyrənirlər. Əlbəttə, onu da qeyd etmək lazımdır ki, indiki nəslin bir hissəsi nəinki müharibə haqqında eşidib, hətta erməni faşistlərinin törətdikləri Qarabağ müharibəsinin iştirakçısı da olub. Ona görə də müharibənin nə olduğunu yaxşı bilirlər.

Bizim incəsənətimiz poetik formada, rəngkarlıq, teatr, musiqi və ekran vasitəsilə o dövr barədə çox danışmış, sovet xalqlarının hünərini tərənnüm etmişdir. Müharibədən qalmış xarabalıqlar üzərində yeni şəhərlər və kəndlər salınmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan xalqının keçdiyi yola nəzər salanda belə bir sual ortaya çıxır: kinematografçılarımız faşizmlə mübarizəni bütün dolğunluğu ilə əks etdirmək üçün nə kimi işlər görüblər? Hərbi illərin kinoxronikası o dövrün hadisələrini, xalqımızın ön və arxa cəbhədə göstərdiyi qəhrəmanlığı əks etdirən əvəzsiz və qiymətli sənədlərdir. Ona görə də bu gün müharibənin sənədli kino salnaməsinin kimlərin söyi

ilə və necə yaradıldığını xatırlamaq və bilmək olduqca vacibdir.

Ümumiyyətlə, müharibə illərində Sovet İttifaqında 3,5 milyon metr kinoplyonka çəkilmiş, 34 tammetrajlı film, 67 qısmetrajlı, 24 cəbhə buraxılışı, «Svyuzkinojurnal»ın və «Novosti dn-ya» jurnalının 465-dən artıq nömrəsi istehsal olunmuşdur. Bütün bu kinoxronikanın və filmlərin çəkilməsində və yaradılmasında Azərbaycan kinematografçılarının da əməyi az olmamışdır. Hətta bizim kino işçiləri mərkəzin kinojurnallarını materiallarla təmin etməklə bərabər, yerli kinostudiyamıza da canla-başla xidmət edir, özləri də hiss etmədən Azərbaycan xalqının müharibə illərindəki fəaliyyətinin kinoxronikasını yaradırdılar.

Kinoxronikaçılar gələcək üçün, tarix üçün Böyük Vətən müharibəsinin tək-cə hadisələrini deyil, həm də müharibə qəhrəmanlarının, şəhər və kəndlərimizdə yaşayıb ağır zəhmətə qatılan əməkçi insanların, sənaye, elm və mədəniyyət işçilərinin canlı portretlərini yaratmış, onların səslərini lentə yazmışlar. Bəziləri isə döyüş meydanlarında əlində silah düşmənə üz-üzə gələrək qəhrəmanlıqla vuruşmuş, yaralanmış, həlak olmuş, hətta itkin düşmüşlər. Bu təhlükəli tapşırığın yerinə yetirilməsində ki-



Əli Musayev

nematografçılarımızdan Cavanşir Məmmədovun, Xan Babayevin, Mirzə Mustafayevin, İsmayıl Əfəndiyevin, Əbdül Həsənovun, Kazım Həsənovun, Muxtar Dadaşovun, Tofiq Tağızadənin, Niyazi Bədəlovun, Camal İsmixanovun, Leonid Koretskinin, Vladimir Yeremeyevin, Mirzə Rəfiyevin, Ağa Zeynal Ələkbərovun, **Əli Musayevin, Aleksandr Popovun**, Əlihüseyn Hüseynovun və bir çox başqalarının böyük fəaliyyəti və



Aleksandr Popov

sinin Siyasi İdarəsinin sərəncamına göndərin. Saz aparat və lazımı qədər kinoplyonka ilə təchiz edin».

Kinooperatorlardan M.Mustafayev, V.Yeremeyev, operator assistentlərindən Kazım Həsənov və Ağa Zeynal Ələkbərov 1941-ci ilin oktyabr ayında Bakı vağzalından cəbhəyə yola düşdülər. Qafqaz cəbhəsinin Krasnodarda yerləşən Siyasi İdarəsinə kino işçilərimizin cəbhə marşrutu müəyyən edildi: onlar mühasirədə olan Sevastopola göndərildilər.

Cəbhələrdə vəziyyət mürəkkəb idi. Sovet əsgərlərinin qəhrəmancasına müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, düşmən ölkənin dərinliklərinə soxulurdu. Əhali mal-qaranı qabağına qatıb, kənd təsərrüfatı texnikası ilə şərqə gedirdi. Yanğınlar kəndləri məhv edirdi, taxıl zəmiləri yanb külə dönürdü. İnsan nalələri, qışqırıqları, bağırışları aləmi başına götürmüşdü, ana və uşaqların həlak olmaları cəbhə operatorlarının gözləri qarşısında baş verirdi.

Əlbəttə, kino işçiləri başa düşdülər ki, qüvvələri tez bir zamanda səfərbər etmək üçün ölkəyə, müqavimət göstərməyə səs-

zəhməti olmuşdur. Onlar cəbhə həyatının bütün çətinliklərini əsgər yoldaşları ilə bölüşərək, irəliyə doğru hücum edən hissələrlə birlikdə Hitler işğalından torpaqların azad edilməsində yaxından iştirak etmişlər.

Böyük Vətən müharibəsinin başlanmasından düz altı ay sonra Bakı kinostudiyası Moskvadan belə bir teleqram aldı: «Kırımın azad edilməsində çəkilişlər aparmaq üçün kinooperatorlar qrupunu təcili olaraq Qafqaz cəbhə-

21888

ləyən, qələbəyə ruhlandırın mübariz kino materialları lazımdır. Onu da tamaşaçılarımıza başa salmaq və izah etmək vacib idi ki, SSRİ-yə güclü, yaxşı hazırlanmış düşmən hücum edib. Onun gücünü nəzərə almamaq olmazdı. Düşmənlə mübarizə apara bilmək üçün hünər, sayıqlıq, dəqiq hesablamalar, hövsələ, səbr, böyük və gərgin qüvvə tələb olunurdu. Yüngül müvəffəqiyyətə bel bağlamaq olmazdı. Bununla belə faşistlərin məğlubedilməzliyi mifini dağıtmaq, Qərbi Avropa ölkələrində əldə etdiyi qələbələrini, Sovet İttifaqının içərilərinə soxulmasının müvəqqəti hal olduğunu sübut etmək, ifşa etmək lazım idi. Sovet xalqına əsir götürülmüş, sifətini, qorxaq gözlerini xalqın qəzəbindən gizlətməyə çalışan düşməni, dağıdılmış düşmən texnikasını göstərmək lazım idi. Demək lazım idi ki, ölkədən-ölkəyə qələbə marşı ilə addımlayan hitlərcilərin qarşısını kəsmək, onları vurmaq, dağıtmaq, məhv etmək olar, çətin də olsa biz düşməne qalib gələcəyik, qələbə mütləq bizimlə olacaq. Cəbhə operatorları bütün işlərini bu həlledici fikrə tabe etdirməyə çalışırdılar.

Bizim kinoxronikaçılar öz həyatlarını təhlükə altında qoyaraq müxtəlif cəbhələrdə ölüm-dirim müharibəsinin ən çətin anlarını lentə alırdılar. Hitlərcilər müxbir-kinooperatorları «komissar» adlandırır, onları özlərinin ən qatı düşməni hesab edirdilər.

Kinooperator **Ağa Zeynal Ələkbərov** görkəmli sənətkar, teatr və kino aktyoru Ələsgər Ələkbərovun qardaşı oğludur. Əmisi Ağa Zeynalı Bakı kinostudiyasına gətirəndə gəncin hələ 18 yaşı tamam olmamışdı. Bir ildən sonra Böyük Vətən müharibəsi başlananda Ağa Zeynal da Sovet ordusu ilə birgə



Ağa Zeynal Ələkbərov

Aydın Kazımzadə

İrana göndərilir, Tehran və Təbriz şəhərlərində çəkilişlər aparır.

Kinostudiyada cəbhə üçün kino qruplar təşkil ediləndə həmin kino qruplarının birinə təhkim olunur. Cəbhə kino operatoru kimi onun yolu Kerç, Odessa, Sevastopol, Tuanse uğurunda aparılan ağır döyüşlərdən keçir.

Ağa Zeynal Ələkbərov müharibədən xeyli sonra oğlu Fikrəti C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasına gətirib işə düzəldir. F.Ələkbərov hazırda kinostudiyada quruluşçu rəssam işləyir. O, idiyə kimi bir sıra filmlərə bədii tərtibat vermişdir.

1941-ci ilin axırlarında Ali Baş Komandanlıq Kerç yarımadasını tutmaq və Krımın azad edilməsi üçün zəmin yaratmaq məqsədilə Zaqafqaziya cəbhəsinin 44 və 51-ci ordularının qüvvəsi ilə Feodosiya – Kerç desant əməliyyatına başladı.

Sevastopolun müdafiəçiləri sırasında cəbhə kinooperatorları da var idi. Qara dəniz donanmasının gəmilərində də bir neçə kinooperator çəkilişlər aparırdı. Krımda Zaqafqaziya cəbhəsi hissələrinin fəaliyyətini lentə almaq üçün Bakı və Tbilisi kinostudiyalarının operatorları da cəlb olunmuşdular. Tapşırığı yerinə yetirmək təcrübəli kinoxronikaçılara – bəkililərdən V.Yeremeyev və M.Mustafayevə, onların assistentlərinə həvalə edilmişdi.

Moskvəli kinooperator həmin günləri belə xatırlayır: «Cəbhəyə gələn operatorlar bir-birini çoxdan tanıyırdılar. Onlar Moskvədə, kinoxronika üzrə keçirilən ümumittifaq konfranslarında iştirak etmiş, «Soyuzkinojurnal»larda cəbhə reportajlarını artıq görmüşdülər. Lakin heç kim bir qədər sonra başına nələrlə gələcəyini təsəvvürünə belə gətirə bilmirdi.

Yeremeyev və Mustafayev cəbhə qərargahından mühasirəyə alınmış Sevastopola «Çexov» gəmisi ilə gəlmişdilər. Bu vaxt Sovet İttifaqının mərkəzi hissəsində cövlan eyləyən sərt hava şəraiti – şaxtalar Krıma da gəlib çatmışdı. Qara dəniz donanması

və Azov hərbi donanması desant əməliyyatlarını yüksək səviyədə keçirərək, Feodosiya və Kerç azad edirlər...»

Burada kinooperatorlar faşistlər tərəfindən öldürülüb tanınmaz şəkllə salınmış uşaqları, qadınları, qocaları lentə alırlar. Samostroy, Kamış Burun qəsəbələrində bütün kişiler faşist quldurları tərəfindən güllələnmişdilər. Həmin vaxtlar Bakıdan gəlmiş kinooperatorlar Sevastopolda və Krımın azad edilmiş rayonlarında çoxlu süjetlər çəkdiilər.

Kinooperatorlarımızın cəbhədə apardıqları kino çəkilişləri barədə mətbuatda da məqalələr, qısa xəbərlər dərc olunurdu. «Bakinskiy raboçiy» qəzetində (14 may 1942) çap olunmuş «Kinoaparatlara cəbhədə» məqaləsi bu baxımdan maraqlıdır: «Sanitar avtomatınlarla aramla irəliləyir... Onlardan yaralı əsgərləri xəzəklərdə çıxarırlar... Cərrahiyyə otağında həkim İbrahimov növbəti əməliyyat aparır. O, döyüşçünün bədənindən məminin qəlpəsini çıxarır.

Yeni kadr. Biz sovet döyüşçüsünü artıq sağalandan sonra götürük. Sağalmış əsgər düşməni yenidən məhv etmək üçün hospitala tərkdir...

Sonuncu ittifaq xronikal jurnallarının birində nümayiş etdirilən kadrlar bundan ibarətdir. Ekranada göstərilən bütün xronikal kadrlar Krım cəbhəsinin guşələrindən birində, yerin altında yerləşən hospitalda çəkilmişdir. Bu kadrlar Bakı kinostudiyası kinooperatorlarının səyi ilə lentə alınmışdır. Bakı kinoxronikaçılar Krımda olduqları iki ay ərzində Sevastopolun müdafiəsinin bir sıra döyüşün epizodlarını, artilleriya duelinin, təshih məntəqəsinin və sətutan stansiyasının işini, snayperlərin toplanışını, Odesa qəhrəmanlarının ordenlərlə təltif olunmasını və s. çəkmişlər.

Krımda kino çəkilişlərinin iki iştirakçısı – operator Mustafayev və operator assistenti Ələkbərov bu günlərdə Bakıya qayıt-

mışlar».

1942-ci il mayın 8-də dörd aylıq sakitlikdən sonra Hitler ordusu Kerç yarımadasına güclü hücumla keçdi. Mayın 14-də Siyasi İdarədən xəbər gəldi ki, bütün kino qrupları Kerç yarımadasından çıxmalı, təxliyə olunmalı və bütün vasitələrdən istifadə edərək Krasnodara, cəbhə qərargahına getməlidirlər.

Krımda qalmış bir neçə kinematografçı, o cümlədən bakılı kinooperatorlar Kerç boğazından göndərilmək üçün körpünün yanına gəlirlər. Buraya minlərlə adam, öz hissələrini itirmiş əsgərlər, çoxlu uşaq və qadın toplaşmışdı. Burada tibb işçilərinin müşayiət etdikləri ağır yaralılar da var idi. Bakılı kino işçiləri V.Yeremeyev və K.Həsənov da sahilə durub gəmilərin nə vaxt gələcəyini gözləyirdilər. Qrup özü ilə iki kinoaparat, ştativlər, 700 metr çəkilmiş və 1000 metrə yaxın təzə pylonka aparırdı. Bu vaxt səmada düşmən təyyarələri göründü...

Camaatın toplaşdığı yerə düşmən təyyarələrindən bombalar tökülür, pulemyotlardan atılan güllələr səmada vıyılı ilə sağasola şığıyıb, sonra yağış kimi yerə səpələnirdi. Səs-küy ələmi başına götürmüşdü. İnsanlar kinooperatorların gözləri önündə bir göz qırqımında həlak olurdular. Kim necə bacarırdısa ələcə də qaçıb canını qurtarmağa çalışırdı. İş burasında idi ki, qaçmağa yer də yox idi. Bu vaxt döyüşçülərimizin nişan aldıqları alman bombardmançı təyyarələrindən birinə zenit gülləsi dəydi. «Yunkers» alışıb yanmağa başladı və alov içində vintvarı xətlə və sürətlə başı aşağı gəlib sahilə yaxın yerə düşdü, partlayışlardan yer titrədi. Faşistlərin yerə tullamağa macal tapmadığı bombalar birinin ardınca partlayır, ətrafa minlərlə qəlpələr səpələnirdi. Dağılmış təyyarədən qalxan tüstü havada əcaib şəkli alıb, sonra təcridən səmada yox olurdu. Camaat hər tərəfdən axışıb vuru- lan təyyarəyə tamaşa edirdi.

Nəhayət axşamüstü bir kiçik balıqçı gəmisi və barj sahilə yan aldı. Adamlar tələm-tələsik gəmilərə doluşur, hamı buradakı cəhənnəmin ağzından birtəhər qurtarmağa çalışırdı. Barja 50 nəfərin yerinə 150 nəfər minmişdi. Onlar sakit oturmuşdular, buradan necə sağ-salamat çıxacaqları barədə götür-qoy edirdilər. Gəmilər sahilədən təxminən 150 metr aralanmışdı ki, qəflətən səmada «messerlər» göründü. Faşist təyyarələri yedəyə alınmış kiçik gəmiləri bombalamağa başladı. Bu zaman dəhşətli bir hadisə baş verdi. Camaatın əl-qol atması, hərəkətə gəlməsi barjı elə yırğaladı ki, o iki yerə parçalandı. V.Yeremeyevlə K.Həsənov da həmin barjda idilər. Dəniz bir anın içində insanları öz ağışuna alıb qoynunda gizlətdi. Üzə bilməyənlər nə qədər əl-qol atsalar da, nə qədər çapalasalər da qurtula bilmədilər, sularda qərğ oldular. Faşist təyyarəsi dənizin üzərində dövrə vurub suyun üzərində çapalayan günahsız insanları ot kimi biçirdi. Batanların qışqırıqları, nalələri şığıyan təyyarənin uğultusuna qarışıb yox olurdu. Suların üzərində artıq yiyəsi olmayan papaqlar yırğalana-yırğalana üzürdü...

Nəhayət sahilədən atılan zenit gülləsi ilə faşist təyyarəsi vuruldu. Alman təyyarəçisi maşını suya oturtmaq istəsə də buna nail ola bilmədi. Çünki təyyarənin bir qanadı tamamilə qırıldığı üçün o sal qaya kimi dənizə düşüb sularda qərğ oldu.

Kinooperator A.Lebedev həmin hadisəni belə təsvir edir: «Suya düşənlərin içərisində mən də var idim, özüm də üzə bilmirdim. Suda özümü necə saxlamışdımsa yaşamağa ümidim hələ vardı. Lakin qüvvəm getdikcə tükənirdi. Ona görə də fikrimdə əzizlərimlə vidalaşdırdım. Bu vaxt mənə tərəf bir qayıqın gəldiyini gördüm. Həmin an huşumu itirdim...

Sahildə təpədən dırnağa qədər su içində, yorulub əldən düşmüş Yeremeyevi gördüm. Tezliklə Həsənov da gəlib çıxdı. Biz

dostlarımızı xeyli axtardıq. Fikirləşdik ki, möcüzə baş verər, onlar da sağ qalarlar. Lakin bizim ümidlərimiz əbəs idi».

Bizim operatorlarımızın belə bir ağır və dəhşətli şəraitdə sağ qalmaları əsl möcüzə idi. Onların özləri də buna inana bilmirdilər. Hətta çox-çox sonralar onlar bu əhvalatı kinostudiyada öz iş yoldaşlarına danışanda bunun inandırıcı olmadığını deyənlər də olurdu. Fakt isə fakthığında qalırdı: 150 nəfərdən yalnız 24-ü xilas ola bilmişdi. Lakin operatorların kinoaparlatları da, çəkdikləri kinoplyonkalar da Qara dənizin mavi sularında qərğ olmuşdu. Əlbəttə, bundan sonra V.Yeremeyev və K.Həsənov yenidən dəfələrlə ön cəbhəyə getmiş, «Soyuzkinojurnal», «Novosti dnya» və «Ordenli Azərbaycan» kinojurnalları üçün çoxlu süjetlər çəkmişdilər.

Vladimir Yeremeyev 1931-ci ildə Dövlət Kinematografiya Texnikumunu bitirdikdən sonra Bakıya gəlmiş, bir çox illər öz taleyini və yaradıcılıq fəaliyyətini «Azərfilm» kinostudiyası ilə bağlamışdır. 1934-cü ildə o, rejissor kimi B.Pumpyanski ilə «Bakıda Oktyabrın 17-ci ildönümü», «İnqilab tribunu» və «Proletar Bakısının Sovetlərini möhkəmləndirək» sənədli filmlərini çəkmişdir. Bir çox filmdə həm rejissor, həm də operator kimi iştirak etmişdir: «Azərbaycan günü», «Şöhrətli Azərbaycan», «Yüksək mükafat», «Azərbaycan atları», «Dağlıq Qarabağda», «Qayalardan yol», «Böyük yol haqqında kino hekayəti» və s.

Bəzi filmlərin ssenari müəllifi olmuşdur: «Qardaşlıq köməyi», «Qəzvinə kömək», «Sovet Azərbaycanı» və s. V.Yeremeyev «Sovet pəhləvanı» qısametrajlı bədii filminin də operatoru ol-



Vladimir Yeremeyev

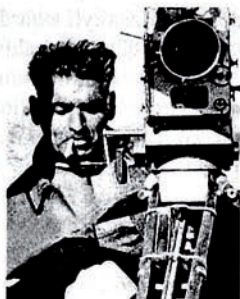
muşdur.

Kinooperator **Kazım Həsənov** 1920-1922-ci illərdə Azərbaycan teatrında aktyor işləmiş, 1922-1929-cu illərdə hərbi xidmətdə olmuşdur. 1930-cu ildə Bakı kinostudiyasında aktyor kimi fəaliyyətə başlamış, 1932-ci ildən xronika şöbəsində operator assistenti vəzifəsində çalışmışdır. Öz ixtisası üzrə böyük istehsalat təcrübəsi var idi. «Bakının işıqları», «Sualtı qayıq – (t-9)», «Arşın mal alan» (1945), «Fətəli xan», «O olmasın, bu olsun», «Koroğlu» bədii, «Xəzər neftçiləri haqqında dastan» (sənədli-bədii), «Arazın sahillərində», «Səadət yolu ilə», «Sovet Azərbaycanı», «Təbriz», «Gədəbəyin sərvəti» və s. sənədli filmlərdə operator assistenti işləmişdir.

K.Həsənov «İyirmi altı komissar» bədii filminə komissar rolunda çəkilmişdir.

Kinooperator **Mirzə Mustafayev** və kinooperator assistenti

Ağa Zeynal Ələkbərov od-alov içində olan Sevastopolda üç ay qalmalı olurlar. Bu üç ayda kino işçilərimiz olmanın əzablarına qatlaşırlar. Görəsən belə vəziyyətdə onlar ölüm, peşələrinin təhlükəliyi barədə heç düşüncələrini düşünürdülərmi? Əlbəttə, yox, Mirzə müəllim deyirdi ki, burada bizi yalnız bir məsələ düşündürürdü: ətrafımızda baş verən hadisələri, ölümdən qorxmayıb özünü odun-alovun içinə atanları, faşistlərin



Kazım Həsənov



Mirzə Mustafayev

nəfəsini kəsənləri bacardıqca lentə almaq, hərbi kino salnaməmizi maraqlı və təsirli kinoxronika ilə zənginləşdirmək.

Sevastopolda ikən M.Mustafayev və onun assistenti zabit və döyüşçülərin, eləcə də əhəlinin alman faşistlərinə qarşı ölüm-dirim mübarizəsini əks etdirən çoxlu kinosüjetlər çəkib, operativ olaraq Moskvaya göndərirlər.

Üç aydan sonra komandanlığın əmri ilə kinooperator M.Mustafayev öz assistenti ilə birgə Sevastopoldan Tuapseyə gəlir. Burada vəziyyət əvvəlki yerdən heç də yaxşı deyildi. Buraya da müharibə səmadan gəlmişdi. Yəni düşmən təyyarələri sürətlə şəhərə sığıyıb, həm dənizdə qərar tutmuş gəmilərə, həm də limana çoxlu bomba tökmüşdü. Həmin gündən də şəhərin dinc həyatı pozulmuşdu.

M.Mustafayev danışdı ki, havada cövlan edən, özlərini mütəlak hakim kimi aparan faşist təyyarəçiləri yerdən topa tutulmalarına baxmayaraq, dənizə tökdükləri bombaların suyu fontan kimi göyə sovurmasından həzz alırdılar. Operator plynkaya qənaət etmək məqsədilə qısa-qısa çəkilişlər aparır, «yunkerlərdən» birinin vurulub tüstülənə-tüstülənə yerə kəlləmayallaq düşəcəkdir anını gözləyirdi.

Ətrafda baş verən partlayışlar, metalların uğultusu, bombaların vızılması, yaralıların və can verən insanların fəryadı operatoru diqqətdən yayındırır, daim gərgin vəziyyətdə saxlayırdı. Bu dəhşətli mənzərəni seyr etmək mümkün deyildi, əsəblər davam gətirmirdi. İnsan cildinə girmiş faşistlər vəhşi heyvanlardan geri qalmırdılar (Bu yerdə erməni faşistləri heç də hitlerçilərdən seçilmirlər). Yalnız ara-sıra işə düşən kinoaparətin motorunun tiq-qıltısı operatoru ağır düşüncələrdən ayırırdı.

Günlərin birində yenə də M.Mustafayev limanda çəkilişlər apararkən təyyarədən atılan bomba ondan xeyli aralıqda binanın

üstünə düşüb lay divarı bütünlüklə yerindən qopardı, bir anın içində xırda hissələrə bölüb ətrafa səpələdi. Bombanın partlayış dalğası operatoru dayandığı yerdən götürüb xeyli aralıda yerə çırpdı. Özünə gələndə ətrafında nə baş verdiyini başa düşmədi. Qulaqları tutulmuşdu, başı sanki ağır daşa dönmüşdü, çiyinlərində güclə saxlayıdı, ağrıdan başını tərpedə bilmirdi. Yaxşı ki, «Aymo» kinoaparətini əlindən buraxmamışdı. Adətən operatorla assistent həmişə bir yerdə olurdular. İşin tərsliyindən bu dəfə Ağa Zeynal onun yanında yox idi.

Beləliklə, növbəti əməliyyatlardan birini lentə alarkən dəhşətli bomba partlayışından M.Mustafayev kontuziya alır. Onu təcili olaraq Bakıya göndərirlər. Bir müddət Bakıda hospitalda müalicə olunandan sonra M.Mustafayev bu dəfə rejissor Ə.Həsənovla cəbhəyə yollanır. Onlar məşhur 416-cı Azərbaycan diviziyasının tərkibində Mozdok ətrafında gedən vuruşmaları, Şimali Qafqazın bir sıra yaşayış məntəqələrini, bundan başqa Mozdok, Stavropol, Armavir, Azov dənizi sahilləri uğrunda gedən qanlı döyüşləri, Komsomolsk stanitsasının düşməndən azad edilməsini lentə alır, vuruşma səhnələrindən – qiymətli kinoxronika materiallarından əlavə ordunun istirahət saatlarını, tibb bacılarının işini əks etdirən kinosüjetlər çəkirlər.

M.Mustafayev «Kino yenilikləri» qəzetinə verdiyi müsahibədə cəbhə xatirələri ilə bağlı demişdir: «Cəbhəyə mən könüllü getmişəm. Tibb komissiyası məni hərbi qulluğa yararsız hesab etmişdi. Ona görə də mənim peşəmi nəzərə alıb hərbi operator kimi qəbul etdilər. Bizim kinostudiyadan dörd nəfər mühasirədə olan Sevastopola göndərdik. Biz çoxlu döyüş anlarını və əsl qəhrəmanları lentə aldığımızı. Bu, keçmiş Odessa toxucusu, 300-dən artıq faşist məhv etmiş məşhur pulemyotçu Nina Anilova idi. O, sonuncu döyüş zamanı ağır yaralanır və 1942-ci il martın 7-də

hospitalda vəfat edir. Zenitçi P.Vorobyov da əsl qəhrəman idi. O, onlarla düşmən təyyarəsini vurub yerə salmışdı. Snayperçi Lyudmila Pavliçenko 250-dən artıq faşist öldürüb. Onların hamısı Sovet İttifaqı Qəhrəmanları idi.

Krasnodar vilayətindəki Ust-Labinskin azad edilməsi yaxşı yadımdadır. Həmin çətin günlərdə çox hadisələri çəkmişdik: ağır döyüşlər, partizanlarla görüşlər, yanacaq dolu sisternlərin yanması və Ust-Labinskdə leytenant Əliyev tərəfindən Qırmızı bayrağın binalardan birinin damına sancılması və başqa bu kimi kinoreportajlar Moskvanın istehsal etdiyi «Soyuzkinojurnal»a və «Novosti dnya» jurnalına salınmışdı.

Kinooperator və kinorejissor M.Mustafayev istər müharibə dövründə, istərsə də müharibədən sonrakı illərdə 40-dan artıq kinoçerək çəkmişdir. Bunların arasında «Hava həyəcanı», «Hava hücumundan müdafiə», «Mahnılar və şerlər», «Göllərin tacı», «Azərbaycan çayı», «Balıqçılar», «Azərbaycan incəsənəti», «Sənsiz», «Azərbaycan kino sənəti», «Dağlarda işıq» sənədli filmləri vardır.

M.Mustafayev «Mavi dənizin sahilində», «Bakılılar», «O olmasın, bu olsun» bədii filmlərində II operator işləmiş, «Bir qalının sirri» bədii filminin quruluşçu operatoru (A.Nərimanbəyovla birgə) və quraşdırma çəkilişləri operatoru olmuşdur.



Cavanşir Məmmədov

Nəinki Azərbaycan, həm də sovet kinematografiyasının inkişafı üçün xeyli zəhmət çəkmiş Azərbaycanın xalq artisti, kinooperator və kinorejissor **Cavanşir Məmmədov** Şuşada doğulmuş, lakin onun uşaqlıq və gənclik illəri Aş-

qabadda keçmiş, Aşqabad kinostudiyası nəzdindəki texnikumu bitirmişdir.

C.Məmmədovun döyüş yolu 1942-ci ildən başlanır. O vaxtı gənc operator Bakı kinostudiyasında Azərbaycan dənizçilərinin pəhrəmanlığından bəhs edən sənədli film çəkirdi. O, bu filmi təhvil verən kimi döyüşən orduda xidmət etmək üçün raport verir. Bu vaxt onun 27 yaşı var idi. Cavanşir Cənub cəbhəsinə, kinooperatorlar qrupuna düşür. Məşhur 416-cı Azərbaycan diviziyası haqqında film çəkmək tapşırığını alır. Operator ilk döyüş kadrlarını Nikopolda çəkir. Burada hər küçə, hər ev, hər zirzəmi uğrunda qanlı döyüşlər gedirdi.

Əlində kinokamera gəzdirən cavan oğlan haqqında əfsanələr söyləyirdilər. O, assistenti ilə birgə «Emka» maşınında düşmənlə gülləsi yağışı altında dağıdılmış və xarabalıqlara çevrilmiş şəhərin bir başından o biri başına gedib ən vacib və lazımlı obyektləri lentə alırdı.

Bəzən də döyüşçülərlə kəşfiyyata gedəndə avtomatı əlinə götürüb faşistləri çəyirtkə kimi qırırdı. C.Məmmədov ikinci Ukrayna cəbhəsinin operator qrupu tərkibində cəbhə döyüşlərini və Ukraynada alman işğalçılarının törətdikləri vəhşiliklərin təhqiq edilməsini, Avropa ölkələrinin azad olunmasını, Lints çayı üzərində müttəfiqlərlə görüşləri əks etdirən qiymətli kinokadrlar çəkmişdir. O, maraqlı, tarix üçün əhəmiyyətli görünən kadrları lentə almaq məqsədilə dəridən-qabıqdan çıxır, ən çətin anlarda belə özünü itirmirdi.

Rus kinorejissoru Roman Qriqoryev «İskusstvo kino» jurnalında (№10, 1972-ci il) yazmışdı: «Macarıstanı azad edəndən sonra bizim ordumuz artıq Avstriyanın girəcəyində vuruşurdu. Bu zaman bizim kinoqrupa bakılı Cavanşir Məmmədov gəldi. Mən onu general S.A.Kozakın atıcı korpusuna göndərdim.

Məmmədov çoxdan idi ki, cəbhəyə can atırdı. Və indi görünür ki, bu məsələni həyata keçirməyi qərara alır. Çünki bir neçə gündən sonra məni cəbhə komandanı marşal F.İ.Tolbuxin yanına çağırırdı: «Bu nə biabırçılıqdır. General Kozak mənə zəng vurmuşdu. O, şikayət edirdi ki, sizin operator hamı ilə birlikdə hücumlarda iştirak edir. Kozak dedi: «Öz qayğılarım az imiş ki, bu da bir tərəfdən çıxdı. İndi də mən bu dəli üçün cavab verməliyəm!» «Yoldaş cəbhə komandanı, hər bir əsgər kimi operatorun da öz funksiyaları vardır...». «Bəli, lakin operator bir nəfərdir!..»

Bu məsələ həll olunana qədər, «bu dəli» əsgərlərlə birgə bir neçə dəfə hücumda iştirak etdi və silsilə maraqlı kadrlar çəkdi.

Kinorejissorlardan R.Karmenin «Naməlum müharibə» və M.Rommun «Adi faşizm» filmlərində operator C.Məmmədovun çəkdiyi sənədli kadrlardan istifadə olunmuşdur.

Kinooperator C.Məmmədov evə Qırmızı Ulduz ordeni və medallarla qayıtdı. Müharibədə gördüklərindən sonra sənədli kino ustası dinc dövrdə daha fəal işləyirdi. Onun yaradıcılığında əsas mövzu Bakı, Azərbaycan və Xəzər idi. Kinorejissor və kinooperator R.Karmenin rəhbərliyi altında o, sovet kinosunda əlamətdar hadisəyə çevrilən «Xəzər neftçiləri haqqında dastan» və «Dənizi fəth edənlər» tammetrajlı sənədli filmləri üzərində işləmiş, Lenin mükafatına layiq görülmüşdür. Sənətkarın Azərbaycana məhəbbətini oğlun anaya məhəbbəti ilə müqayisə etmək olar. O, Sovetlər ölkəsinin hər hansı bir guşəsində çəkilişlər aparsa da doğma Azərbaycanı heç vaxt unutmurdu.

Bakıda işlədiyi dövrdə «Görüş» və «Mahnı belə yaranır» bədii filmlərinin quruluşçu-operatoru olmuş (T.Axundovla birgə), onlarla sənədli film, o cümlədən «Sovet Azərbaycanı», «Azərbaycan zeytunu», «Respublika stadionu», «Azərbaycan atları», «Mahnı bayramı», «Ağ qızıl ustaları», «İlk müjdələr» və s.

filmlər çəkmişdir. Rejissor-operator kimi «S.M.Kirov adına kör-fəzdə», «Keçmişin şahidləri», «Təbiətin dostları», «Azərbaycan mədəniyyətinin baharı», «Azərbaycan elmi» («Axtaran tapar») sənədli filmlərini lentə almışdır.

C.Məmmədov 1960-1985-ci illərdə Moskvada Mərkəzi Elmi-Kütləvi filmlər Studiyasında çalışmış, burada dövrü elmi-kütləvi kinojurnallar üçün yüzlərlə kinosüjet çəkmiş, sənədli və elmi-kütləvi filmlər yaratmışdır.

Görkəmli kino ustası iki il Birmada olmuş, burada kino mü-təxəssislərinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmiş, Mərkəzi Sənədli Filmlər Studiyasının tapşırığı ilə «Birmada 100 gün» tammetrajlı sənədli filmini çəkmişdir.

Mərkəzi Elmi-kütləvi filmlər studiyasının coğrafi filmlər bir-liyinin bədii rəhbəri, RSFSR-in xalq artisti, kinorejissor V.Sney-derov demişdir: «Cavanşir Məmmədov «Kino səyahətləri alma-naxı»nın yaradıcılarından biridir. Onun daxilində əsl sənətkara xas olan sirlə bir od alovlanır. Mən onun Azərbaycan torpağını əks etdirən «Lənkəran», «Bakı», «Şamaxı buludlar altında şə-hərdir», «Lahıc» filmlərinə baxandan sonra buna bir daha inan-dım».



Xan Babayev

Kinorejissor-kinooperator C.Məmmədov zəngin təcrübəsini və biliyini gənc kinematografçılara öyrətməyə çalışırdı. Onun hazırladığı kinoopera-torlar C.Cabbarlı adına «Azərbaycan-film» kinostudiyasında və respublika televiziyasında çalışırlar.

Azərbaycanın tanınmış kinoopera-toru **Xan Babayev** 1938-ci ildə Moskvada ali kino institutuna daxil

olanda böyük ümidlərlə yaşayırdı. Lakin müharibə ona təhsilini başa vurmağa imkan vermədi. İnstitut tələbəsi Xan Babayev bir əlində silah, o biri əlində kinokamera cəbhəyə yollandı. Leyte-nant Babayev müharibənin ilk günündən qələbə gününədək dö-yüşən ordu sıralarında oldu, bir kinooperator kimi Sovet İttifaqı marşalı Konevin komandanlığı etdiyi qoşunların tərkibində həm vuruşurdu, həm də ümumittifaq kinojurnalları üçün çoxlu kino-süjetlər çəkirdi.

Onun döyüş yolları Polşadan, Macarıstandan, Çexoslovakiya-dan, Rumıniyadan, Almaniyadan keçmiş, cəbhələrdə göstərdiyi igidliklərə görə «I dərəcəli Vətən müharibəsi», «Qırmızı Ul-duz», «Qırmızı bayraq» ordenləri, bir çox medallarla təltif olunmuşdur.

Müharibə qurtarandan sonra gənc zabit təhsilini davam etdir-di, Bakıya professional kinooperator kimi qayıtdı. Sənədli filmlər çəkdi, «Doğma xalqımıza» bədii-sənədli, «Ögey ana», «Qara Daşlar», «Böyük dayaq», «Yenilməz batalyon» (R.İsma-yilovla birgə) bədii filmlərinin kinooperatoru oldu.

X.Babayev vəfat edəndə heç 50 yaşı tamam olmamışdı. Ya-radıcılığının çiçəkləndiyi bir vaxtda aramızdan getdi. İstedadlı kinooperator X.Babayevdən bizə yadı-gar qalan filmləri oldu.

Azərbaycanın sənədli kinosunun inkişafı üçün xeyli zəhmət çəkmiş ki-nooperator **Leonid Koretskinin** də qis-mətinə cəbhədə çəkilişlər aparmaq, düşmənlə vuruşmaq, dəfələrlə ölümlə üz-üzə dayanmaq düşmüşdü.

Bir dəfə Soldatskaya stanitsasını bi-zim döyüşçülər faşistlərdən elə sürətlə



Leonid Koretski

təmizlədilər ki, hətta düşmənlər silah anbarlarını belə partlatmağa imkan tapa bilmədilər. Operator L.Koretski də bu əməliyyatda iştirak edirdi. O, kilometrərlə uzanan döyüş sursatlarını lentə aldı. Ən dəhşətli o idi ki, buradakı mərmilərin, top güllələrinin üzərində bu sözlər yazılmışdı: «Bakı üçün».

Operatorlar yaxın məsafədən çəkiliş aparmağa çalışanda çox vaxt ehtiyatı əldən verirdilər. Çəkiliş üçün lazımı nöqtəni seçərkən L.Koretski özü də bilmədən minalanmış sahəyə gedib girir. Əsgərlərdən biri qışqıraraq onu dayandırır. Operatorun nə vəziyyətə düşdüyünü, həmin an nələr çəkdiyini, nələr düşündüyünü təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Sonra əsgərlər çox ehtiyatla operatoru minalanmış sahədən çıxartmağa müvəffəq olurlar.

L.Koretski bu dəhşətli hadisədən sonra bir müddət özünə gələ bilmirdi. Nəhayət çəkilişlərini başa vurub Bakıya gəlir. Bütün materialları kinostudiyaya təhvil verib, burada çox ləngimir, yəni tapşırıq alaraq, V.Yeremeyevlə birgə Həştərxana gedirlər. Yolda onlar cəbhə üçün yanacaq daşıyan gəmiləri, barkaslara qoşulmuş yanacaqda dolu sisternləri, düşmən təyyarələrinin hücumlarını, gəmilərimizi batırmaq üçün necə əlləşib vuruşduqlarını, Xəzər dənizində keşik çəkən əsgərlər tərəfindən bu hücumların qarşısının necə alındığını lentə çəkirdilər.

Müharibədən əvvəl və sonra Bakı kinostudiyasında xeyli film – «Pambıq», «Üzümçülük və şərabçılıq», «Hava həyəcanı», «Qazmada rejim», «Neft və pambıq respublikasında», «416-cı», «Yazıçılar konfransı», «Qardaşlıq köməyi» (V.Yeremeyevlə birgə), «Qələbə bayramı» (operatorlar qrupu), «Daşkəsən», «Sərdar İmrəliyev məktəbi», «Dostluq məşəli» və «Bu, Qum adasında olmuşdur» (operatorlar qrupu) sənədli və elmi-kütləvi filmlərini çəkmişdir.

1943-cü il Böyük Vətən müharibəsinin tarixinə həlledici il

kimi daxil olsa da vəziyyət gərgin olaraq qalırdı. Kinematografçılarımızın böyük dəstəsi istər ön cəbhədə, istərsə də arxada baş verən hadisələri, xalqımızın qəhrəman oğul və qızlarının gördükləri işləri, göstərdikləri hünəri tarix üçün, gələcək nəsillər üçün lentə köçürür, digərləri isə əllərində silah düşmənlərə – fəstix işğalçılara qarşı mərdliklə vuruşur, əsl şücaət göstərirdilər.



Əlibala Ələkbərov

30-cu illərin ortalarından Bakı kinostudiyasında kinooperator işləyən **Əlibala Ələkbərov** 1941-ci ilin avqustunda «Nizami» sənədli filminin (o, həm də ssenari müəlliflərindən biri idi) çəkilişlərini başa çatdırandan sonra hərbi komissarlığa gedib ərizə verdi. 28 yaşlı gəncin könüllü olaraq cəbhəyə getməsinə nəzərə alıb, onu siyasi işçilər üçün kurslarda təhsil almağa göndərdilər. Bundan sonra o, 211-ci atıcı diviziyasına təyinat aldı. Burada Əlibala 45 mm-lik tankvuran top tuşlayıcısı oldu. Bir sıra şəhər və qəsəbələrin alınmasında iştirak etdi. Döyüşlərin birində ağır yaralanan sonra bir müddət müalicə almalı oldu. Lakin hospitalda da özünə yer tapa bilmir, necə olursa-olsun cəbhəyə can atırdı. Nəhayət o, həkimlərin qərarına baxmayaraq, cəbhəyə getməyə nail olur, amma hərbi kinooperator kimi yox, hərbi fotoqraf kimi.

Bundan sonra Ə.Ələkbərov Ukraynanın Kiyev, Lvov şəhərlərinin, bunun ardınca Çexoslovakiyanın paytaxtı Praqanın azad edilməsi uğrunda gedən ağır döyüşlərdə iştirak edir.

Əlibala müəllim həmin günləri xatırlayaraq deyirdi: «Ətrafında baş verənləri öz gözlərimlə görməsəydim, başqalarının

söhbətlərinə bəlkə də inanmazdım. Hər iki tərəf hücumu keçəndə yerlə göy titrəyirdi. Göydən yerə yağış əvəzinə güllə yağırdı.

Cəbhəyə fotoqraf kimi qayıdandan sonra hərbi qəzetlər üçün silsilə şəkillər çəkirdim. Amma cəbhədə baş verənlərə, əsgərlərin özlərini necə aparmalarına bir kinooperator kimi daha çox diqqət yetirirdim.

Ümumiyyətlə, kinoreportyorlar döyüşləri və cəbhənin adı günlərini lentə alarkən əsgərlərin sifətlərinə baxmağı sevirlər. Bu da səbəbsiz deyil. Çox vaxt insanın daxilini üzündən, xüsusilə gözlərindən oxumaq olur. Əsgərlərə diqqət verərkən onların hissələrini və əhval-ruhiyyələrini, ətrafda baş verənlərə münasibətlərini daha yaxşı başa düşmək olur. Səngərdə oturub signal raketi vasitəsilə hücum işarəsini gözləyən, partlayış səsini eşidəndə istər-istəməz bir-birlərinə sığınan bu yaşlı və cavan əsgərlər görsən nə düşünürsən? Görsən onlar irəlidəki düşmən müdafiəsini yara biləcəklərmi, düşmənin bizimkindən qat-qat artıq olan texnikasını sıradan çıxara biləcəklərmi? Suallar çoxdur, amma əsgərlərimizdə Qələbəyə inam hədsizdir. Düşmənlər bunu yaxşı bilirlər. Müxtəlif cəbhə bölgələrində böyük tələfətlərə uğrayıb geri çəkiləndə bir daha bunun şahidi olublar. Ona görə də sakit bir gecədə qəfləti hücum, tanklardan, toplardan atılan, gecənin bağrını yaran güllələrin qorxunc, sarsıdıcı uğultusu «Ura!» səslərinə qarışıb, düşmənin üstünə gələn nəhəng dəniz dalğasına bənzəyirdi. Bu qorxunc mənərədən özlərini itirən hitlerçilər necə sürətlə irəliləmişdilərse, eləcə də sürətlə geriye qaçırdılar. Necə deyirlər, asta qaçan namərddir. Bunları heç yaddan çıxarmaqmi olar.

Oryol və Kursk rayonlarında gedən döyüşlər də heç vaxt xatirəmdən çıxmır. Bu rayonlarda aparılan döyüşlər daha ağır idi. Hər iki tərəfdən atılan güllələrin su fontanı kimi ətrafa səpələn-

məsi bizi göz açmağa qoymurdu. Başını yuxarı qaldırmaqla gülləyə tuş gəlməyin bir olurdu. Bu döyüşlərdə insan itkisi hər iki tərəfdən çox oldu. Amma qələbəyə inam bizi yeni-yeni döyüşlərə ruhlandırır.

Kursk altındakı Qələbə Böyük Vətən müharibəsi və bütövlükdə ikinci dünya müharibəsinin gedişində əsaslı dönüş yaratdı. 1943-cü il avqustun 5-də çox ağır döyüşlərdən sonra qədim rus şəhəri Oryolu bizim əsgərlərimiz azad etdilər. Əhali bizi sevinc göz yaşları ilə qarşılayır, qucaqlayıb öpürdü. Biz də az həyəcan keçirmirdik. Çünki bu, tarixi bir gün idi...»

Kinooperator Ə.Ələkbərov müharibədən sonra «Azərbaycanfilm» kinostudiyasında 50-dən artıq sənədli film, o cümlədən «Arazın sahillərində» (Ə.İsmayılova birgə), «Alagöz yaylağında», «Ağ qızıl ustaları» (C.Məmmədovla birgə), «Bizim Azərbaycan» (V.Zbudski ilə birgə), «Naxçıvan MSSR», «Doğma torpaq, Azərbaycan» (oper. qrupu), «Kür», «Nəriman Nərimanov», «Əziz Əzimzadə», «Bülbül», «Umnisə xanım», «İgdiyyətin əbədidir sənin», «Estafet», rejissor-operator kimi «Odlu təkbətək», «Xarici tələbələr», «Qarabağa səyahət», «Salam, Əlcəzair», «Polşada Azərbaycan günləri», «Azərbaycan qadını», müəllif, rejissor-operator kimi «Atom insana xidmət edir», «Hava hücumundan müdafiə», «Sumqayıt gənclik şəhəridir» kinolentlərini çəkmişdir. 1973-cü ildə «Azərbaycanfilm», «Gürcüstanfilm» və «Ermənfilm» kinostudiyalarının birgə istehsalı olan «Zaman haqqında, özüm haqqında» tammetrajlı sənədli filminin Azərbaycan bölməsinin rejissor-operatorudur.

Ə.Ələkbərov kinojurnallar üçün çoxlu süljetlər çəkmişdir. O, 1980-1981-ci illərdə Mərkəzi Sənədli filmlər Studiyasının (Moskva) Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri, kinooperatoru olmuşdur.



Teyyub Axundov

Faşizm üzərində Böyük Qələbənin 30 illiyini bayram etdiyimiz günlərdə respublika şəkil qalereyasında sərgi açılmışdı. Kino bölməsində divara vurulmuş iri bir lövhə sərgiyə gələnlərin diqqətini daha çox cəlb edirdi. Lövhənin üzərində bu sözlər yazılmışdı: «Azərbaycan kinematoqrafçıları Böyük Vətən müharibəsi iştirakçılarıdır». Onların arasında **Teyyub Axundovun** da fotosəkli var idi.

Teyyub əmək fəaliyyətinə başlayanda hələ on beş yaş tamam olmamışdı. O, «Azərfilm» kinostudiyasında işıqçı işləyirdi. Sonra operator köməkçisi, daha sonra operator assistenti vəzifəsinə irəli çəkildi.

1941-ci ilin əvvəlində T.Axundov Ukraynada artilleriya alayında müddətli hərbi xidmətdə idi. Böyük Vətən müharibəsinin başlanması onu qərb sərhədində haqladı. Teyyubun uzun çəkən odlu müharibə yolları buradan başladı.

T.Axundov Stalinqrad altında vuruşmuş və burada iki dəfə yaralanmışdır. Hospitaldan çıxandan sonra Kirovoqradın, Nikolayevin, Kişinyovun azad olunmasında iştirak etmişdi. Hər yerdə də faşist işğalçılarının vəhşiliklərinin izlərini görürdü. Bütün bunlardan gənc döyüşçünün qəlbi daha qəzəblə döyünür, o, əlindəki avtomatı möhkəm saxlayır və irəliyə doğru irəliləyirdi.

T.Axundov həmin günləri belə xatırlayırdı: «Düşmən gözlənilmədən hücum keçdiyinə görə ilk dövrdə müvəqqəti də olsa hərbi üstünlüyü ələ ala bilməmişdi. Faşistlər sevinirdilər. Bizim üçün isə ilk aylar çox çətin keçirdi. Nəhayət ki, vəziyyət bizim xeyrimizə dəyişməyə başladı. İkinci və üçüncü Ukrayna cəbhə-

si Qara dəniz donanması ilə qarşılıqlı əlaqədə Yassko-Kişinyov hücum əməliyyatını həyata keçirdi. 1944-cü ildə qanlı döyüşlər nəticəsində bizim ordu faşist Almaniyası ordusuna sarsıdıcı zərbə vurdu.

Bir həftə ərzində 18 düşmən diviziyası darmadağın edildi, Moldaviya və onun paytaxtı Kişinyov azad olundu. Ordumuz dövlət sərhəddinə çıxdı. Tarix yadımnda qalmayıb, amma 1944-cü ilin aprel günlərinin birində bizim alayın döyüşçüləri sərhəddə sərhəd dirəklərini qururdular.

Vətənimizi alman işğalçılarından azad edəndən sonra ordumuz qərbə doğru irəliləyirdi. "Düşmənin axırına öz yuvasında çıxacağıq". Bizim müqəddəs süarımız belə idi. Rumıniyanı azad edəndən sonra uzun sürən ağır döyüşlərlə almanların Dunayda əsas dayaq məntəqəsini - Macarıstanın paytaxtı Budapeşti azad etməli olduq. Alman faşist ordusu bura çox ümid bağlayırdı. Ona görə də şəhəri heç cürə əldən vermək istəmirdi. Lakin onların möhkəm müqaviməti bir ay davam edən döyüşdən sonra qırıldı, şəhər alman faşistlərindən azad edildi. Bundan sonra ordumuz Çexoslovakiyanı azad etmək əmrini aldı...

1945-ci ilin may ayında vuruşa-vuruşa Avstriya ərazisinə çətantanda hissəmiz yaşayış məntəqələrinin birində müdafiə mövqeyində durdu. Bu Vyana yaxınlığında olmuşdu. Biz müharibənin nə vaxt qurtaracağını bilmirdik. Berlin yaxınlığında ağır döyüşlər gedirdi. Vyana şəhərini hücumla almaq üçün hazırlıq işləri görüldü.

Belə bir fakt mənim yadımnda yaxşı qalıb. Mayın 8-də bizim mövqe tutduğumuz ərazidə heç kimin gözləmədiyi tam sakitlik yaranmışdı. Biz bu sakitlik barədə adətən belə deyirdik: "Tufandan əvvəl sakitlik". Axşam düşəndən sonra əsgərlərin bir hissəsi dincəlmək üçün mənzillərə bölüşdülər. Ordunun digər hissəsi

isə atəş mövqeyi müdafiəsində durmuşdu. Birdən səhər erkən top atəşi bizi yuxudan oyatdı. Həyəcan signalı ilə bizim tağım yerindən sıçradı, yer titrəməyə başladı. Hər cür silahdan atəş açılırdı, özü də evlərin tinindən. Sonra yaranmış vəziyyəti görüb başa düşdük ki, düşmən məğlub olub. Toplardan yaylım atəşi açıldı, bütün cəbhə rəqs edirdi. Bu hadisə səhər tezdən, səhər çağı, faşist Almaniyası üzərində Qələbə günü - 1945-ci ilin mayın 9-da Avstriya torpağında olmuşdur."

...Bir dəfə cəbhə yollarında döyüşçü Axundovun əlinə fotoaparət keçir. Onun yadına müharibədən əvvəlki sevimli peşəsi düşür. T.Axundov həvəslə cəbhədə gördüklərini plyonkaya çəkir. Heç özü də bilmədən tarixi çəkir, bu şəkillərə görə komandanlığın təşəkkürünü alır. Axı, onun çəkdiyi fotosəkillər müharibə salnaməsinin qiymətli səhifələri idi. Bu fotosəkillər bu gün Rusiyanın Müdafiə Nazirliyinin muzey və arxivlərində saxlanılır.

Demək lazımdır ki, o, hər şeydən əvvəl əsgər idi, əsgər kimi də döyüşürdü. Lakin başqalarından onunla fərqlənirdi ki, onun çiyindən təkə avtomat deyil, həm də fotoaparət asılmışdı. 1418 sətər hərbi gün və gecə görmüş T.Axundov dəfələrlə ölümün gözüne dik baxmışdı. O, Budapeşt şəhəri uğrunda gedən küçə döyüşlərində bir daha yaralandı. Bundan sonra onun döyüş yolu Çexoslovakiyadan, Macarıstandan və Avstriyadan keçdi. Çoxdan gözlədiyi Qələbə haqqında xəbər ona Vyanada çatdı.

1946-cı ilin iyun ayında T.Axundov əsgərlikdən tərxis edildi. Onun döyüş yolu bir çox orden və medallarla qeyd olundu. 1952-ci ildə ÜDKİ-nin operatorluq fakültəsini bitirdi. Üç il «Mosfilm»də kino ustalarının yanında təcrübə keçdi, yalnız bundan sonra Bakıya, doğma kinostudiyaya qayıtdı.

Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi T.Axundovun Bakı

kinostudiyasında çəkdiyi ilk böyük işi «Görüş» kinokomediyasıdır. Bundan sonra o, «Mahnı belə yaranır» (hər ikisi C.Məmmədovla birgə), «Onu bağışlamaq olarmı?», «Romeo mənim qonşumdur», «Şirli xalat», «Dağlarda döyüş», «Şerikli çörək», «Qatır Məmməd» (Ş.Şərifovla birgə), «Tütək səsi», «Od içində», «Birisigün, gecəyarısı» (Azərbaycan Dövlət mükafatı), «Alman klinikasına rəsmi səfər» bədii, bir sıra sənədli filmlərinin, «Mozalan» satirik kinojurnalının bir çox süljetlərinin quruluşçu operatoru olmuşdur.

1942-ci il martın 3-də «Boyets RKA» qırmızı əsgər qəzeti «Cəsur döyüşçü hissənin iftixarıdır» adlı məqalə dərc etmişdi. Məqalədə deyilirdi ki, bizim dairə cəbhə üçün döyüş ehtiyatları hazırlayır. Biz Vətənə elə kadrlar verməliyik ki, onlar heç bir çətinlikdən qorxmayaq, Vətən uğrunda cəsərlə, mərdliklə döyüşə getsinlər. Bu, birinci dərəcəli vəzifədir. Komandirlər, komissarlar və siyasi işçilər hər gün, hər saat yorulmadan məhz elə döyüşçülər tərbiyə etməlidirlər ki, onların göstərdikləri qəhrəmanlıqlar faşist quldur dəstələrinin darmadağın edilməsini tamamilə təmin etsin...

Gənc 416-cı atıcı diviziya belə döyüşçülər hazırlayırdı. Belə qorxmaz və cəsur döyüşçülərdən biri də **ƏDHƏM QULUBƏYOV** idi.

Kinodramaturq Ədhəm Qulubəyov, müharibə başlanana qədər 2-ci Leningrad Tibb İnstitutunda bir il təhsil almış, sonra Bakıya qayıdıb qaz sənayesi sistemində işə düzəlmişdir. O, müharibəyə 1942-ci ildə könüllü getmişdir. Halbuki onun qaz sənayesi işçisi kimi



Ədhəm Qulubəyov

müharibəyə getməmək üçün bronu vardı. Lakin o, bundan imtina etmişdi.

416-cı Taqanroq diviziyasında Ədhəm rabitəçi idi. Qafqaz dağlarının ətəklərində gecə-gündüz gedən qızgın vuruşmaların birində rabitəçi Ə.Qulubəyov yaranır. Yaraları sağalar-sağalmaz bu dəfə onu Leninqrad cəbhəsinə göndərilir. Burada o, əsgər yoldaşları arasında ən mahir snayper hesab olunurdu. Çünki faşistlərlə döyüşlərdə onun güllələri boşa çıxmırdı.

Tale Ə.Qulubəyovu bir cəbhədən digərinə atırdı. Gənc döyüşçü harada olursa-olsun hitlerçi quldur dəstələrinə qarşı mərdliklə vuruşurdu. Estoniyada olarkən Ə.Qulubəyov ikinci dəfə yaranır. On bir qəlpə gənc əsgərin başını zədələyir. Yoldaşları onu tibb məntəqəsinə çatdırarkən Ədhəmin yaşamaq şansı demək olar ki, yox idi. Lakin həkimlər əsl möcüzə nümayiş etdirdilər. Meşənin içində salınmış çadırdə onlar nadir bir cərrahiyyə əməliyyatı apardılar. Beləliklə, həkimlər gənci ikinci dəfə həyata qaytardılar. Düzdür, Ə.Qulubəyov hospitalı tərk edəndə kimi bir neçə ay müalicə almalı oldu. Yalnız bundan sonra o, Bakıya qayıda bildi. Bu əhvalat Qələbə ərəfəsində baş vermişdi.

Müharibə qurtarandan sonra Ə.Qulubəyov Moskvada Kinematografiya İnstitutunun ssenari fakültəsini bitirir və təqaüdə çıxana kimi «Azərbaycanfilm» kinostudiyasında işləyir. O, «Görüş» (N.Mustafayeva ilə birgə), «Dərviş Parisi partladır» bədii, bir çox sənədli və cizgi filmlərinə ssenari yazır. Ədhəm müəllim 50-dən artıq bədii filmin redaktoru olmuşdur.

«Kaspiy» qəzetinin müxbirinin «Müharibədə qorxu hissini keçirmisinizmi?» sualına Ə.Qulubəyov belə cavab vermişdir: «Əlbəttə, düşmən bombardmançı təyyarələri bütün cəbhə boyu hücumə keçəndə, hava partlayışlardan tüstüyə bürünəndə, ətrafı güllə viyılıtlarının, top atəşlərinin, bomba partlayışlarının səsi

başına gətirəndə çox qorxulu mənzərə yaranır. Artıq iki addımında heç nə görmürsən, heç nə eşitmirsən. Yalnız bir neçə gün keçəndən sonra məsələnin nə yerdə olduğunu dərk edirsən, qorxu hissi də birdəfəlik yox olub gedir. Bunu cəbhəçilərin hamısı keçirib. Yalnız yoldaşlıq hissi cəsarəti sənə qaytarır. Bu hissi mən öz həyatımda cəbhədə keçirmişəm. Orada təhlükə yarananda heç kim qaçıb gizlənmir, hər bir kəs böyük Qələbə naminə canından belə keçməyə hazır olduğunu nümayiş etdirirdi. Və hər bir əsgər bildirir ki, yanındakı yoldaşı da məhz belə hərəkət edəcək. Biz cəbhədə əsas istiqamətdə ən vacib işi gördüyümüzlə özümüzü xoşbəxt hesab edirdik».

Ə.Qulubəyov «Sovet Azərbaycanının kinosu», «Kinoiskusstvo Azerbaydjana» və «Kino Sovetskoqo Azerbaydjana» (M.Qurbanovla birgə) kitablarının müəllifidir.

Ümumiyyətlə, Bakı kinostudiyasının 40 nəfərdən çox yaradıcı işçisi müharibədə iştirak etmiş, onların bir hissəsi – kinooperatorlardan C.İsmixanov, **Boris Pumpyanski**, rəssam M.Mağomayev, fotoqraf L.Şvarts və başqaları cəbhədə həlak olmuş, digər sənətkarlarımızdan T. Tağızadə, Ə. İbrahimov, Ş.Mahmudbəyov, V.Konyagin, Ə.Musayev, M.Rəfiyev, A.Kərimov, S.Bədəlov, Ə.Həsənov, A.Hüseynov, Ə.Məmmədov, V.Savin, F.Dadaşov, V.Dudiyev və yuxarıda haqlarında söhbət açdığımız kino işçiləri Vətən qarşısında hərbi borclarını şərəflə yerinə yetirib, öz sevimli peşələrinə qayıtmışlar. Sənədli kino ustalarından Muxtar Dadaşov həm arxa cəbhədə, həm də faşist işğalçılarından azad edilmiş rayonlar-



Boris Pumpyanski

da, Niyazi Bədəlov isə arxa cəbhədə hərbi illərin kino salnaməsini yaratmışlar.

Bakı kinostudiyasının ən yaxşı kinooperatorlarından B.Pumpyanski əlində kinokamera həlak olmuş və Çexoslovakiyada dəfn edilmişdir. Onun adı Moskvada kino evinin Memorial lövhəsinə yazılmışdır.



Camal İsmixanov

Azərbaycanın ilk kinooperatoru **Camal İsmixanov** da cəbhədən qayıtmamış, itkin düşmüşdür. O, müharibədən əvvəl Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda iki il oxumuş, varlı ailədən olduğu üçün ali məktəbdən qovulmuşdur. Kinoya olan maraq onu bu dəfə Leninqrada aparıb çıxartmış, o, Kino Mühəndisləri İnstitutunu müvəffəqiyyətlə bitirmişdir.

C.İsmixanov Bakı kinostudiyasında kinooperator assistenti, kinooperator işləmişdir. O, «Raport veririk», «Traxoma», «Cəfər Cabbarlının dəfni», «Qanköçürmə», «Ordenli Azərbaycan», «Yirminci bahar» sənədli və elmi-kütləvi, «Hazır ol» bədii filmlərini çəkmişdir.

Kinostudiyanın kinomexaniki **Vasili Lozov** müharibənin bütün ağır yollarından keçmiş, əvvəlcə 1939-1940-cı illər Sovet – Finlandiya müharibəsində iştirak etmiş, Böyük Vətən müharibəsi başlandıqdan sonra, 1942-ci ilin avqust ayından döyüşən cəbhədə olmuşdur.



Vasili Lozov

V.Lofov Ukraynanın Dnepropetrovsk vilayətinin Borodayevka rayonunda gedən döyüşlərdə fərqlənmiş, düşmənin Dnepr çayını keçməsinə imkan verməmiş, əksinə öz dəstəsi ilə çayı keçib faşistlərin mövqə tutduqları sahilə çıxmış və hitlerçilərin əks hücumunun qarşısını 24 dəfə almışdır. Yaralanmasına baxmayaraq geri çəkilməmiş, ordumuzun düşmən üzərinə hücumuna şərait yaratmışdır. 1943-cü ildə ona Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilmişdir. 1945-ci ilin sonunda əsgərlikdən tərxis olunan qvardiya böyük serjantı V.Lofov Bakıya qayıtmış və burada yaşayıb işləmişdir.

Görkəmli Azərbaycan bəstəkəri və ictimai xadimi Müslüm Maqomayevin oğlu **Məhəmməd Maqomayev** müharibə başlanana qədər Bakı kinostudiyasında rəssam işləyirdi. O, bir neçə sənədli filmdə texniki multiplikasiyadan istifadə etmiş, 1935-ci ildə istehsal olunan ilk Azərbaycan cizgi filminin – «Abbasın bədbəxtliyi» filminin rəsamlarından biri olmuşdur.

M.Mağomayev Bakıda fortepiano **Məhəmməd Maqomayev** sinfi üzrə konservatoriyayı, eyni zamanda rəsamlıq məktəbini bitirmişdir. Məhəmməd bir musiqiçi kimi konsertlər verir, Bakıda, Qroznıda, Nalçikdə göstərilən tamaşalara dekorasiyalar hazırlayırdı. Onu tanıyan adamlar deyirdilər ki, Məhəmmədin böyük istedadı var, o, həm musiqiçidir, həm də kino və teatr rəsama mıdır. Hər üç sahədə uğurla çalışır.

M.Mağomayev kinematoqrafla ciddi məşğul olurdu. Bir neçə filmə bədii tərtibat vermiş, özü də filmlərdən birində çəkilməmişdir.



Böyük Vətən müharibəsi başlandıqdan sonra o, könüllü olaraq cəbhəyə getmiş, kəşfiyyatçı olmuşdur, bir sıra mühüm əməliyyatlarda iştirak etmişdir. Gənc döyüşçü Bakıya, ailəsinə göndərdiyi məktubda yazırdı: «Mənim əzizlərim, işimiz heç də asan deyil. Lakin bu zir-zibili döymüşük və döyəcəyik. Və qalib gələcəyik. Hitler ordusu bizim gözümüz önündə dəyişir. Əvvəlcə seçmə boynuyğunlar görünürdü, indi isə tez-tez yaşlı əsgərlərlə rastlaşırıq... Artilleriya vasitəsilə vuruşmaqda pərgardırılar. Süngü hücumundan oddan qorxan kimi qorxurlar... Aramızda indi naşılıqdan həlak olan azdır, müharibədə vuruşmağı beş barmağımız kimi öyrənmişik...»

Yaxşı döyüşdüyünə, nümunəvi xidmət göstərdiyinə və komandanlığın əmrlərini vaxtında və fəvqəladə hadisəsiz yerinə yetirdiyinə görə 1943-cü ilin əvvəllərində ona qısamüddətli məzuniyyət verilir. Məhəmməd Bakıya gəlir, doğmaları ilə görüşür.

Faktın özü maraqlıdır. Çünki belə məzuniyyət əsgərlərə nadir hallarda verilirdi, özü də ağır yaralanandan sonra. Məhəmməd isə məzuniyyəti bacarıqla vuruşduğuna, tapşırığı yerinə yetirərkən igidlik göstərdiyinə görə almışdı.

M.Maqomayev döyüşən ordu sıralarında Berlinə qədər gedib çıxır. O, II dərəcəli Vətən müharibəsi ordeninə layiq görülür. Kəşfiyyatçı – kinematoqrafçı M.Maqomayev 29 yaşında Qələbəyə on gün qalmış ağır döyüşlərin birində yaralı yoldaşını xilas edərkən həlak olur.

Keçmiş böyük serjant K.Malenovun xatirələrindən: «Mən Məhəmmədlə hələ Kubanda, müdafiə mövqeyində durduğumuz vaxt tanış olmuşdum. Yaş fərqi olmasına baxmayaraq möhkəm dostlaşmışdıq. Məhəmməd məndən doqquz yaş böyük idi. Biz ikimiz də Bakıdan idik. O, çox xeyirxah, şən insan idi. Mü-

haribədə belələrini sevir və hörmət edirlər.

O, vuruşmağı bacarırdı. Həlak olandan sonra hesabladıq ki, Məhəmməd Ali Baş komandan tərəfindən otuzdan artıq təşəkkür almışdır».

SSRİ xalq artisti, bəstəkar və müğənni Müslüm Maqomayev müsahibələrinin birində demişdir: «Mən 1972-ci ildə ilk dəfə Xoynadakı qəbristanlıqda oldum. Oradan atamın qəbrindən mücrudə torpaq gətirdim. Əmim Camalla gedib, gətirdiyim torpağı babam Maqomayevin qəbrinin torpağına qarışdırdıq...»

Kino işçiləri kino və teatr rəssamı Məhəmməd Müslüm oğlu Maqomayevin əziz xatirəsini həmişə yad edirlər.

Azərbaycan sənədli kinosunun yaradıcılarından biri, ümumiyyətlə milli kinematoqrafiyanın inkişafında böyük xidmətləri

olmuş, respublikanın xalq artisti, Azərbaycanın Dövlət mükafatı laureatı, kinorejissor və kinooperator **Muxtar Dadaşovun** arxivində SSRİ Kinematoqrafçılar İttifaqı rəhbərliyinin göndərdiyi bir teleqram saxlanılır. Teleqramda yazılmışdır: «Biz, sənədli kinonun görkəmli ustası, alovlu və istedadlı bir sənətkar kimi Sizin Böyük Vətən müharibəsi və ondan sonrakı illərdəki yaradıcılığınıza yüksək qiymət veririk. S.Gerasimov, G.Asatiani, M.Kayumov, L.Kulicanov».



Muxtar Dadaşov

Böyük Vətən müharibəsi başlanan ilk gündən kinooperator M.Dadaşov kinoaparətlə neft mədənlərinə, zavod və fabriklərə gedir, gecəni gündüzə qataraq işləyən əmək adamlarını, Bakının ətrafında düşmən tanklarının hücumunun qarşısını almaq üçün müdafiə-istehkamlarının qurulmasını, cəbhəni neft və başqa

məhsullarla təmin edən şəhərin havadan və dənizdən qəhrəmancasına müdafiə olunmasını lentə alır və bu xronikal lentlər montaj olunub ekranlarda operativ nümayiş etdirilirdi.

1942-ci ilin sentyabrında hitlerçilər Bakını tutmağa hazırlaşdılar. Hitler deyirdi: «Mən Bakını tutmalıyam. Bakı neft deməkdir. Neft müharibənin damarlarında axan qandır». Amma faşistlərin arzuları ürəklərində qaldı. Bakı nefti Hitler faşizmi üzərində öz müqəddəs və həlledici rolunu oynadı.

M.Dadaşov 1943-cü ildə «Bakı döyüşür» sənədli filmini çəkir. Onun müharibə günlərində lentə aldığı bu və digər hadisələr, o cümlədən böyük Üzeyiri, gözəl şairimiz Səməd Vurğunu, kimyaçı alim Y.Məmmədəliyevi, tanınmış neftçilərdən Gülbala Əliyevi, Ağa Nemətulları, Rüstəm Rüstəmovu və başqalarını əks etdirən kadrlar da filmə daxil edilir.

Faşizm üzərində qələbənin 40 illiyi münasibətilə istedadlı sənətkar müharibə illərində çəkdiyi epizod və kadrlardan ustalıqla istifadə edərək, istər tarixi, istərsə də sənət baxımından çox qiymətli «Bakı - 42» sənədli filmini yaratdı. On ildən sonra ictimai baxış zamanı müharibə veteranları filmin bütün dövrlər üçün əhəmiyyətli olduğunu qeyd etdilər və ekran əsərinə yüksək qiymət verdilər.

Filmin başlanğıcında rus şairi V.Mayakovskinin Bakı nefti haqqında yazdığı şerdən bir parçanın və görkəmli sərkərdə K.Jukovun «Sovet qırıcı təyyarələri, sovet tankları faşist Almaniyasının səmasına və torpağına Bakı benzininin vasitəsilə hücumu keçkilər» sözlərinin səsləndirilməsi filmin təsir qüvvəsini qatqat artırırmışdır.

1974-cü ildə rejissor M.Dadaşov «Bakıda küləklər əsir» bədii filminə quruluş verir. Bu filmə o, ekranda xalqımızın müharibə illərində arxa və ön cəbhədə göstərdiyi hünəri, casusların

ifşa edilməsində qəhrəman çekistlərin ayıq-sayıqlığını, onların cəsəətli əməliyyatları nəticəsində Bakının neft mədənlərinin partladılıb göyə sovrulmasının qarşısının alınmasını ekranda canlandırır.

Gəlin bir daha 60 il əvvələ, müharibə illərinə qayıdaq. 1943-cü ildə faşist işğalçıları Mineralniye – Vodı şəhərindən qovulub çıxarılanda, döyüşçülərimizin ardınca hitlerçilərin vəhşi cinayətlərini təhqiq edən sovet komissiyasının üzvləri də şəhərə daxil oldular. Komissiyaya tanınmış rus yazıçısı A.N.Tolstoy rəhbərlik edirdi. Azərbaycanlı kinooperator Muxtar Dadaşov və operator köməkçisi **İsmayıl Əfəndiyev** komissiyanın sərəncamına göndərilmişdilər.



İsmayıl Əfəndiyev

M.Dadaşov «Bakı» qəzetində dərc etdirdiyi «Keçmiş və gələcəyə nəzər salarkən» məqaləsində yazmışdı: «Bir görüş xatirə əbədi həkk olunmuşdur. 1943-cü ilin yazında hələ gənc operator ikən mən Mineralniye-Vodı rayonunda, Stavropol vilayətinin digər şəhərlərində işğalçıların Qafqazda müvəqqəti ağılıq etdikləri günlərdə törətdikləri cinayətlərin nişanələrini lentə çəkirdim. Partladılmış körpülər, su nasosları, yerlə-yeksan olmuş evlər, parklar və vadilər, dağıdılmış abidələr – bütün bunlar vəhşilərin torpağı yandırıb külə döndərmək taktikasının əlamətləri idi. Mən burada cəsədlər, xüsusilə uşaqların, qadınların, qocaların cəsədləri doldurulmuş xəndəkləri göürdüm. Onlarca xəndək, yüz minlərlə cəsəd... Həmin qorxunc mənzərələr indi də gözələrimin qarşısındadır.

Bir dəfə A.N.Tolstoy mənə yaxınlaşdı. O vaxtlar görkəmli

yazıçı faşistlərin vəhşiliklərinin tədqiqi ilə məşğul olan fəvqələdə komissiyaya başçılıq edirdi.

– Çək, oğul, çək, – deyə böyük yazıçı mənə müraciətlə dedi:
– Vaxt keçəcək, sənin səssiz kadrların dilə gələcək və faşizmə qarşı ittihama çevriləcəkdir...

İndi «akselerasiya» sözü dəbdədir. Amma mənə elə gəlir ki, uşaqlar o günlərdə olduğu kimi, heç vaxt erkən yaşa dolmamışlar (çox təəssüf ki, həmin hadisə Qarabağ müharibəsində təkrar olundu – A.K.). Müharibənin ağılasığmaz ağırlığı yeniyetmələrin zəif çiyinlərinə düşmüşdü. Onlar 10-15 saat dəzğah arxasında dayanırdılar. Arxada işləyən qadınlarımızda mənəvi və fiziki qüvvələrin heyranedicə ehtiyatı meydana çıxmışdı. Onlar mermilər, tanklar, təyyarələr hazırlayı, donorlar kimi qan verir və cəbhəyə bağlamalar göndərirdilər. Bütün bunları mən o illərdə Bakıda – ordumuzun cəbbəxanasına çevrilən şəhərimizdə görür və lentə çəkirdim. Buruqlarda ərlerini əvəz edən neftçi qadınları, maşınqayırma zavodlarının sexlərində taqətdən düşənədək işləyən, lakin geri çəkilməyən arıq yeniyetmələri çəkirdim...»

İndi də qayıdaq A.Tolstoyun M.Dadaşovla olan söhbətinə. A.Tolstoy demişdi ki, vaxt keçəcək, sənin səssiz kadrların dilə gələcək və faşizmə qarşı ittihama çevriləcəkdir. Sonra da sözü-nə davam edib belə bir fikir söyləmişdi: «Bu sənədlər komissiyaya, tarixə, gələcək nəsillərimizə lazım olacaq. Adamlar sizə minnətdarlıq edəcəklər. Cinayətkarları isə biz mütləq tapacaq və xalq qarşısında mühakimə edəcəyik».

Bu, belə də oldu. Sonralar Nürenberq prosesində həmin kinononikadan kadrlar da nümayiş etdirildi. Bu kino materiallarından Bakı kinostudiyasında istehsal olunan «Ordenli Azərbaycan» kinojurnalında və «Almanların Şimali Qafqazda vəhşilikləri» xüsusi buraxılışında istifadə olundu. Həmin xronikal



Bakı kinostudiyasının köhnə binasının ümumi görünüşü



Bakı kinostudiyasının həyətidə yeni filmin çəkilişi, 1942-ci il.



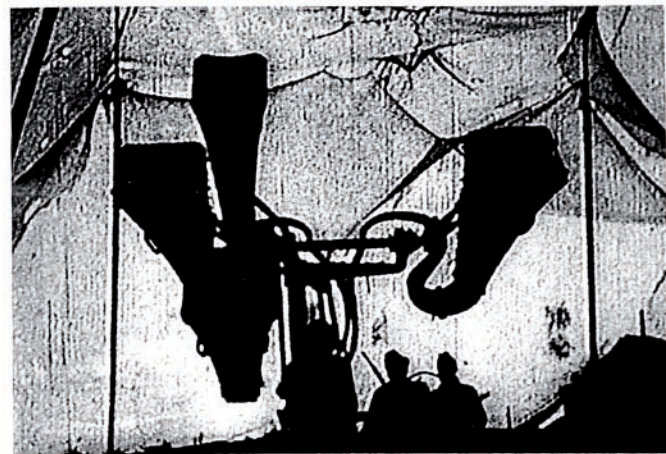
“Ordenli Azərbaycan” kinojurnalı, №34-35, dekabr 1941-ci il.



“Vətən uğrunda Stalin uğrunda!” xüsusi buraxılışı, iyun 1941-ci il

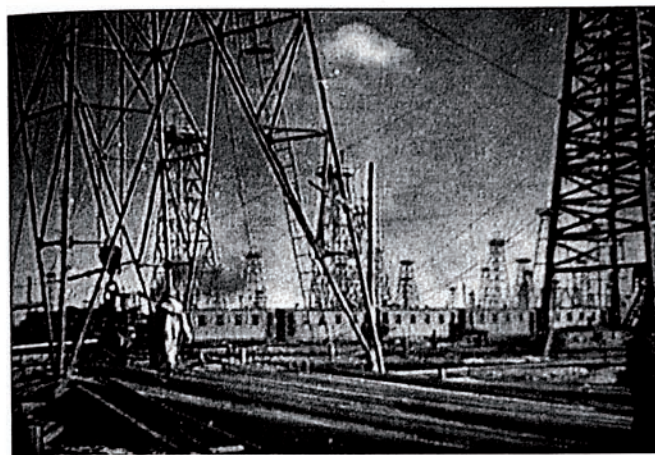


“Ordenli Azərbaycan” kinojurnalı, №30-31, 1942. Kinoxronika.





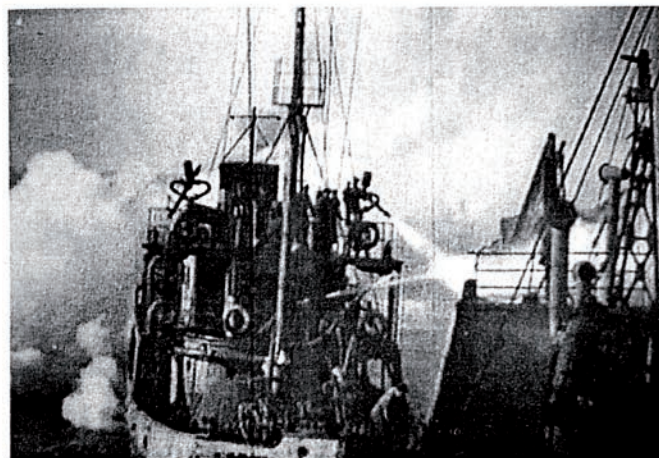
“Biz Bakını müdafiə edirik” filminin çəkilişində. 1942-ci il



“Bakı-42” filmindən kadr.



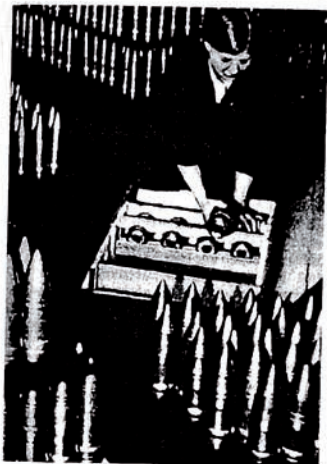
Operator M.Mustafayev (solda) və oper. asis. A.Z.Ələkbərov (sağda) Tuapsədə. 1942-ci il.



“Xəzər dənizçiləri” filmindən kadr.

Bakı müəssisələrində cəbhə üçün gecə və gündüz müxtəlif növ silahlar və döyüş sur-satı hazırlanırdı.

Şəkildə: kinoxronika.



“Sovet pəhləvanı” filminin çəkilişində. 1942-ci il



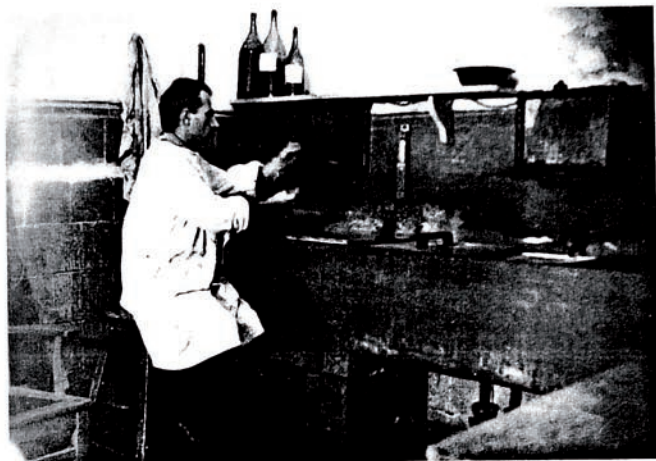
İncəsənət xadimləri cəbhə bölgəsində. 1942-ci il.



Bülbül və Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İ.Məmmədov. 1943-cü il



"Sualtı qayıq," t-9 filminin çəkilişində. 1943-cü il



Kinostudiyanın əməkdaşı M.Babayev rentgen fotoplastinkalarını hazırlayarkən.

НКЗ Азербайджанской ССР
Госуд. научно-исслед. Рентгено-Радиологический Институт.
гор. Баку Пр. Кирова, 8

ФОТО
ПЛАСТИНКИ
(Рентгеновские)
ОРТОХРОМ

(на лицевой желатине)
Открывать при красном свете.

10 штук

Разм. 13×18

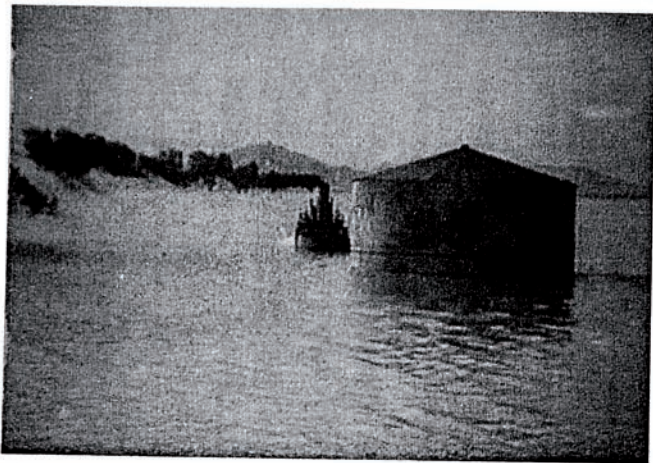
Эмульсия № 7

Чувств
по Х и Д около 500.

Выпуск 10/II-43

868

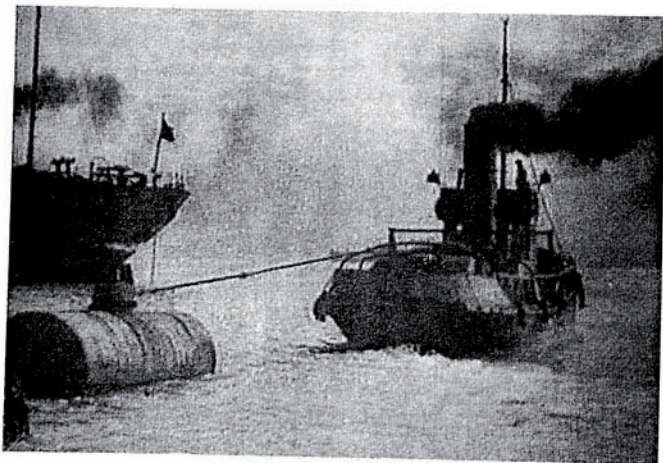
Fotoplastinka qutusunun etiketi. 1943-cü il



“Xəzər dənizçiləri” filmindən kadrlar.



“Bakının işıqları” filmindən kadrlar.





“Uzaq sahillərdə” filmindən kadr.



“Əbədi qardaş” filmindən kadr.

kinolentlərdən yaradılmış «Onlar qisasdan qaça bilməyəcəklər» sənədli filmi öz xalqının cəlladlarının işinə baxan Stavropol məhkəməsində göstərildi.

Bu əhvalatı qocaman kino işçisi, jurnalist Məmməd Babayev «İnşaatçı» qəzetində çap etdiyi «Film ittiham edir» məqaləsində belə nəql etmişdir: «Bir dəfə mənə qeyri-adi şəraitdə qeyri-adi kino seansında iştirak etmək nəsisib oldu. Ekranada nümayiş etdirilən sənədli film tamaşaçılara dərin təsir bağışlamışdı. Xatirələr məni on səkkiz il bundan əvvəl olmuş bir məhkəmə prosesinə qaytardı...

1966-cı ilin fevralında elə həmin Mineralniye – Vodı şəhərində, aeroflotun klubunda Şimali Qafqaz hərbi dairəsinin hərbi tribunali bu şəhərdən olub düşmən tərəfə keçmiş, ona xidmət etmiş, sonradan ölkənin müxtəlif guşələrində qaçıb gizlənmiş altı nəfər vətən xainini mühakimə etmişdir. Bu canilər dinc əhalinin kütləvi qırğınında iştirak etmiş, partiya və komsomol fəallarını faşist cəlladlarının pəncəsinə vermiş, ağır yaralı sovet əsgərləri ilə vəhşicəsinə rəftar etmiş, hətta müharibəyədək onlarla qapıbir qonşu olan adamları, öz keçmiş dost və tanışlarını satmışlar.

Məhkəmə prosesində əsas hərbi canilərin – vəhşiliklər törətmiş hitlerçilərin adları çəkilmişdir. Təəssüf ki, məhkumlar kürsüsündə onların yeri boş qalmışdı, çünki çoxu ədalət məhkəməsinin qorxusundan indi də Qərb ölkələrində gizlənilirlər.

Məhkəmə iclaslarının birində məhkəmə heyəti səhnədən salona keçdi, səhnənin ekranında azərbaycanlı rejissor M.Dadaşovun yuxarıda adı çəkilən filmi göstərildi. Mən dəmir barmaqlıq arxasında bir-birlərinə qısılaq oturmuş və qaşqabaqla, onların cinayətlərini göstərən kadrlara baxan məhbuslara nəzər saldım. Budur, dəhşətli ah-nalə, cərgələnmiş meyitlər, uşaqlarını sinəsinə sıxmış qadın cəsədləri... Salondakı tamaşaçılar gözlərindən

gildir-gildir axan yaşları hiss etmir, buradaca dəmir barmaqlıq arxasında oturmuş canilərə nifrətlə baxır, lənətlər yağdırırdılar.

Salonda işıq yananda məhkəmə heyəti yenidən səhnəyə keçdi və sədrlik edən mühakimə olunanlara müraciətlə:

– Siz hitlerçilərə xidmət zamanı törətdiyiniz əməllərin nəticəsini gördünüzü? – deyə soruşdu: – Özünü müqəssir bilirsinizmi?

– Bəli, – deyə onlar yavaş səslə dilləndilər.

Ədalət zəfər çaldı, cinayətkarlar layiqli cəzalarını aldılar. Bu işdə kinematografiya işçiləri az rol oynamadılar.

Kino ustası M.Dadaşovun insanları dostluğa, birliyə səsləyən, xalqımızın istər müharibə illərində, istərsə də sonrakı dövrlərdə əldə etdiyi nailiyyətlərdən bəhs edən «Əbədi qardaş» tammətrajlı sənədi filmində nadir kadrlar, sənətkarlıqla çəkilmiş epizodlar çoxdur. Onlardan biri də cəbhə dostları – azərbaycanlı Məmməd Məmmədovla rus qadını P.Xovanskayanın 20 ildən sonra Lvovdakı görüşlərini əks etdirən səhnədir. Bu səhnəyə həyəcənsiz baxmaq olmur, tamaşaçıya güclü təsir bağışlayır, heç kəsi laqeyd qoymur. Bu səhnə bitkin bir hekayətə çevrilir.

...Müharibə zamanı döyüşlərin birində ağır yaralanmış azərbaycanlı balasını odun-alovun içindən çıxaran rus qızı onu faşistlərdən gizlədir, qulluq edib sağaldır. Məmməd yenidən cəbhəyə qayıtsa da, bu əhvalatdan uzun illər ötür keçsə də o, tənqid etmədiyi qızın yaxşılığını heç vaxt unutmur.

Filmin yaradıcı qrupu Lvova gedərkən müharibə veteranını da özləri ilə aparırlar. Lakin P.Xovanskayanın Lvovda, evinin arxa tərəfində durub rejissorun çəkiliş üçün işarəsini gözləyən Məmmədin gəlişindən xəbəri olmur. Müharibənin ağır günlərini görmüş, çətin sınaqlardan çıxmış iki sadə insanın qəfləti görü-

şü o qədər təbii, o qədər canlı çəkilmişdir ki, bir anlığa ekranı unudursan, istər-istəməz bu təsirli hadisənin bilavasitə iştirakçısına çevrilirsən, həyat haqqında, insaniyyətlik haqqında düşüncələrə dalırsan.

M.Dadaşovun «Respublikam haqqında həqiqət» rəngli sənədi filmində müharibə veteranları P.Xovanskaya və M.Məmmədovun Füzuli rayonunun Horadiz kəndində ikinci görüşlərini əks etdirən kino kadrlar yeni formada, orijinal şəkildə işlənmişdir.

Bir var müharibəni kitablardan, filmlərdən öyrənəsən, ekranda görsən, bir də var ki, müharibənin ağırlıqlarını, məhrumiyyətlərini, ağrı-acısını öz üzərində hiss edəsən, onun içində olasan.



Niyazi Bədəlov

Böyük Vətən müharibəsi illərində sənədi kino ustası, kinorejissor **Niyazi Bədəlov** öz həmkarları ilə birgə faşizm üzərində qələbənin qazanılmasında mühüm rol oynayan qəhrəman Bakı haqqında kinosüjetlər çəkirdi. Səhər çəkilən süjetlər təcili aşkarlanıb montaj olunur, kinojurnala daxil edilib axşam kinoteatrların ekranlarına buraxılırdı.

N.Bədəlovun xatirələrindən: «O günləri heç unutmamı olar? Müharibə başlanan ilk gündən hər şey, o cümlədən kino hərbi qanunlara tabe etdirildi. O vaxt dəmir qayda-qanun var idi. Böyük imkanları olan kinematografiya hökumətin əlində güclü ideoloji təbliğat vasitəsi idi. Ona görə də incəsənətin bu sahəsinə diqqət bir az da artırıldı.

Kino işçilərimiz ayrı-ayrı qruplara bölündü. Onların soracağı az

bir zamanda döyüş meydanlarından, arxa cəbhədən gəlməyə başladı. O zaman bütün dünyanın gözü Bakıda idi. Həm sovet hökumətinin rəhbərləri, həm də Hitler Bakı neftinin müharibədə oynadığı həlledici rolu əla bildirdilər. Başa düşürdülər ki, Bakı nefti kimin əlindədirsə qələbə də onundur. Bax, buna görə də Bakı xüsusi müdafiə olunurdu. Bakının səması müharibə illərində möhkəm qorunurdu».

Müharibə başlananda N.Bədəlov Moskvada idi. Kinorejissor Y.Rayzmanın yanında təcrübə keçirdi. Y.Rayzman «Maşenka» bədii filmini çəkirdi. Niyazi məşqlərdə iştirak edirdi. Hər gün çəkilişlərdə olurdu. Hər dəfə də çəkiliş meydançasına gələndə xeyallar aləminə qapılar, özünü Bakıda çəkiliş meydançasında, kinoaparat arxasında durub film çəkən görürdü.

1941-ci il iyunun 22-də sübh tezdən xəbər verildi ki, faşist Almaniyası ölkəmizə qəflətən hücum edib, sovet xalqlarına qarşı elan olunmamış müharibəyə başlayıb. Həmin gün bir neçə yoldaş birlikdə hərbi komissarlığa gəldilər. Burada adam əlindən tərpənmək olmurdu. Cəbhəyə getmək istəyənlərin sayı-hesabı yox idi. Komissarlıqda biləndə ki, gənc rejissor Bakıdan gəlib, cavabları çox qısa oldu: «Qayıdın Bakıya!»

N.Bədəlov evə qayıtdı. Amma bir qədər gec. Çünki Moskvada xalq könüllü qoşun dəstələrinə yazılmışdı. Cavan rejissorlar, aktyorlar, ssenaristlər səngər qazır, yandırıcı bombaları söndürməyi öyrənir, gecələr damlarda növbə ilə keşik çəkirdilər. O dövrdə, yəni 1941-ci ildə «Mosfilm» kinostudiyasının necə bombalandığını N.Bədəlov öz gözlləri ilə görüb. Hətta bir gün kinostudiya ilə Moskva çayı arasında Niyazi və yoldaşları növbə çəkərkən yaxınlıqda mərmə partladı. Elə bil bir lay torpağı yerdən sovurub onların üstünə tökdülər. Niyazi kontuziya aldı, qu-laqları tutuldu. Bir ay xəstəxanada yatdı. Yalnız bundan sonra

Bakıya qayıtdı. Bakıya qayıdan kimi tezliklə işə başladı. Bir tərəfdən H.Seyidzadə ilə birgə «Sovqat» bədii filmini, digər tərəfdən isə kinojurnal üçün süljetlər çəkirdi.

Bakı kinostudiyasında yaradıcı heyət qarşısında belə bir vəzifə qoyulmuşdu: neft Bakısının müharibədə iştirakını ekran vasitəsilə aqib göstərmək. O vaxt televiziya yox idi. Çəkilməş xronika operativ şəkildə kinoteatrlarda nümayiş etdirilirdi. Bu kino-süljetlərdə əsgərlərin cəbhəyə yola düşməsindən, şəhər və kənd əməkçilərinin arxa cəbhədə gecə-gündüz çalışmalarından, neft mədənlərinin necə işləmələrindən, cəbhəyə yanacaq göndərilməsindən danışılırdı. Elə hallar olurdu ki, neftçilər iki növbə işləyəndən sonra cəbhəyə yollanırdılar. Mədənlərdə qalanlar isə günlərlə iş başında durub çoxlu neft çıxarmaq üçün qüvvələri tükənənə qədər işləyirdilər. Hamı başa düşürdü ki, müharibədə qalib gəlmək üçün texnikadan çox şey asılıdır. Texnikanı hərəkətə gətirən isə benzindir.

«Bir dəfə, 1942-ci ildə xidməti işlə əlaqədar Daşkəndə gədəsi olduq. Krasnovodska qədər gəmi ilə getdik, sonra qatarla. Səfər zamanı neftin cəbhəyə necə yola salındığını görəndə gözlərimə inanmadım. Yanacaq dolu çənləri və dəmiryol sistemlərini troslarla kiçik gəmilərə bərkitməşdilər. Zəncir kimi bir-birinə bağlanmış çənləri və sistemləri dalğalar top kimi atıb tuturdu. Adama elə gəlirdi ki, bu dəqiqə gəmilər də, çənlər də suya qərç olacaq, ağır zəhmət bahasına əldə edilmiş min tonlarla neft dənizə töküləcək. Belə bir çətin şəraitdə cəbhə benzinlə təmin olunurdu. Bütün bu gördüklərimi sonradan kağıza köçürdüm. «Kirov Azərbaycanda» sənədli filmini çəkəndə gördüklərim, qələmə aldığlarım karıma gəldi...»

Kinorejissor N.Bədəlov reportaj hazırlamaq üçün hərbi sur-sat hazırlayan Bakı zavodlarından birinə getmişdi. Sexlər yarıq-

rənliq idi. Adamların üz-gözdən yorğunluq tökülürdü. Hiss olunurdu ki, yuxusuzdurlar. Sexləri başına götürən uğultunun sə-sindən qulaqlar tutulurdu. Bu mənzərəni seyr edəndə Niyazi müəllim fikirləşirdi ki, görəsən adamlar hər gün dəzğah arxasında ən azı on iki saat necə işləyirlər.

Birdən N.Bədəlovun gözü dəzğah arxasında durmuş qıza sa-taşdı. Dabanlarını yuxarı qaldırmışdı ki, boyu dəzğaha çatsın. Yayılığın altından hörükleri görünürdü bu nərmənazik qızın. Yaşı on üç olar, ya olmazdı. Dəzğahda yonduğu detalı əlində güclə saxlayırdı. Doğrusu bu mənzərə rejissora çox təsir etmiş-di. Axı, bu incə, məsum baxışlı qızın dəzğah dalında duran vax-tı deyildi. Bir tərəfdən də N.Bədəlov fikirləşdi ki, yeniyetmələr zavodlarda, fabriklərdə cəbhəyə yollanmış atalarının, babaların əvəzinə işləyirdilər. Başa düşürdülər ki, düşməne qalib gəl-mək üçün hamı ayağa qalxmalıdır. Hərə öz sahəsində çalışmalı-dır, kimin əlindən nə gəlirsə onu da yerinə yetirməlidir. Müha-ribə dövründə kinematoqraçılarımız, o cümlədən N.Bədəlov be-lə hadisələrlə çox rastlaşmışdı. O vaxtlar istehsalatda ağır işlər qadınların, uşaqların üzərinə düşmüşdü. Hamının fikri bir idi: cəbhəyə kömək etmək, əsgərlərimizi texnika ilə, benzinlə, pal-paltarla təmin etmək, «Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!» şüarı böyükklərində, kiçiklərin də həyat amalına çevril-mişdi. Faşizm üzərində zəfər çalacağımıza tükənməz inam var idi bizdə, Qələbəyə hamı inanırdı. Müharibə illərində Bakıya bircə dənə də bomba düşməmişdi. Ancaq Bakı müharibənin bü-tün ağır-acısını dadmışdı, hər cür çətinliyə qəhrəmancasına sinə gərmişdi. Müharibənin ilk günlərindən işğal olunmuş torpaqlar-dan şəhərimizə pənah gətirmiş minlərlə adamın qayğısını Bakı öz üzərinə götürmüşdü. Onların arasında ruslar da var idi, ukray-nalılar da, belaruslar da. Eşalonu eşalon ardınca qəbul edən Bakı

yüz minlərlə adama çörək, paltar, qəlbinin hərəətini verirdi, tib-bi yardım göstərirdi.

Rejissor N.Bədəlovun rəhbərlik etdiyi çəkiliş qrupu hər gün saatlarla Bakı limanında vaxt keçirirdi. Gəmi gələndə limanda adam əlindən tər pənmək olmurdu. Aləm bir-birinə deyirdi. Ağız deyən qulaq eşitmirdi. Niyazi müəllim deyirdi ki, anaların göz yaşları indi də gözlərim önündən çəkilmir, valideynlərini itirmiş uşaqların ağlaşması hələ də qulaqlarımda səslənir. Bütün bunla-rı biz lentə alırdıq, tarix üçün, gələcək nəsillər üçün.



Mirzə Rəfiyev

Quraşdırma çəkilişlər rəssamı **Mirzə Rəfiyev** 1937-ci ildə işlə bağlı ilk dəfə kinostudiyanın darvazasından içəri gi-rəndə cəmi 14 yaşı vardı. O vaxt ki-nostudiya Hökumət evinin qarşısında yerləşirdi. Darısqallıq olsa da, kinostudi-yanın içərisi arı pətəyini xatırladırdı. Paspordu olmadığı üçün Mirzəni rəsmi işə götürə bilməzdilər. Ona görə də ki-nostudiya rəhbərliyinin razılığı ilə bir neçə il müxtəlif sexlərdə – qrim, buta-for, quraşdırma çəkilişləri sexlərində,

çəkiliş qruplarında buyruqları yerinə yetirirdi.

Bu minvalla Mirzə 1940-cı ilə kimi işlədi, yaşı az olsa da ki-nostudiyanın ab-havasına bələd oldu, həmin ildən quraşdırma çəkilişləri sexinə daimi işə qəbul olundu. Ancaq sevinci uzun sürmədi...

Böyük Vətən müharibəsinin başlanması xəbəri bütün kino iş-çilərini sarsıtdı. O gündən insanların rahatlığı əllərindən alındı. Rusiya, Ukrayna, Belarusiya və müharibə gedən digər respubli-kalardan kinostudiyalar cənub rayonlarına – Zaqafqaziya və Or-

ta Asiya respublikalarına köçürülməyə başladı. Leninqraddan kinorejissor Aleksandr İvanov, kino rəssamı Yuri Şvets, Moskvadan kinorejissor Qriqori Aleksandrov, onun həyat yoldaşı, məşhur kinoaktrisa Lyubov Orlova, kinorejissor Nikolay Leşşenko, kinooperator Timofey Lebeşev, aktyor Oleq Jakov, quraşdırma çəkilişləri operatoru Nikolay Renkov bir müddət Bakı kinostudiyasında işlədilər. Kinorejissor Q.Aleksandrov burada filmlər çəkməklə yanaşı həm də kinostudiyanın bədii rəhbəri idi. Sonradan «Fətəli xan» bədii filmini çəkərkən kinorejissor Yefim Dziqan kinostudiyaya bədii rəhbər təyin olundu.

Həmin dövrdə kinostudiyamız kino təhsili ocağını xatırladır. Belə tanınmış və istedadlı sənətkarların yanında işləmək, təcrübə keçmək bizim kino işçiləri üçün əsl həyat məktəbi idi.

Bununla belə müharibənin ilk dövründə Hitler ordusunun Sovet İttifaqının içərilərinə doğru xeyli irəliləməsi Mirzəni çox narahat edirdi. O, bir neçə dəfə hərbi komissarlığa gedib ərizə ilə müraciət etsə də, «hələ gözlə» cavabını almışdı. Bundan sonra Mirzə yoldaşları ilə birgə könüllü xalq qoşun dəstəsinə yazıldı. İşdən baş açan kimi Bakının ətrafında tank hücumunun qarşısını kəsmək üçün xəndəklər qazır, sonra snayperlər kursunda məşğul olurdu. Məqsədi necə olursa-olsun cəbhəyə getmək, döyüşən ordu sıralarında faşistlərə qarşı vuruşmaq idi.

Nəhayət 1943-cü ildə M.Rəfiyev istədiyinə nail olur, onu cəbhəyə yollayırlar. 20 yaşlı gəncin döyüş yolları Qafqazdan başlayıb Berlinə başa çatır. Lakin Berlinə qədər o, Stalinqrad uğrunda gedən qanlı döyüşlərdə iştirak edir, Krım yarımadasının, Belarusiyanın, Polşanın azad olunmasında bir əsgər kimi öz hərbi borcunu yerinə yetirir. Müharibə yollarında min kilometrərlə piyada addımlayan gənc döyüşçü yaralanmasına, dəfələrlə ölümlə üz-üzə gəlməsinə baxmayaraq, Berlinin, bu fa-

şist yuvasının küçələrində məğrur-məğrur addımlayanda özünü necə də xoşbəxt hesab edirdi. Axı, faşistlərin Bakını ələ keçirə bilməmələrində, «qara qızıla» – Abşeronda neft mədənlərinə sahib olmaq arzularının ürəklərində qalmasında Mirzənin də payı vardı.

M.Rəfiyev həmin uzaq-yaxın illəri yaxşı xatırlayır. O, deyir: «Berlinin küçələrini gözib dağıdılmış binalara baxanda bir daha özüm üçün yəqin etdim ki, faşistlər Stalinqradı (indiki Volqoqradı – A.K.) xarabalığa çevirsələr də onu məğlub edə bilmədilər. Bu şəhər sübut etdi ki, faşizmin sonu məhz Stalinqraddan başlanır. Hələ qələbəyə çox qalsa da biz inanırıdık ki, Stalinqraddakı qələbə Berlinin məğlubiyyəti ilə başa çatacaq. Biz bu inamla bütün müharibəni keçib başa vurduq».

M.Rəfiyev 1947-ci ildə hərbi qulluqdan tərxis olunub, vətəne qayıtdıqdan sonra əynindən şinelini çıxarmamış doğma kinostudiyaya gəldi. Kadrlar şöbəsinin müdiri, keçmiş kqbeşnik, milliyətçə erməni olan Davidbekov utanıb çəkinmədən «çox təəssüf ki, yerimiz yoxdur» deyib gənc rəssamı kinostudiyadan uzaqlaşdırdı. Lakin az müddətdən sonra kinostudiyadan, quraşdırma sexinin rəisi İ.Frolovdan teleqram aldı. O, Mirzəni kinostudiyaya işləməyə dəvət edirdi.

M.Rəfiyevin quraşdırma çəkilişləri rəssamı kimi ilk müstəqil işi «Bəxtiyar» bədii filminə (1955) oldu. Bundan sonra «O olmasın, bu olsun», «Uzaq sahillərdə», «Qara Daşlar», «Səhər», «Bizim küçə», «Ögey ana», «Əhməd haradadır?», «Yenilməz batalyon», «Qaraca qız», «Böyük dayaq», «Leyli və Məcnun», «İstintaq davam edir», «İnsan məskən salır», «Şir evdən getdi», «Sevil», «Şərikli çörək», «Uşaqlığın son gecəsi» və s. filmlərdə işləmişdir.

Müharibə və kino veteranı M.Rəfiyevin sənət yolları nə qe-

dər əziyyətli və çətin olubsa da, kinematografin bu maraqlı və möcüzəli sahəsinə məhəbbəti bütün əzablara və çətinliklərə qalib gəlməyə və onu daim yaşayıb yaratmağa ruhlandırmışdır.



Əlihüseyn Hüseynov

1941-1945-ci illər müharibəsində öz əsgəri borcunu şərəflə yerinə yetirib doğma vətəninə qayıdan **Əlihüseyn Hüseynov** bir müddət fotoqraf işləyir. Sonra Moskvaya gedib ÜİDKİ-nin kinooperatorluq fakültəsinə daxil olur. Gənc cəbhəçi 1954-cü ildən həyatını kinoya bağlayır. O, "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında istehsal olunan "Görüş" bədii filmində (1955) operator assistenti, "Qara Daşlar"da II operator, "Aygün" (ilk televiziya bədii filmi), "Həyat öyrədir" (qısametr.), "Zirvə" ("Kimi daha çox sevirik" kinoalmanaxında), "Liftçi qız" ("Qaraca qız" kinoalmanaxında), "İstintaq davam edir", "Qanun naminə" bədii filmlərində baş operator, "Mahnı qanadlarında" film-konsertində, "Mahnı bayramı", "Azərbaycan operasının 50 illiyi" sənədli televiziya, "Çobanlar", "Bacarıqlı əllər", "Azərbaycan çayı", "Nəsimi" sənədli, "Çaqqal oğlu çaqqal" cizgi filmlərində operator işləmişdir.

Ə.Hüseynov "Qədim diyarın gəncliyi", "Naxçıvan MSSR-in 50 illiyi" sənədli filmlərinin rejissor-operatoru, "Mənim iki beşilliyim", "Naxçıvan-50", "Min bir xəzinə", "Bakı Sovet Azərbaycanının paytaxtıdır" sənədli filmlərinin rejissoru olmuşdur.

Kinooperator Ə.Hüseynov 65 yaşında vəfat etmişdir.

Bakıda gənclər arasında fotoqrafiya ilə məşğul olmaq, şəkil çəkmək həmişə dəbdə olub. **Yunus Muradov** da hələ 30-cu illərdə fotoqrafiya ilə maraqlananda ona elə gəlirdi ki, bu öləri bir

həvəsdir. Lakin sonralar peşəkar fotoqraf kimi fəaliyyət göstərəndə ona məsləhət görürlər ki, Bakı kionstudiyasına getsin, bu peşə ilə bağlı ona orada iş tapılar. Düzdür onu kinostudiyaya qəbul elədilər, amma fotoqraf yox, mexanik vəzifəsinə. Kinostudiya rəhbərliyi gəncdə texnikaya böyük həvəs, avadanlıqları söküb quraşdırmaq bacarığı olduğunu biləndə, 1940-cı ildə onu plyonka emalı laboratoriyasına mexanik vəzifəsinə götürür.



Yunus Muradov

Y.Muradov laboratoriyada işlərin ahəngdar getməsi üçün nəinki köhnə avadanlıqları saz saxlayır, həm də onları təkmilləşdirmək üçün müxtəlif səmərələşdirici təkliflər irəli sürür. Lakin müharibənin başlanması Yunusun planlarını alt-üst edir.

1941-ci ilin isti yay günlərinin birində onu ordu sıralarına çağırırlar. Bu vaxt gəncin 28 yaşı yenicə tamam olmuşdu. O, döyüşən cəbhədə belə doğma kinostudiyanı yaddan çıxarmır, evə yazdığı məktublarda iş yoldaşlarını soruşurdu, studiyada nə işlər görüldüyü ilə maraqlanırdı. Müharibə qurtardıqdan sonra Yunus kinostudiyanın ürəyi olan laboratoriyada yenidənqurma işləri aparacağını planlaşdırmışdı. Lakin o, bu arzusuna çatana kimi bir neçə il ağılasız əzablara qatılacağı təsəvvürünə belə gətirə bilməzdi. Hərçənd müharibə elə müharibədir. Müharibədə hər şey olur, təsəvvürünə gətirmədiyin hadisələr də.

Y.Muradov Kerç boğazında gedən qanlı döyüşlər zamanı yaranıb huşunu itirir. Ayılıb gözünü açanda döyüş yoldaşları ilə birgə alman əsgərləri əhatəsində olduğunu görür. Sən demə satqınlıq nəticəsində faşistlər minlərlə sovet əsgərini çox asanlıqla

əsir götüre bilibləmiş. Bundan sonra azərbaycanlı döyüşçü Yunus Muradovun məşəqqəli, əzab əziyyətli günləri başlayır.

Əsirlərin əksər hissəsini Polşaya, buradakı həbs düşərgələrinin birinə göndərirlər. Həbs düşərgəsində o, teatr və kino aktrisası Leyla Bədərbəylinin atası Ağalar bəy Bədərbəyovla tanış olur. Onlar tez-tez Bakımı, ailələrini yada salır, bir-birinə təsəlli verirlər.

Həbs düşərgəsindəki vəhşi qanunlara tabe olmaq istəməyən bir qrup əsgər, o cümlədən Yunus əsirlikdən qaçıb qurtarmağa cəhd göstərirlər. Lakin uğursuzluqla qurtaran bu cəhd onlara baha başa gəlir. Yenidən əzablı günlər başlanır, həm də ipə-sapa yatmaynlara ikiqat işgəncə verir, onları incidirdilər.

Bundan sonra əsirləri Almaniyaya köçürürlər. 1944-cü ildə minlərlə əsiri vaqonlara doldurub bu dəfə Çexoslovakiyaya göndərirlər. Burada əsirləri yerbəyer edərəkən Yunus bir qrup əsgərlə qaçıb meşədə gizlənməyə müvəffəq olur. Beləliklə, onlar meşədə qərar tutmuş çəxlərdən ibarət partizan dəstəsinə qoşulur, müqavimət hərəkatında iştirak edirlər.

Y.Muradov Çexoslovakiyada müharibəni başa vurub, 1945-ci ilin noyabrında doğma Bakıya, Əmircan qəsəbəsinə qayıdır. Vətəndə ailə üzvləri, qohum-əqraba, dost-tanış Y.Muradovu cəbhədən qayıtmasına nə qədər sevinirdilərsə, rəsmi orqanlar onu bir o qədər soyuqqanlıqla qarşılayırlar. O vaxt hərbi qanunlara görə əsir düşənləri satqınlarla bir cərgəyə qoyurdular. Onları yenidən həbs edib Sibirə göndərir, ən yaxşı halda iş vermir, hər cür imtiyazlardan məhrum edirdilər. Y.Muradov xüsusi xidmət orqanlarının yoxlamasından keçəndən, bilərəkdən əsir düşmədiyini ayırd edəndən sonra belə onu uzun müddət incidir, iş vermək istəmədilər.

Bütün çətinliklərə, məhrumiyətlərə baxmayaraq Yunus Ba-

kıdakı Nizami adına kinoteatrda kinomexaniklər kursu təşkil edir. Bundan sonra onu yenidən Bakı kinostudiyasına işə qəbul edirlər. Kinolentlərin emalı laboratoriyasında böyük texniki rəhbər vəzifəsində çalışır. 1958-ci ildə 10 nəfərdən ibarət bir qrup təşkil edib, Odessaya ümumittifaq kinematoqrafiya məktəbinə göndərir. Həmzə Əhmədovlu, Ramiz Babayev, Rafiq Kərimov, Tofiq Atakişiyev, Ziyad Babayev, Zabit Bünyadov, Rafiq Əliyev, Abdin Quliyev və başqaları bu məktəbdə dəqiq aparat mexaniki ixtisasına yiyələnirlər.

Kinostudiya yeni binaya köçəndən sonra burada rəngli kinoplyonka emal edən kinoavadanlıqların qurulub işə salınması ilə məşğul olur, bununla bağlı sərəmələşdirici təkliflər irəli sürür.

Azərbaycan Dövlət Teleradio Komitəsində "Ekran" Yaradıcılıq Birliyi təşkil olunanda Yunus Muradov səs və operator sexlərinin, laboratoriyanın baş mütəxəssisi vəzifəsinə təyin olunur, 1984-cü ildə təqaüdə çıxana kimi burada çalışır.

Kino və müharibə veteranının oğlu kinorejissor və kinooperator Ələkbər atasının yolunu davam etdirir. O, kino sahəsində çalışır. İndiyə kimi bir sıra bədii və sənədli filmlər çəkmişdir. Y.Muradovun nəvəsi Murad bu il Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kinorejissorluq fakültəsini bitirir. Necə deyərlər, ataların yolu oğulların yoludur. Estafet möhkəm əllərdədir.

MÜHARİBƏ DÖVRÜNÜN KİNO SALNAMƏSİ

Bədii və sənədli filmlər, xüsusi buraxılışlar

Müharibə başlandıktan bir neçə gün sonra Bakı kinostudiyasında şair və yazıçılardan Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, studiyanın direktoru Şəmsəddin Abbasov və kinorejissor A.Beknazarovdan ibarət bir komissiya təşkil olundu. Bu komissiyanın vəzifəsi müharibə ilə bağlı məsələləri həll etməkdən, faşist Almaniya'nın Sovet İttifaqına qəfləti hücumunu, bütün sovet xalqı ilə birgə Azərbaycan xalqının Vətənin müdafiəsinə qalxmasını, Azərbaycanın oğul və qızlarının cəbhəyə yola salınmasını, ana və bacılarımızın zavod və fabriklərdə ata və qardaşlarının yerini tutaraq gecə və gündüz çalışmalarını, neftçilərin, kənd əməkçilərinin – bütün xalqımızın «Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!» şüarı altında işləmələrini əks etdirən qısametrajlı bədii və sənədli filmlərin, xüsusi buraxılışların, kinojurnalların yaradılmasına rəhbərlik etməkdən ibarət idi. Bu məqsədlə yazıçılardan S.Rəhman, İ.Qasımov, M.Cəlal, Ə.Sadiq, Ə.Məmmədخانlı, M.Rəfil, rejissorlardan M.Mikayılov, R.Təhməsi, A.Quliyev və başqalarına ssenarilərin yazılması və filmlərin çəkilişləri tapşırılır. Qısametrajlı olsalar belə bu filmlərin yaradılması müəyyən vaxt tələb edirdi. Ona görə də əsas güc kinoxronikanın üzərinə düşürdü. Bu baxımdan sənədli kino ustalarının ilk işi «Ordenli Azərbaycan» kinojurnalının 20 və 21-ci nömrələri oldu. İki nömrəni birləşdirən bu xüsusi buraxılış 1941-ci ilin iyun ayında hazırlanmış, bütünlüklə alman faşistlərinin SSRİ-yə hücum etməsinə və azərbaycanlı gənclərin könüllü olaraq müharibəyə getmələrinə həsr olunmuşdur.

«Vətən uğrunda, Stalin uğrunda!» süjetində ekran boyu Azərbaycanın xəritəsi görünür. Əsgərlər sərhəddə, hərbi gəmi-

lər Xəzərdə keşik çəkirlər. Neft Bakısı adi günlərini yaşayır.

...Ekranı sayısız-hesabsız neft mədənləri görünür. Fəhlələr işləyir, ölkəyə bol neft vermək üçün çalışırlar. Neft mədənlərini, maşınqayırma zavodu əvəz edir. Sonra toxuculuq kombinatını doğum evi əvəz edir.

Səhər erkən radio xəbər verir ki, saat 4-də alman qoşunları ölkəyə basqın edəblər. Əvvəlcə evdə bir neçə nəfərin, sonra çoxlu insanların küçələrdə radioya qulaq asdıqlarını görürük. Bundan sonra ayrı-ayrı adamlar elə küçədə, neftçilər mədənlərdə iş başında çıxış edərək cəbhəyə könüllü getməyə hazırlaşdıqlarını söyləyirlər.

«Çağırış məntəqəsində» süjetində biz artıq cavanların hərbi komissarlıqlarda ərizə vermək üçün növbəyə durduqlarını, qadınların zavod və fabriklərdə kişilərin əvəzinə necə işlədiklərini görürük.

«Döyüşə hazırıq» süjetində sovet hökumətinin Hitler faşizminə qəti cavab verməyə hazır olduğu öz əksini tapmışdır. Burada Bakıda keçirilən hərbi parad nümayiş etdirilir, «Vətən uğrunda, Stalin uğrunda!» şüarı bir daha ekranı canlandır və süjet «Aqressorun zərbəsinə üçqat zərbə ilə cavab verəcəyik» sözləri ilə başa çatır.

«Ordenli Azərbaycan» kinojurnalının 1941-ci il tarixli 24-cü nömrəsində də müharibənin əvvəlində respublikamızda baş verən hadisələr öz əksini tapmışdır.

«Hitler qadınların ən böyük düşmənidir» adlı 1-ci süjetdə Hitlerin karikaturları bir-birini əvəz edir. Sonra müxtəlif məsisələrdə keçirilən mitinqlər göstərilir. İnsanlar müharibəyə, faşizmə öz nifrətlərini bildirir, silaha sarılıb düşməne layiqli cavab verməyə hazır olduqlarını nümayiş etdirirlər. Ərləri, qardaşları müharibəyə getdiklərinə görə qızlarımız arxa cəbhədə iş ahen-

ğinin aşağı düşməməsi üçün yük maşınlarını, avtomobilləri idarə etməyi həvəslə öyrənirlər. Qızlar ilk tibbi yardım göstərməyi məşq edirlər. Əsgər getmək üçün kişilərlə bərabər qadınlar da tibbi müayinədən keçirlər.

Müharibə başlandıqdan bir neçə ay sonra Azərbaycana şad bir xəbər gəldi. İsmayılı rayonunun Basqal kəndindən olan Kamal Qasımov cəbhədə göstərdiyi igidliyə görə Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı adını almışdır.

K.Qasımov 1938-ci ildə ordu sıralarına çağırılmışdı. 1941-ci ildə o, bir neçə döyüşçü ilə Prut çayı üstündəki mühüm strateji əhəmiyyətli üç körpünü partlatmış və düşmənin sahilə çıxmasını xeyli ləngitmişdi. Əlbəyaxa döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur.

«Ordenli Azərbaycan» kinojurnalının 24-cü nömrəsinin növbəti süjeti – «Qəhrəmanın anası» məhz xalqımızın igid oğlu Kamal Qasımovla həsr olunmuşdur.

Ekranada təsvir olunan müxtəlif qəzetlərdə Kamal Qasımovun şücaətindən bəhs olunan yazılar dərc edilib, onun fotosəhifələri çap olunub. Bu xəbəri eşidən insanlar ananın görüşünə gəlirlər. Ana da, həmyerliləri də, tamaşaçılar da qəhrəman oğulla fəxr edirlər.

Növbəti – «Arxa döyüşçülərindən cəbhə döyüşçülərinə» kinosüjeti adından görüldüyü kimi arxanın ön cəbhəyə köməyindən danışır.

Azərbaycan kinematografçıları Kamal Qasımovun şücaətindən ruhlanaraq bu el qəhrəmanına «Vətən oğlu» qısametrajlı bədii filmini həsr edirlər. Bu müdafiə – qəhrəmanlıq filminin ssenari müəllifi Ə.Minski, rejissoru A.Quliyev, operatoru M.Dadaşovdur. Filmdəki rolları İ.Əfəndiyev, Ə.Qurbanov, Ə.Məmmədova, Ə.Məlikov, A.Popov ifa etmişlər.

Filmin əvvəlində bu sözləri oxuyuruq: «Vətənə məhəbbət ölümdən güclüdür. Nə qədər ki, güc var, nə qədər ki, damarlarda qan axır, nə qədər ki, ürək dayanmayıb, hər hansı silahla düşməni vurmaq lazımdır, - budur sovet adamlarının devizi».

Filmin sonunda isə Səməd Vurğunun sözlərinə bəstələnmiş mahnı səslənir...

Müharibənin ilk günlərindən başlayaraq SSRİ-nin bir çox kinostudiyalarında «Döyüşkən kino məcmuələri» adı altında xüsusi buraxılışlar çəkirdi. Bu cür operativ məcmuələrə həm səhnələşdirilmiş, həm də sənədli epizodlar daxil edilirdi. Bu məcmuələr Moskva da hələ o illərdə məşhur olan Kozintsev, Trauberq, Aleksandrov, Arnştam, Barnet, Gerasimov, Pudovkin, Yutkeviç, Rou kimi rejissorlar hazırlayırdı. Xüsusi buraxılışlar çox qısa olurdu. Onları hazırlayan kimi təcili olaraq nümayiş etdirmək üçün cəbhəyə göndərirdilər.

1942-ci il aprelin 18-də «Bakinskiy raboçiy» qəzetində «1 nömrəli Azərbaycan kino məcmuəsi» informasiyası dərc edilmişdi. İnformasiyada deyilirdi: «Bakı kinostudiyasında ilk Azərbaycan kino məcmuəsi üzərində işə başlanılmışdır. Bu oyun bədii filmi müharibədə vuruşan Azərbaycan xalqının oğulları haqqında söhbət açacaqdır. Məcmuə üç novelladan ibarət olacaqdır.

Birinci novella «Sovet pəhləvanı» adlanır. O Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrail Məmmədova həsr olunmuşdur. Ssenarini Ş.Abbasov yazmışdır, **rejissor M.Mikayılovdur**. İsrail Məmmədovun rolu aktyor İ.Dağıstanlıya həvalə olunmuşdur.

İkinci novella – «Bəxtiyar» arabaçı əsgər Bəxtiyar Kərimovun alman kəşfiyyatı dəstəsi ilə vuruşmasından danışır. Filmin ssenarisini Ə.Məmmədov yazmış, **rejissoru A.Quliyevdir**.

Üçüncü novella – «Ananın yarışı» adlanır. Ssenari Mir Cəlaldır, **rejissor Q.Braginskiydir**.

Qəzetdə bu kino məcmuənin çəkilişi barədə məlumat verilmişdir. Amma onun ekrana nə vaxt çıxması haqqında məlumatımız yoxdur. Bundan fərqli olaraq bir hissəli «Bəxtiyar» bədii kinoçerki lentə alınmış və bu günə kimi qorunub saxlanılmışdır. Vaxtilə filmin rejissoru A.Quliyevlə söhbətimdə o, mənə demişdi ki, bu film çəkiləndən sonra həm Azərbaycanda nümayiş etdirilmiş, həm də cəbhəyə göndərilmişdi. Bu filmin operatoru Ə.İsmayılovdur. Əsas rolları – Bəxtiyar Kərimovu aktyor Möhsün Sənani, alman zabiti aktyor Xeyri Əmirzadə ifa edirlər.

Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı Bəxtiyar 1941-ci ildən orduda xidmət etmiş, Kırım cəbhəsində döyüşlərdə igidlik göstərmişdir. 1942-ci ildə döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən 11 faşist kəşfiyyatçısı ilə rastlaşmış, düşmənin 10 nəfərini silahla öldürmüş, ağır yaralanmasına baxmayaraq son nəfəsdə düşmən zabiti dişləri ilə boğmuşdur. Özü də həmin döyüşdə həlak olmuşdur.

Müharibənin müxtəlif dövrlərində Bakı kinostudiyasında kinoməcmuələr, xüsusi buraxılışlar, məqsədli kinojurnallar, sənədli filmlər hazırlanıb ön cəbhəyə göndərilirdi. «Mahnılar və şerlər», «Beş dəqiqəlik konsert», «Azərbaycan kolxozçusu, tank briqadası yaradaq!», «Biz Bakını müdafiə edirik», «416-cı», «Vətənin qüdrətini möhkəmləndirək», «Zaqafqaziya xalqlarının dostluğu», «Cəbhə arxasında», «Nizami», «Vətən uğrunda», «Qayğı» və s. filmlər qısa vaxt ərzində yaradıldığına görə bu kinolentlər sənət baxımından nöqsansız deyillər. Buna baxmayaraq faşizmə qarşı mübarizədə xalqı, xüsusilə əsgərləri qələbəyə ruhlandıran, insanlara vətənpərvərlik hissləri aşılayan bu cür kiçik metrajlı filmlərin yaradılması, istehsal olunması çox gərəkli və əhəmiyyətli idi. Çünki müharibə dövründə müxtəlif təşkilatlarda hərbi-hamilik işi üzrə qərargahlar yaradılır, çağırış məntə-

qələrində və hospitallarda xidmət göstərmək üçün briqadalar təşkil olunurdu. Bunun ardınca müxtəlif cəbhələrdə qərar tutan orduların ön mövqələrinə konsert briqadaları göndərməyə başlanıldı. Müxtəlif sahələrdə çalışan sənət adamları – müğənnilərdən Bülbül, H.Rzayeva, G.Həsənova, Z.Adıgözəlov, Ş.Ələkbərova, S.Qədimova, şairlərdən S.Vurğun, R.Rza, S.Rüstəm, M.Rahim, yazıçılardan M.İbrahimov, M.Hüseyn, S.Rəhimov və bir çox başqa sənətkarlar qrup halında cəbhə bölgələrinə gedib döyüşən əsgərlərimizlə görüşür, şerlər oxuyur, konsertlər verirdilər. Bülbül Azərbaycan bəstəkarlarının vətən mövzusunda aid əsərlərindən ibarət məcmuə hazırlanmasını zəruri saydı. İşinin həddən artıq çox olmasına və müntəzəm çıxışlarına baxmayaraq, o, «Böyük Vətən Müharibəsi illərində vokal əsərləri haqqında» (1943) məcmuə tərtib etdi. Bülbül tank dəstələri və cəbhəçilərin uşaqlarına yardım məqsədi ilə müdafiə fonduna 200 min manat pul köçürmüşdü.

O, vaxtlar ali baş komandan İ.V.Stalin Bülbülə teleqram göndərmişdi. Teleqramda yazılmışdı: «Yoldaş Bülbül, Qızıl Ordunun zirehli tank qüvvələrinə qayğımıza görə salamımı və Qızıl Ordunun təşəkkürünü qəbul edin».

Müharibə dövründə bəstəkar Ü.Hacıbəyovun rəhbərliyi altında 12 mindən artıq hərbi-hamilik konserti təşkil olunmuşdur. Lakin bununla belə onlar heç də bütün döyüş bölgələrinə gedib çıxıb bilmirdilər. Belə halda haqqında danışdığımız qısametrajlı filmlər konsert briqadalarını əvəz edirdi. Ona görə də belə filmlərin istehsalına xüsusi əhəmiyyət verilir, diqqət yetirilirdi. Bu gün isə bu filmlər nəinki kino tariximizi, həm də musiqi, teatr, ümumiyyətlə mədəniyyət tariximizi öyrənmək baxımından qiymətli kinosalmamadır.

1941-ci ildə çəkilmiş «Beş dəqiqəlik konsert» filmi adından

da göründüyü kimi, konsert nömrələrindən ibarətdir. Burada Q.Salahovun rəhbərliyi altında Azərbaycan Rəqs və Mahnı ansamblı «Yeni dirinçə», «Qazağı», «Ay gözəl», «Vağzal», «Mırzəyi», «Kolxoz çölləri» kimi biri-birindən maraqlı, göz oxşayan rəqslər ifa edir. Bu qəbildən olan filmlər, film-konsertlər cəbhədə döyüşlərarası fasilə yaranarkən əsgərlər üçün nümayiş olunurdu. Belə filmlər əsgərlərimizdə ruh yüksəkliyinə səbəb olurdu. Yorğunluğu, ağır döyüşləri onlara unudurmağa çalışırdı. Eyni zamanda Azərbaycanın əsrarəngiz təbiəti, könül oxşayan musiqisi, zəhmət adamları gözləri qarşısından gəlib keçir, döyüşçülərin nə üçün, kim üçün vuruşduqlarını onlara bir daha xatırladır, qələbəyə olan inanclarını artırır.

«Mahnılar və şerlər» xüsusi buraxılışı V.Mayakovskinin «Şərimiz də, nəğməmiz də bir bombadır, bir bayraqdır» misrası ilə başlanır. Burada şair Məmməd Rahimin sözlərinə bəstəkar Səid Rüstəmovun bəstələdiyi «Cəbhəyə» mahnısı Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının xor və orkestrinin ifasında səslənir.

Bundan başqa filmdə Bakı Dövlət Rus Dram Teatrı artistlərinin iştirakı ilə «Sərkerdə Suvorov» və Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı artistlərinin ifasında «Vətən oğlu» tamaşalarından parçalar canlanır.

1941-ci ildə dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 800 illiyi tamam oldu. Bu yubileyi ölkə miqyasında yüksək səviyyədə keçirmək üçün geniş hazırlıq işləri aparılırdı. Müharibənin başlanması yubileyin istənilən səviyyədə keçirilməsinə mane oldu. Lakin Sovet İttifaqı müharibə şəraitində yaşamasına baxmayaraq dahi şairin yubileyi Bakıda və Leninqradda keçirildi. İnsanlar böyük mütəfəkkir şairə öz məhəbbət və istəklərini bir daha ifadə etdilər. Bu işdə Azərbaycan kinematoqrafçıları da öz sözlərini dedilər. Həmin il yubiley ma-

terialları əsasında «Nizami» adlı sənədli film (rejissor **A.Naroditski**, ssenari müəllifləri Ə.Ələkbərov və Ə.Minski) istehsal olundu. Filmdən hiss olunur ki, faşist Almaniyasının SSRİ-yə qəfil hücumu Nizami Gəncəvinin yubileyinin yüksək səviyyədə keçirilməsinə imkan verməmişdir. Buna baxmayaraq respublikamızda şairin yubileyi milli poeziya bayramı kimi qeyd olunmuşdur.

Bu tarixi-bioqrafik kinoçerke baxarkən Sovet İttifaqının hər yerindən Bakıya qonaqların gəldiklərini görürük. Onların arasında görkəmli alimlər və ədiblər də vardır.

Sonra kinematoqrafçılar Nizaminin doğulub böyüdüüyü və yazıb yaratdığı Gəncə şəhəri, onun tarixi abidələri, görməli yerləri, mənzərələri ilə bizi tanış edirlər. Ekranada qədim əlyazmalar, Nizaminin əsərlərində təsvir olunan yerlər, tarix və məişət səhnələri canlanır. Burada Nizamiyə həsr olunmuş və şairin özünün yazdığı şerlər səslənir. Biz burada sevimli şairimiz M.Dilbazini görürük. Görürük ki, tanınmış rəssam Q.Xalıqov Nizami Gəncəvinin hamiyə yaxşı tanış olan portretini yaradır... Görkəmli müğənni Bülbül Nizaminin sözlərinə bəstələnmiş mahnını ifa edir, onu Niyazi müşayət edir... Şair Səməd Vurğun Nizamiyə həsr etdiyi şerini oxuyur. Burada filmin bəstəkarı Rauf Hacıyevin musiqisi səslənir...

Kinoçerke baxarkən aydın olur ki, xalq hər hansı bir şəraitdə yaşamasından asılı olmayaraq, heç vaxt dahilərini unutmur, yeri gəldikcə onları yad edir.

SSRİ-də müharibənin genişləndiyi bir dövrdə Bakı kinostudiyasında iş gecə-gündüz davam edirdi. Bədii filmlərin çəkilişinə hazırlıq işləri aparılır, sənədli filmlər istehsal olunurdu.

O dövrdə çəkilən sənədli filmlərdən «Qayğı» xüsusilə diqqətə cəlb edir. **Rejissor A.Quliyevin** «Qayğı» filminin məzmunu

onun adında öz ifadəsini tapmışdır. Filmin müəllif-operatoru M.Mustafayev, bəstəkarı T.Quliyevdir. Burada səslənən mahnıların mətnini şair Məmməd Rahim yazmışdır.

Kinooçerkdə deyilir ki, hökumət və xalq tərəfindən hərbi qulluqçuların ailələrinə lazımı köməklik göstərilir. Müəlliflər bunu balıqçı Əli Abdullayevin ailəsinin təmsalında əks etdirmişlər.

Balıqçılıq vətənlərində bir çox işçilər arasında cəbhəçi Əli Abdullayevin arvadı Sara da çalışır. Əri cəbhəyə gedəndən sonra o, qızı ilə tək qalmışdır. Lakin yerliləri Saranı tək qoymur, ona hər cür köməklik edirlər.

Bu, təbliğati film idi. Hər şey təbii olsun deyə müəlliflər burada diktordan imtina edirlər. Bunun əvəzinə bir qız Saranın ailəsinə göstərilən qayğıdan danışır. Hətta burada rayon rəhbərlərinin gəlib bu ailəni başa çıxmaları da göstərilmişdir. Filmin sonunda bu sözlər səslənir: «Yoldaş döyüşçü, sən öz ailəndən arxayın ol». Daha sonra balaca qız cəbhədə faşistlərə qarşı vuruşan atasına müraciətlə çıxış edir.

«Qayğ» və bu tipli filmlər çəkilib ön cəbhəyə göndərilir, bütün hissələrdə əsgərlərə göstərilirdi. Ən əsası da budur ki, belə filmlər döyüşçülərimizi qələbəyə ruhlandırır. Onlar arxayın olurdular ki, arxada ailələrinin qayğısını çəkənlər var. Bu, həmişə belə olmasa da təbliğət öz işini görürdü.

Müharibənin başlanğıcında, yəni 1941-ci ilin avqustunda Azərbaycanda milli diviziya təşkil edildi. 402-ci Azərbaycan diviziyası adlanan bu diviziya 1942-ci ildə Mozdok rayonunda ağır döyüşlərdə iştirak etmiş, çoxlu yaşayış məntəqəsini azad etmiş, xeyli düşməni məhv etmişdi. Diviziyanın şəxsi heyəti də ağır döyüşlərdə ciddi tələfata uğramışdı. Bundan sonra şəxsi heyətin bir hissəsi 416-cı diviziyaya verilmişdi.

Məşhur 416-cı milli diviziya 1942-ci ilin ortalarında yaradılmış, Taqanroqun azad edilməsində xüsusi şücaət göstərdiyinə görə diviziyaya «Taqanroq» diviziyası fəxri adı verilmişdir. Sovet İttifaqı Marşalı G.K.Jukov diviziyanı Berlinə ilk yol açan hissələrdən biri adlandırmışdır. Diviziya Qafqazdan Berlinədək 2500 km yol qət etmiş, bu uzun və ağır döyüş yollarında misilsiz qəhrəmanlıqlar göstərmişdir.

Hələ 1942-ci ildə Bakı kinostudiyasında rejissor – operator **C.Məmmədov** 416-cı Azərbaycan diviziyasının döyüş hazırlığından bəhs edən «416-cı» adlı 2 hissəli sənədli film çəkmişdi. Bundan 28 il sonra rejissor **N.Mustafayeva** «Bizim 416» sənədli filmi lentə almışdır. Bu filmə diviziyanın keçdiyi ağır və müzəffər döyüş yolundan bəhs olunur. 1975-ci ildə «Azərbaycanelefilm»də rejissor **O.Babazadə** diviziyanın bir alaydan olan döyüşçülərinə həsr edilən «Bir alaydan olanlar» sənədli televiziya filmi çəkmişdir. 1980-ci ildə rejissor-operator **V.Konyagin**in çəkdiyi «Həyat naminə» sənədli filmi də 416-cı Taqanroq diviziyasının döyüş yolundan danışır. Burada alman faşistləri ilə ölüm-dirim mübarizəsində Azərbaycan oğullarının böyük hünərindən, Taqanroq şəhərində Azərbaycan diviziyasına möhtəşəm abidənin ucaldılmasından və açılışından söhbət açılır.

Göründüyü kimi, bizim 416-cı milli diviziya yaranandan sonra onun keçdiyi zəfər yolu barədə cəmi 4 sənədli film yaradılmışdır. Bu, çox azdır. Halbuki bu barədə iri həcmli bədii film çəkilməliyi, «Bakılılar», «İyirmialtlılar», «Sevinc buxtası» filmləri kimi. Halbuki hərbi mövzuda çəkilən bədii və sənədli filmlərin gənclərin hərbi-vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında əhəmiyyəti çox böyükdür.

Böyük Vətən müharibəsi başlanan il faşist Almaniyası neft Bakısını ələ keçirməyi planlaşdırmışdı. Çünki Bakı faşistlər

üçün həm qiymətli yanacaqqa təmin olunmaq idi, həm də tez bir zamanda alman qoşunlarının Yaxın və Orta Şərqi, eyni zamanda Hindistana çıxması demək idi. Bunun nə qədər vacib və əhəmiyyətli olduğunu Hitler çox yaxşı anlayırdı. O, deyirdi: «Əgər Qafqaz nefti ələ keçirilməzsə, Almaniya müharibəni uduzacaq».

Müharibə ərəfəsində və müharibə illərində ölkədə yaranmış fəvqəladə vəziyyətlə bağlı sovet hökuməti tərəfindən bir sıra qərarlar qəbul edilmişdi. Bunların bir hissəsi tamamilə məxfi idi. Nəinki məxfi idi, nəticə etibarilə çox dəhşətli və ağlasığmaz idi. Onlardan birincisi və ən mühümü döyüş gedən ərazilərdən əhəlinin və ən vacib obyektlərin ölkənin dərinliklərinə köçürülməsi, arxa cəbhənin ön cəbhəyə köməyinin təşkil olunması, 1,6 milyon vahiddən artıq zəruri mal və 125 vaqon isti paltar göndərilmişdi. Bakı müəssisələri 1942-ci ilin yayınadək təkcə Leninqrad üçün 2 vaqon kürü, 40 ton meyvə qurusu, habelə dava-dərman və sarğı vasitələri toplayıb yola salmışdı. Stalinqrada, Stavropol və Krasnodar diyarına da həm ərzaq, həm avadanlıq, həm də pul sarıdan xeyli yardım göstərilmişdi.

Ən dəhşətli ikinci idi. Almanların ələ keçirdikləri şəhərlərin partladılması, yəni düşmən üçün əhəmiyyətli olan obyektlərin onların əlinə keçməməsi üçün məhv edilməsi idi. Bakı da məhv ediləcək şəhərlərin siyahısına daxil edilmişdi. «Xalqlar atası» Stalin bu müəkkəb və ağır işi özünün sadıq əlaltısı, daşnak-kommunist Mikoyana tapşırırmışdı. O, köçürmə işləri üzrə Dövlət komissiyasının sədri təyin olunmuşdu.

Ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı apardıqları əsrlərdən bəri düşmənçilik siyasəti az bir zamanda burada da özünü göstərdi. Stalinin «xüsusi əməliyyat» planında şəhərlərdəki mühüm hərbi obyektlərin, sənaye müəssisələrinin, fabrik və zavodların

minaları partladılması nəzərdə tutulmuşdu. Əlinə əlverişli imkan, girəvə düşmüş Mikoyanın planına gəldikdə isə o, Bakıda strateji əhəmiyyətli obyektlərdən başqa, tarixi abidələri, qədim binaları, memarlıq abidələrini, bir sözlə Bakını partlatmaq, yerlə-yeksan etmək arzusunda idi. Hətta Mikoyan bu dəhşətli nəticələrə gətirib çıxara biləcək təxribatçılıq planını o vaxtlar Azərbaycanın rəhbəri olan Mir Cəfər Bağırovdan gizli saxlamağa çalışırdı. O, bildirdi ki, Bağırov hər sözə gedən adam deyil. Bu işdən xəbər tutsa, ola bilsin ki, planı həyata keçirməyə imkan verməsin. Bu, belə də oldu. Mikoyanın əlaltılarına Bağırovun cavabı çox qısa idi: «lazım gələndə şəhəri biz özümüz partladacağıq, sizə ehtiyac yoxdur». Bununla da Mikoyanın məkrli niyyəti üyündə qaldı.

Digər tərəfdən Hitler nəyin bahasına olursa-olsun Bakını ələ keçirmək üçün gecə-gündüz tədbir töküdü. Almanlar deyirdilər: «Müharibə pis işdir. Bakını alsaq, müharibənin sonu olacaq, almasaq bizim sonumuz». Hitlerin hikkəsindən fərqli olaraq, almanlar vəziyyəti düzgün qiymətləndirirdilər. Sovet rəhbərliyi də yaxşı başa düşürdü ki, Qafqazı əldən verməklə əslində Bakını itirmiş olurdu, Bakı isə Sovet İttifaqının əsas yanacaq bazası idi. Bu bazanı itirmək SSRİ-nin süqutuna aparıb çıxarırdı.

Belə bir vaxtda Azərbaycan xalqının bu məxfi planlardan təbii ki, xəbəri yox idi. Xalqımız gərgin keçən gündəlik işlərlə məşğul idi. O dövrün kinoxronikasına baxanda görürük ki, Azərbaycan hər gün yüzlərlə oğul və qızlarını cəbhəyə yola salır, cəbhədən döyüşçülərimizin igidliyi haqqında şad xəbərlər gəlir, qəzetlərdə onlar barəsində məqalələr və şəkilləri dərc edilir. Ümumiyyətlə, Azərbaycandan 681 min adam cəbhəyə getmişdir. Onların on minindən çoxu qadınlar idi. Savaş meydanlarında 300 min azərbaycanlı döyüşçü həlak olmuşdur. 123 nəfər Sovet

İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Müharibə dövründə faşistlərin hücumunun qarşısını almaq məqsədilə Bakı möhkəm qorunurdu. «Bakının müdafiəsi uğrunda» sənədli filmi bu mövzuya – Bakı ətrafında müdafiə istehkamlarının qurulmasına, dərin xəndəklər qazılmasına həsr olunmuşdur. Bu ağır işə əsasən minlərlə bakılı qadınlar cəlb olunurdu. İnsanlar bu ağır işi böyük həvəslə yerinə yetirirdilər. Axı, onlar doğma Bakını düşmənlərdən qoruyurdular. Tənəffüs vaxtı əsgərlərdən ibarət ansambl burada çalışanlara konsert də verirdi. Əlbəttə, belə xəndəklərin, istehkamların əhəmiyyəti böyük idi. Çünki bunlar müəyyən vaxt düşmən hücumunun qarşısını ala bilər, daha doğrusu hücumu bir müddət ləngidirdi. Bu baxımdan «Bakının müdafiəsi uğrunda» filmi dəyərli hərbi kino salnaməsidir.

«Ordenli Azərbaycan» kinojurnalının 30 və 31-ci nömrələri əsasında 1942-ci il noyabrın 7-də istehsal olunmuş xüsusi buraxılış həm Bakının müdafiəsinə, həm də arxanın cəbhəyə köməyinə həsr olunmuşdur. **Rejissorlardan Q.Braginski və N.Bədəlovun** bu filminin I hissəsində hava hücumundan müdafiə hissəsi döyüşçülərinin doğma Bakı əsəsinə qanadlı düşmən quldurlarından necə böyük həssaslıqla qoruduqlarını görürük.

... Həyəcan signalı əsgərləri bir anda ayağa qaldırır. Artıq təyyarələr səmaya qalxır. Budur, vurulub yerə salınmış düşmən təyyarəsi. Həmin düşmən təyyarəsinin qalıqlarını gətirib Nizami bağında nümayiş etdirirlər. Şəhər camaatı axın-axın gəlib təyyarənin qalıqlarına baxır, əsgərlərimiz üçün qürur hissi keçirirlər.

O vaxtlar bu cür kinosüjətlərin xalq içərisində göstərilməsinin böyük təbliğati əhəmiyyəti vardı. Arxa cəbhədə çalışan zəhmətkeşlər döyüşçülərimizin sərhəddə ayıq-sayıq durub keşik çəkdiqlərini görəndə sevinir, onların sabaha ümidləri artır, düş-

mən üzərində qələbə çalacağımıza əmin olurdular. Ona görə də istirahət nə olduğunu bilmədən «Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!» şüarı altında yorulmadan işləyirdilər. Və yeri düşüncə cəbhəyə sovqat göndərməyi də unutmurdular.

Xüsusi buraxılışın II hissəsi elə beləcə də adlanır: «Azərbaycan cəbhəyə». Bu süjətdə göstərilir ki, Volodarski adına tikilmiş fabrikinin əməkçi qadınları öz növbələrində çox gərgin, istirahət etmədən işləmələrinə baxmayaraq, işdən sonra qalib əsgərlər üçün paltar tikirlər.

Sonra kinokameranın obyektivini başqa bir ünvana – Maşağa rayonuna yönəlir. Burada da kənd əməkçiləri qələbə naminə əllərindən gələni edir, döyüşən orduya bayram sovqatları göndərirlər.

Müharibənin başladığı ilk günlərdən bütün Azərbaycan cəbhə üçün, qələbə üçün əlindən gələni edirdi. Şəhər və kəndlərimizdə döyüşən əsgərlərə bayram sovqatları hazırlanıb yola salınırdı. Neftçilər də, pambıqçılar da, taxılçılar da, fəhlələr də, kəndlilər də, ziyalılar da – hamı bütün Azərbaycan əl-ələ verib arxada da, öndə də ümumi düşməne – Hitler faşizminə qarşı mübarizə aparır, öz işləri ilə qələbəni yaxınlaşdırırdılar.

Əgər müharibə dövründə çəkilmiş filmlərə diqqət yetirsək görərik ki, hər filmdə bir və bir neçə şüar səslənir. O cümlədən də «Ordenli Azərbaycan» kinojurnalının (1942, №30-31) xüsusi buraxılışının sonunda insanları səfərbərliyə çağıran, onları düşməne qarşı mübarizəyə ruhlandırان bir şüar verilmişdir: «Alman işğalçılarına ölüm!» Belə şüarlar müharibə illərində silah qədər güclü, quran ayəsi qədər təsirli olurdu.

Bildiyimiz kimi, istiqraz və rəqələri sahibinə müəyyən edilmiş faiz formasında gəlir əldə etmək hüququ verir. 1924-1957-ci illərdə sovet dövləti iqtisadi-siyasi və hərbi vəzifələri həyata ke-

çirmək məqsədilə dövlət istiqraz vərəqələrini buraxırdı. Əhəlinin yaşlı nəslı müharibə illərində bu istiqrazların əhəli arasında geniş yayıldığını yaxşı xatırlayır. Camaat bu istiqrazları almaqla hərbi vəzifələrin həyata keçirilməsinə kömək etmiş olduqlarını yaxşı başa düşürdü.

1942-ci ildə çəkilmiş «Vətənin qüdrətini möhkəmləndirək!» xüsusi buraxılışında dövlət üçün çox mühüm və vacib olan bu məsələ əyani şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu buraxılışda neft mədənlərində, kolxoz tarlalarında əmək adamlarının kütləvi şəkildə dövlət istiqrazına yazıldıqları göstərilmişdir.

Azərbaycanın əzəli torpaqları olan Dağlıq Qarabağın Ermənistan tərəfindən işğalı ilə əlaqədar xalqımızın apardığı ədalətli müharibə dünəninin və bu günün hadisəsidir. 80-ci illərin sonu və 90-cı illərin əvvəllərində müharibənin ən qızgın vaxtında heç kəsin göstərişi və çağırışı olmadan qız və gəlinlər, vətənin qeyrətli oğulları torpaqlarımızın geri alınmasını təmin etmək və azğın erməni faşizmi üzərində qələbəni yaxınlaşdırmaq üçün dövlət müdafiə fonduna çoxlu vəsait, ziynət əşyaları, qızıl məmulatları keçirirdilər. Sonralar torpaqların ermənilərə verilməsində müqəssir olanlar məhkəmə qarşısına çıxarılarəkən xalq tərəfindən təmənnəsiz müdafiə fonduna keçirilmiş bu qiymətli daş-qaşların, pulların hara və nəyə xərcləndiyi onlardan soruşulanda cavablar müxtəlif oldu. Halbuki Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycanda şəxsi əmanətlərdən Müdafiə Fonduna 15 kq qızıl, 952 kq gümüş, 320 milyon rubl pul verilmişdi. Bu əmlaka, vəsaitə nə qədər tank, təyyarə, top-tüfəng hazırlanıb cəbhəyə yola salınmışdı. Və bütün bu görülən işlərin əvvəlcədən dəqiq uçotu aparılırdı.

1942-ci ildə rejissor-operator **M.Mustafayev** «Azərbaycan kolxozçusu, tank dəstəsi yaradaq!» başlıqlı xüsusi buraxılış ha-

zırlamışdır. Göründüyü kimi, cəbhəyə göndərmək məqsədilə döyüşçülərimizə çoxlu tank, təyyarə, top-tüfəng lazımdır. Buna görə də Abşeron zəhmətkeşləri halal zəhmətlə qazandıqları pulları gətirib dövlətə təhvil verirlər.

Bu filmdə də başlıqdan əlavə daha bir şüar səslənir: «Tank dəstəsi yaratmaq işində iştirak edin!» Və nəhayət ekranda tank dəstəsi görünür. Bu tanklar ön cəbhəyə doğru irəliləyir.

Ekrana baxan tamaşaçı onun puluna hazırlanmış tank dəstəsinə görəndə fərəhlənir, qürrelənir, sevinc hissi keçirir. Düşünür ki, o da ümumi işin xeyrinə, qələbənin qazanılması üçün bir iş görüb. Yəni son nəticədə insan öz zəhmətinin bəhrəsini görəndə daha böyük həvəslə çalışır, daha böyük işlər görməyə səy göstərir.

Məsələn, «Ordenli Azərbaycan» kinojurnalının 34-35-ci nömrələrinin birləşmiş xüsusi buraxılışında döyüşçü İsrail Məmmədova Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilməsi ilə əlaqədar igid döyüşçünün anası Gülsüm xalanı təbrik edənlərin arasında biz məşhur pambıqçı Bəsti Bağirovanı da görürük. Və yaxud, qocaman neftçi Ağəli Rəşidov İsrail Məmmədova ünvanladığı məktubda yazır: «Düşməne aman verməyin. Nə qədər neft lazım olsa biz sizə verəcəyik. Vuran əliniz var olsun».

Təkcə neftçi Ağəli yox, bütün Azərbaycan döyüşən ordunun xidmətində idi. Cəbhədə vuruşan döyüş maşınlarının hər birində Bakı nefti vardır.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan cəbhənin neft və neft məhsulları ilə əsas təchizatçısı idi. Həmin dövrdə SSRİ-də istehsal edilən neft və neft məhsullarının ümumi həcmnin 70 faizindən çoxunu verirdi.

Sonra biz filmdə maşınqayıran fəhlələri iş başında görürük. Zavodda qadınlar ata və qardaşlarını əvəz edirlər. Filmin sonun-

da yenə də insanda rüh yüksəkliyinə səbəb olan şüar səslənilir: «1942-ci il bizim üçün qələbə bayramı, qanlı faşistlər üçün qara bayram olacaqdır».

Daha bir şüar: «Dilimizdə mahnı, əlimizdə silah, biz düşməni daim döymüşük, döyürük və döyəcəyik!..»

Böyük Vətən müharibəsi illərində dağıdılmış şəhərləri, kəndləri bərpa etmək, əhaliyə yardım əli uzatmaq məqsədilə müharibə getməyən respublikalar öhdəlik götürüdürlər, o cümlədən Azərbaycan da. Baxmayaraq ki, bizim respublikamız müharibə başlanandan onsuz da bütün ölkəyə yardım əlini uzadırdı.

Rejissor A.Dadaşovun çəkdiyi «Qardaşlıq köməyi» sənədli filmi dediklərimizi əyani şəkildə sübut edir. Ssenarini və mahnıların mətnini V.Yeremeyev yazmışdır. Filmin bəstəkarı T.Quliyevdir.

1944-cü ildə çəkilmiş bu filmə Azərbaycanın Stavropol diyarına köməyindən danışılır.

İkiayaqlı vəhşi hitlerçilər Stavropol diyarının şəhər və stantsiyalarında 5 ay aqalıq etmişlər. Bu 5 ay ərzində onlar diyarın şəhər və kəndlərini alt-üst etmiş, minlərlə dinc əhalini qətlə yetirmişlər. Kinoxronikaçıların lentə aldıkları Mineralniye Vodıda qətlə yitirilənlərin sayı-hesabı yoxdur. Həmin səhnələrə sakitliklə baxmaq mümkün deyil. Bir tərəfdən də yanğınlar, dağıntılar, xarabalıqlar.

İnsanlar faşistlərin vəhşiliklərindən danışır, onların əməllərini pisləyirlər. Bu diyarın adamları zərər çəkmişlərə kömək məqsədilə sovet xalqına müraciət edirlər.

Azərbaycan bu müraciətə birinci qoşulanlardan biri olur. Abşeronun neft mədənlərində neftçilər iclas keçirirlər. Baxmayaraq ki, onlar özləri də yaxşı vəziyyətdə yaşamırlar, ancaq darda qalana kömək əli uzatmağı özlərinə borc bilirlər.

Ekranada məktəblər, kolxozlar, hətta uşaq bağçaları, tikiş və toxuculuq fabrikləri görünür. Stavropol diyarına mal-qara, taxıl dolu vaqonlar göndərilir. Məktəblilərin öz dostları üçün dəftər və dərs kitabları yığmalarının, toxuculuq və ayaqqabı fabriklərinin, şüşə və konserv zavodlarının sexlərində Stavropol rayonlarına göndərmək üçün əməkçilərin məhsul hazırlamalarının, bir sözlə – hər bir kəsin bu xeyirxah təşəbbüsdə iştirak etdiyinin şahidi oluruq. Hətta bağça uşaqları öz oyuncaqlarını qutulara yığırlar ki, Stavropoldakı uşaqlara hədiyyə etsinlər.

Azərbaycanın köməkliyi ilə Stavropol şəhərində elektrik stansiyası tikilib istifadəyə verilir. Azərbaycan sementi vasitəsilə bu şəhərdə teatrı bərpa edib istifadəyə vermək mümkün olur.

Müharibə illərində hitlerçilər Volqaya və Qafqaza can atdıqları bir vaxtda Bakıda iş əhəngi nəinki zəifləmir, əksinə əmək məhsuldarlığı getdikcə artırdı. Hərə öz sahəsində rekord göstəricilər qazanmağa çalışırdı. Belə bir vaxtda şəhərimizdə çox vacib bir məsələ ilə bağlı doktorluq dissertasiyası müdafiə olunur. Bu dissertasiya ən vacib kimya problemlərindən birinə – toluolun sintezi probleminə həsr edilmişdi. Bu kəşflər Bakıda, Keşlə kəndində həyata keçirilirdi. Burada təyyarələrin yüksək oktanlı benzinlə təmin olunması məsələsi həll olunurdu. Bu dövlət əhəmiyyətli işlərin başında gənc alim Yusif Məmmədəliyev və onun həmkarları – mühəndislər, ustalar, operatorlar dururdu. Sonradan bu kəşfdən artilleriya sursatlarının, aviasiya bombalarının, dəniz minalarının hazırlanmasında geniş istifadə olunurdu.

Kimyaçı alim Y.Məmmədəliyevin ixtirası ilə bağlı lentə alınan bir neçə kinoxronika qorunub saxlanılmış və bu görkəmli alimə həsr olunan «Ömrün səhifələri» (1972, rej. R.Nağıyev) və «Yusif Məmmədəliyev» (1987, rej. Y.Əfəndiyev) sənədli filmlərində istifadə edilmişdir.

Müharibə illərində qadın rejissorlarımız da arxa cəbhədə fəal çalışır, yeni-yeni filmlər yaradır, «Ordenli Azərbaycan» kinojurnalı üçün sjuetlər çəkirdilər.

Azərbaycanın ilk qadın kinorejissoru **Qəmər Salamzadənin** 1944-cü ildə lentə aldığı «Şəfa nəğməsi» sənədli filmi yaralı əsgərlərin tezliklə sağalıb ayağa qalxmaları üçün hospitalda gecə-gündüz çalışan gənc həkim Hüsniyyə Diyarovaya həsr olunub.

Filmə göstərilir ki, N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakultəsində təhsil alan gənc tələbə 1942-ci ildə Mərdəkanda yerləşən 1545 nömrəli hospitala işə göndərilir. O, burada şöbə müdiri vəzifəsində çalışır, xəstələri müalicə edir. Onun xəstələr üzərində apardığı müalicə üsulları filmə əhatəli şəkildə göstərilmişdir.

Operator S.Bədəlovun lentə aldığı bu kiçik həcmli filmin hər bir epizodu təsirlidir. Xüsusilə finali. Burada göstərilir ki, yaralı əsgərlər müalicə alıb sağalandan sonra öz hərbi hissələrinə qayıdırlar. Filmə deyilir: «Ayrılıq kədərli olur. Amma bu ayrılıqda şairanə bir gözəllik var. Cavan olmasına baxmayaraq çox vaxt onu (H.Diyarovanı – A.K.) «ana» deyə çağırırlar».

Bu kiçik film bir neçə baxış bucağından bizim üçün qiymətlidir. Birincisi, film Qəmər xanımın əlimizdə olan yeganə filmidir. İkincisi, Böyük Vətən müharibəsi illərində tibb işçilərinin əməyini maraqlı formada ekranda canlandıran kino sənədidir. Üçüncüsü, kino tariximizi öyrənmək baxımından belə sənədli filmlərin əhəmiyyəti böyükdür.

Qəmər xanım Salamzadənin müharibə illərində Azərbaycan əsgərlərinə yazdığı məktubu həyəcansız oxumaq olmur. Məktubda deyilir: «Sevimli döyüşçülər! Yeni ilinizi təbrik edirik. Bu kiçik, lakin məhəbbət dolu qəlb duyğusu ilə yazılmış məktubu-

muzun sizin soyuq torpaq içindəki səngərlərinizi bir az belə qızdırma biləcəyini bilsək biz nə qədər xoşbəxt olarıq. Hədiyyəmizi qəbul edin və inanın ki, hər aldığınız kiçik bir şeyin içərisində bizim ürəklərimizin bir parçası vardır.

İl yarım müddətində keçirdiyimiz Vətən müharibəsi ordumuz və xalqımızı daha möhkəm etdi. Buna düşmən belə şübhə edə bilməz. Biz, arxadakı döyüşçülər ancaq sizin müvəffəqiyyətinizlə yaşayırıq. Bizim üçün artıq arxa məfhumu yoxdur. Hər bir sünbül biçən kolxozçu qadın bir faşist başı biçməyinə, hər döyüşçü üçün paltar tikən işçi qadın faşist üçün yeni bir kəfən tikdiyinə əməindir. Biz Azərbaycan kino işçilərinin sizə ən böyük hədiyyəsi qəhrəman arxa döyüşçülərinə həsr olunmuş «Bir ailə» filmidir ki, yeni 1943-cü ildə ekranlara buraxılacaqdır. Bu filmi biz Azərbaycanın qəhrəman döyüşçülərinə ithaf edirik. Döyüşçü qardaşlar! Sizin bütün qəhrəmanlıqlarınızı ekranda əks etdirməyi biz kino işçiləri özümüzə söz veririk. Azərbaycan xalqının mərd oğulları! Ulu diyarımızın başını yüksəklərə qaldırın. Sizin babalarınız qəhrəman olmuşlar. Siz onların övladlarıdır. Azərbaycan günəşsiz yaşaya bilməz. Onun anası küləklər şəhəridir. O öz sərt rüzgarı ilə üzünə çökən qara buludlara qarşı amansızdır. Əgər doğma vətənimizdə azad nəfəs almaq istəyirsinizsə faşistləri qırın! Əgər al-əlvən çiçəklənmiş bağlarda şikəstə səsinə eşitmək istəyirsinizsə faşistləri məhv edin! Qara gözlü sevgilinizin doğma gülüşlərini eşitmək istəyirsinizsə, hitlerçiləri məhv edin! Şəri və musiqini nə dərəcədə sevdiyinizi bilirik. Ana vətən sizi şerlə, musiqi ilə bəsləmiş, fəqət düşməni məhv etmək üçün top və bomba səslərini də sevin. Əmin olun ki, siz faşisti öldürməsəniz faşist sizi öldürəcəkdir. Əgər güllə ilə öldürə bilmirsiniz, süngü ilə öldürün. Ancaq öldürün. Qoca ananız sizdən xahiş ələyir: faşisti qırın, körpə balalarınız tunbul əllərini sizə

qarşı uzadıb yalvarır: faşistləri məhv edin; nəhayət, ana vətən tələb edir, hitlerçiləri qırın! Faşistlərin kökləri kəsilməlidir!»

Müharibənin bütün dövrlərində döyüşən ordu sıralarında faşizmə qarşı mübarizə aparan əsgərlərimiz hansı şəraitə düşmələrindən asılı olmayaraq, imkan düşən kimi evlərinə məktub yazıb göndərir, ailələrindən hal-əhval tutmağa çalışırdılar. O cümlədən də əsgər ailələri cəbhədən göndərilən üçbucaq cəbhə məktublarını alanda sevincdən yerə-göyə sığmırdılar.

Rejissor İ.Əfəndiyevin musiqili oçerk səpgisində çəkdiyi «Məktuba cavab» sənədli filmi bu barədədir. Filmə səhnələşdirilmiş epizodlar da daxil edilmişdir.

416-cı Azərbaycan diviziyasının döyüşçüləri cəbhədən kinostudiyanın işçilərinə məktub göndərirlər. Döyüşçülər xahiş edirlər ki, respublikanın əmək nailiyyətləri, arxanın qəhrəmanlıq işləri barədə onlara xəbər versinlər. Kinostudiyanın işçiləri bu məktuba cavabı kinonun dili ilə göndərməyi qərara alırlar.

Kinokamera bizi məktublarına cavab olaraq iki qutu kinolent almış döyüşçülərin hərbi hissəsinə aparıb çıxarır. Əsgərlər öz doğma vətənləri Azərbaycanın iqtisadi, mədəni vəziyyəti ilə tanış olurlar.

Filmə arxa cəbhədə zəhmətkeşlərin qəhrəmanlığı, neftçilərin fədakarlığı əks etdirilir. Ekranı Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının uşaq orkestri, saz çalanlar ansambli, mahnı və rəqs ansambli bir-birini əvəz edir, xalq artisti Bülbül çıxış edir, Azərbaycan radio komitəsinin xor kollektivi bəstəkar C.Cahangirovun «416-cı» mahnısını oxuyur, istehsalda olan «Arşın mal alan» bədii filmindən bir epizod göstərilir.

Əsasən informativ xarakter daşısa da, film öz təbliğat funksiyasını yerinə yetirir, əsgərlərdə xoş əhval-ruhiyyə oyadır, onları yeni-yeni döyüşlərə ruhlandırır.

1944-cü ildə istehsal olunmuş «Zaqafqaziya müsəlmanları ruhanilərinin qurultayı» sənədli filmi (**rejissor, ssenari müəllifi və operator M.Dadaşov**) Zaqafqaziya yaşayan müsəlman ruhanilərinin qurultayına həsr olunmuşdur.

Biz filmə qurultaya Sovet İttifaqının müxtəlif respublikalarından qonaq gəlmiş din xadimlərini, qurultayı təşkil edən təşkilat komitəsinin sədri, Zaqafqaziyanın ən məşhur din xadimlərindən biri olan möhtərəm axund ağa Əlizadəni görürük.

Kinolentdə göstərilir ki, Sovet İttifaqının Konstitusiyasında zəhmətkeşlərə vicdan azadlığı verilmişdir. Ölkəmizdə hər bir vətəndaşın inandığı dinə etiqad etməyə hüququ vardır.

Əslində nə qurultayda, nə də filmə irəli sürülən fikirlər, ideyalar heç də həqiqətə uyğun deyildi. Hələ 20-ci illərin ortalarında yaradılmış «Allahsızlar» cəmiyyəti bütün ölkə boyu hər hansı dinə qarşı mübarizə aparır, sovet hökuməti din xadimlərinə və ilahiyat alimlərinə həbs edib, ya sürgünə göndərir, ya da güllələyirdi. Ölkədə mövcud olan məscidləri, kilsələri, inancları dağıdıb yerlə-yeksan edir, ya da onlardan anbar kimi istifadə olunurdu. Sovet ideologiyası dini tiryək adlandırır. Ona görə də qurultayın formal xarakter daşdığını hamı bilirdi, din xadimlərinin özləri də.

Bəs belə bir qurultayın çağırılmasında məqsəd nə idi? Müharibənin davam etdiyi bir dövrdə sovet dövlətinin humanist bir ölkə olduğunu təbliğ etmək, dünya xalqlarının gözündə sovet hökumətinin hörmətini qaldırmaq, istər öz içindən, istərsə də xaricdən ona inamı artırmaq. Çünki buna sovet hökumətinin o vaxt ehtiyacı vardı.

Azərbaycan xalqının igid oğlu, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, tank qoşunları qvardiya general-mayoru Həzi Aslanovun adı Azərbaycanın hərbi tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Onun mü-

haribə illərində Moskva ətrafındakı vuruşmalarda, Stalinqrad vuruşmasında, feldmarşal Manşteynin tank ordusunun darmadağın edilməsində, Rostov, Taqanroq şəhərlərinin, Belarusiya və Pribaltika respublikalarının azad olunmasında, məşhur Kursk vuruşmasında bir-birinin ardınca göstərdiyi məhərəət və qəhrəmanlıqlar bütün ölkəyə səs salmışdı. Stalinqraddan Baltik sahillərinədək döyüş yolu keçən böyük və istedadlı sərkərdə H.Aslanovun 1945-ci il yanvarın 25-də indiki Yelqava şəhəri (Litva) yaxınlığında həlak olması nəinki Azərbaycan, bütün sovet xalqını sarsıtdı.

Azərbaycan kinematoqrafçıları qəhrəman döyüşçünün Bakıda, indiki Şəhidlər Xiyabanında dəfnı ilə əlaqədar təcili olaraq xüsusi buraxılış hazırladılar. **Rejissor-müəllif N.Bədəlovun** lentə aldığı «General Həzi Aslanov» sənədli filmində Həzi Aslanovun dəfn mərasimi, xalqımızın bu igid sərkərdəyə olan dərin məhəbbət və ehtiramı öz əksini tapmışdır.

Filmə onun cənazəsinin təyyarə limanına gətirilməsi, Bakı Zabitlər Evinde şəhər ictimaiyyətinin generalla son dəfə vidadlaşması, dəfn prosesi, izdihamlı mitinq göstərilmişdir.

Yaradıcı qrup filmdə Həzi Aslanovun cəbhədə vuruşması anlarını canlandıran kinoxronikadan da istifadə etmişdir. Film operatorlardan S.Bədəlov və Ə.Ələkbərov çəkmişlər.

Böyük Vətən müharibəsi başlandıqdan sonra sovet qoşunlarının bir hissəsi İranda yerləşdirilmişdi. Bu dövrdə Cənubi Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında dirçəliş əmələ gəlmişdi. 1941-ci ilin avqust-sentyabr aylarında İranda Rza şah diktaturası dağıldı. Xalq bir sıra demokratik azadlıqlar əldə etdi. 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda demokratik milli hökumət təşkil olundu. Mədəni inkişaf üçün geniş şərait yarandı. Azərbaycanlı hərbcilərlə bərabər bir çox mədəniyyət və incəsənət xadimləri,

ədəbiyyat nümayəndələri, jurnalistlər Cənubi Azərbaycanın mədəni həyatında yaxından iştirak edirdilər.

Həmin illərdə Azərbaycan kinematoqrafçılarından bir qrupu İranda çəkilişlər aparırdı. 1942-ci ildə **rejissor-operator M.Mustafayev** İran məmləkəti, onun müharibə illərindəki vəziyyəti, gündəlik qayğıları haqqında söhbət açan «İran haqqında oçerki», 1944-cü ildə Cənubi Azərbaycana həsr olunmuş «Təbriz» sənədli filmərlərini çəkir. 1944-cü ildə müəlliflərdən **Ə.Həsənov V.Yeremeyevlə** birgə «Qəzvinə kömək», 1945-ci ildə «Arazın o tayında ərəb şriftidir», «İran», **rejissor Ə.Həsənov** «İran Azərbaycanının paytaxtında», 1946-cı ildə **rejissor M.Slavinskaya** «Qırmızı ordu hissələrinin İrandan yola salınması», 1947-ci ildə **rejissor E.Şub** «Arazın o tayında» sənədli filmlərini yaradırlar.

«Qəzvinə kömək» xüsusi buraxılışı Bakı neftçilərinin İranın Qəzvin şəhərində su kəməri çəkilişində çalışmalarından, onların qardaşlıq köməyindən söhbət açır.

«Təbriz» filmi adından da görüldüyü kimi, Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Təbriz şəhəri haqqındadır. Burada 1941-ci il noyabrın 7-də sovet ordusunun keçirdiyi parad, Cənubi Azərbaycanda demokratikləşmə prosesi öz əksini tapmışdır.

«İran Azərbaycanının paytaxtında» sənədli filmində Güney Azərbaycanında Demokratik hökumətin qurulmasından, Azərbaycan dilinin dövlət dili elan olunmasından, ana dilində məktəblərin açılmasından, milli filarmoniyanın təşkilindən və digər milli əhəmiyyətli dövlət reformalarından danışılır. Eyni zamanda filmə SSRİ-nin İran əhalisinə etdiyi mənəvi və iqtisadi yardımdan bəhs edilir.

Sovet-İran arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən sovet hö-

kuməti öz öhdəliyinə əməl edərək Şimali İrənin qərb rayonlarının ordusunu çıxartdı. Həmin bu hadisə ilə bağlı Moskvanın Sənədli Filmlər Studiyası və Bakı kinostudiyası «Qırmızı ordu hissələrinin İrandan yola salınması» adlı hadisəli-reportaj filmi (operatorlar M.Dadaşov, S.Bədəlov, Ə.Ələkbərov) lentə aldılar.

Bu hadisədən neçə onillər keçməsinə baxmayaraq sovet əsgərlərinin İrandan çıxması hadisəsi yada düşəndə bu məsələyə laqeyd qala bilmir, bizi dərin düşüncələrə aparıb çıxarır. Lakin 40-cı illər Cənubi Azərbaycanı, onun vizual təsvirləri, qədim şəhərləri – Təbriz, Ərdəbil, Qəzvin hər bir azərbaycanlıda böyük maraq doğurur. Ekranı biz bu şəhərləri, qədim memarlıq abidələrini, Cənubi Azərbaycanın əsrarəngiz mənzərələrini görür, əhalinin sovet əsgərlərini gül-çiçəklə necə yola salmalarının şahidi olur.

Qəribədir ki, burada da Stalınə həsr olunmuş xalça nümayiş etdirilir. Cənubi Azərbaycanda bu xalçanın toxunma səbəbi filmin sonunda açıqlanır. Diktörün kadr arxasından səsi eşidilir: «Qırmızı ordu İrən xalqını faşizmdən qurtardı». Deməli, bu xalça sovet xalqına minnətdarlıq əlaməti olaraq toxunulub hədiyyə verilmişdir.

Tammetrajlı publisistik «Arazın o tayında» sənədli filmi (rejissor və ssenari planının müəllifi Esfir Şub, II rejissor İsmayıl Əfəndiyev, operator Muxtar Dadaşov, Seyfulla Bədəlov, bəstəkar Niyazi) 1945-1946-cı illərdə Güney Azərbaycanda baş verən hadisələri ekranda canlandırır. Filmdə Güney Azərbaycanda müxtəlif illərdə çəkilmiş zəngin kinomateriallardan istifadə edilmişdir.

Film burada xalqın öz azadlıq və müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizəni, ölkədə gedən demokratik hərəkatı tərənnüm edir, filmdə öz xalqına qəlbən bağlı olan adamlar – Şeyx Xiya-

bani, Səttarxan, Bağır xan, Pişəvəri, Qulam Yəhya və başqaları haqqında söhbət açılır.

Coşub daşan, gur Araz çayı çox hadisələrin şahidi olub, başı qarlı Savalan dağı, çiçəkləyən meyvə bağları, tarixi memarlıq abidələri, milli azadlıq hərəkatı döyüşçülərinin qərargahına çevrilmiş uzaq dağ yerləri, qayaüstü təsvirlər Güney Azərbaycanın koloritli obrazını yaradır.

Sovet Azərbaycanının 25 illiyinə həsr olunmuş «Əbədi Odlar ölkəsi» sənədli filmi simfonik orkestr tərəfindən bəstəkar T. Quliyevin «Əbədi Odlar ölkəsi» poemasının ifa edilməsi ilə başlanır. Dinləyicilər arasında cavan bir qız diqqətlə musiqiyə qulaq asır. Bu qızın gözləri önündən doğma torpağın gözəllikləri, qədim abidələr, Çingiz xanın, Teymurləngin, Toxtamışın, Nadir şahın, Şah Abbasın, Qacarın qəzəbli portretləri gəlib keçir, Fətəli xanın, Nizaminin, Füzulinin, Vaqifin portretləri onlara qarşı qoyulur.

Filmdə 1905-ci ilin hadisələri, 26 Bakı komissarının güllələnməsi, 1920-ci ilin aprel günləri, neft mədənləri, pambıq tarlaları, heyvandarlıq fermaları, meyvə bağları, üzüm, subtropik, çay, bütün plantasiyaları, balıqçılıq artelləri, səhiyyə ocaqları canlanır.

Bütün bu təsvirlər bir məqsədə xidmət edir: Sovet Azərbaycanının «bərabər hüquqlu respublikalar ittifaqında» «xoşbəxt həyat» qurmasına. Bu ideyanı qabarıq şəkildə göstərmək üçün filmin müəllifləri xalqımızın tarixinə «düzəlişlər» etməkdən belə çəkinməmişlər.

Böyük Vətən müharibəsində Azərbaycan xalqının göstərdiyi rəşadət, əmək qəhrəmanları – neftçilərin portretləri filmdə öz əksini tapmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində qısametrajlı bədii və sənədli filmlərdə olduğu kimi, tammetrajlı kino əsərlərində də hərbi-vətənpərvərlik mövzusu ön planda olmuşdur. Bu illərdə yaradılmış «Bir ailə», «Sualtı qayıq «t-9» bədii, «Xəzər dənizçiləri» sənədli filmlərində insanların vətənpərvərliyi, insan mənəviyyatının bütövlüyü və zənginliyi, döyüş meydanlarında hünər göstərməyə hər an hazır olmaları, qələbəyə inanmaları tərənnüm olunmuşdur.

O dövrdə kinematoqrafçılar çox çətin bir şəraitdə işləyirdilər. Studiyanın hesabında olan avtomaşınların səkkizi hərbi orqanlara verilmişdi. Bir tərəfdən kinoplyonka qıtlığı var idi. Olan qalan plyonkalar da əsasən xronikaya sərf olunurdu. Laboratoriyanın avadanlığı çox köhnə idi. Plyonka hələ də primitiv üsulla emal olunurdu. Ona görə də çəkilmiş plyonkanı aşkarlamaq üçün kino işçilərimiz Tbilisiyə getməli olurdular. Bunun üçün xeyli vəsait xərclənirdi. Bütün bu ağır şəraitə, çətinliklərə baxmayaraq Bakı kinostudiyası müharibə mövzusunda birdən-birə iki bədii filmi istehsala buraxır və hər iki filmi uğurla başa çatdırır.

Rejissorlardan Q.Aleksandrov, R.Təhmasib, M.Mikayilovun yaratdıqları «Bir ailə» bədii filmi (1943) kinoalmanaxdır. Film vahid süjet xətti ilə bir-birinə bağlı üç novelladan ibarətdir. Burada Böyük Vətən müharibəsi illərində müxtəlif millətlərdən olan adamların vətənpərvərliyindən və dostluğundan, arxa və ön cəbhənin qırılmaz əlaqəsindən danışılır.

...Azərbaycanlı döyüşçü məzunüyyət vaxtı təsadüfən bir rus ailəsinə düşür. Bu ailənin üzvləri onu mehribanlıqla qarşılayırlar. Filmin qəhrəmanı ilə ev sahiblərinin qızı arasında məhəbbət hissləri baş qaldırır. Qəhrəmanların söhbətləri filmin əsas süjet xəttini təşkil edir.

Qəribə də olsa bu filmin nümayişi hansı səbəblərdənsə 1953-cü ilə kimi, yəni Stalin vəfat edənə qədər qadağan olunmuşdur. Filmin operatorları Ə.Atakişiyev, Lebeşev və Ə.İsmayılovdur. Filmdə rolları M.Davudova, L.Orlova, H.Qurbanova, K.Ziya, Ə.Məlikov, O.Jakov, O.Filippova, M.Jarikov, X.Məlikov, V.Şərifov ifa etmişlər.

İkinci film – «Sualtı qayıq «t-9» kinopovestini isə **kinorejissor A.İvanov və V.Leşşenko** çəkmişlər. Bu filmdə Baltik dənizçilərinin alman işğalçılarına və ağ finlərə qarşı apardıqları qəhrəmanlıq mübarizəsindən bəhs olunur.

Filmin operatorları M.Dadaşov və Renkovdur. Bu filmdə baş rollarda O.Jakov, İ.Dağıstanlı, K.Ziya, Baykov və başqaları çəkmişlər.

1943-cü il oktyabrın 5-də Bakı kinostudiyasında keçirilmiş ümumi iclasda gündəliyə bir məsələ çıxarılmışdı: «Qırmızı ordunun hücumu və arxa cəbhənin vəzifələri». Həmin iclasda məruzəçi kinorejissor və kinooperator M.Dadaşov idi. O, gündəlikdəki məsələ ilə bağlı məruzəsində Qırmızı ordu hissələrinin hansı çətinliklərlə üzləşdiyindən, buna baxmayaraq, onların uğurlu hücumlarından danışdı. Qeyd etdi ki, arxa cəbhə ön cəbhə ilə sıx əlaqədə olmalıdır. Çünki arxa və ön cəbhə bir ailədir. «Bir ailə» filmi də məhz bu ideyanı özündə əks etdirir. Filmdə ordenli Azərbaycanın vüqarı, onun məhəbbət və dostluğu, çətinliklərə baxmayaraq möcüzələr yaratmağa qadir olan insanların göstərilmişdir.

Çıxış edənlər dedilər ki, bütün çətinliklərə baxmayaraq Bakı kinostudiyası iki böyük bədii film istehsal etmişdir: «Sualtı qayıq «t-9» və «Bir ailə». Hər iki film sovet xalqının qəhrəmanlıq mübarizəsinə, arxa və ön cəbhənin qırılmaz əlaqəsinə, sovet adamının öz hərbi borcunu necə başa düşməsinə, indi tam qələbə qa-

zanmaq üçün arkada və ön cəbhədə nə etmək lazım olduğuna həsr edilmişdir.

«Xəzər dənizçiləri» sənədli filmi (1944-cü il) Bakı kinostudiyası ilə MSFS-nin birgə istehsalıdır. Filmin **rejissorları Q.Aleksandrov və Bolşakov**, operatorları C.Məmmədov, V.Yeremeyev, S.Bədəlovdur. Filmdə bəstəkar Q.Qarayevin musiqisi səslənir.

«Xəzər dənizçiləri» sənədli filmi ağır müharibə illərində Xəzər dənizçilərinin necə işlədiklərindən və hitlerçilərin darıdacağı olunmasında Xəzərin böyük rol oynadığından danışır.

Xəzər vasitəsilə müxtəlif istiqamətlərdə hərbi qüvvələr və təxliyə edilənlər daşınırdı. Böyük miqdarda əsgərlər, hərbi sursat, neft məhsulları, avadanlıq cəbhəyə göndərilirdi. Bunun üçün Xəzər gəmiçiliyinin dənizçiləri yorulmaq bilmədən çalışırdılar.

Xəzərdən neftin daşınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu işlə bağlı kişilərlə birgə qadın və qızlar, sənət məktəbini qurtarmış yeniyetmələr də gərgin işləyirdilər. Neft qaynar qan kimi hərbi maşınların motorlarını hərəkətə gətirirdi. Müharibə illərində neftin Xəzər vasitəsilə cəbhəyə tez çatdırılması üçün yeni üsulan istifadə olundu: parovoz əvəzinə yedək, relslər əvəzinə dalğalar köməyə gəldi. 1000 tonluq rezervuarlar dənizdə hərəkət edirdi. Beləsini Xəzər heç vaxt görməmişdi!

Faşistlər Xəzər dənizi ilə yüklərin aparılmasının qarşısını almağa çalışırdılar. Karvanın üzərinə aviasiya göndəridilər.

1942-ci il oktyabrın 29-da faşist təyyarələri «Ağamalıoğlu» tankerinə hücum etdi. Yandırıcı bomba gəmiyə düşdü. Alov hər saniyə gəminin anbarına keçə bilirdi. Və həmin daqiqələrdə dənizçilər əsl qəhrəmanlıq göstərdilər. Adamların ayağı altında böyük gücə malik «partlayıcı mərmilər», üstündə isə düşmən təyyarələri, ətrafda dəniz!

Kapitan Rəcəbov yaralanıb. Lakin o, döyüş postunu tərk etmir. Bosman Mişkin də yaralanıb. Bu vaxt «Ağamalıoğlu» tankerinin köməyinə mühafizə gəmiləri gəlir. Onlar hitlerçilərə arda-arası kəsilməyən atəş açırlar. Faşist təyyarələri qovulur, yanğı söndürülür, tanker xilas edilir.

Almanların Xəzər dənizi ilə neftin aparılmasına maneçilik törətmək cəhdləri iflasa uğrayır. Ağzına qədər qiymətli yanacaq dolu olan tankerlər Həştərxana yol alır...

Filmdə müharibə dövrünün ən vacib kommunikasiyası olan Xəzər dənizinin müdafiəsində dənizçilərin qəhrəmanlığından, hünərindən və cəsarətindən danışılır. Filmin əvvəlindəki iki hissədə Xəzərin sahilindəki dinc həyatdan, liman şəhərləri əhalisinin əməyindən, Lənkəranın subtropik plantasiyalarından, Türkmənistan pambıqçılarından, Xəzər dənizçilərinin istirahətindən, köhnə Bakının tarixindən, onun abidələrindən, şöhrətli Xəzər donanmasından – cəsur dənizçilərdən, gəmi təmirçilərindən, «qara qızıl»dan bəhs olunur.

Sonrakı hissələrdə Hitlerin Bakını almaq planını təsvir edən xarici kinoxronika göstərilir. Filmdə Qafqaz dağlarından, Xəzər dənizində dənizçilərin müdafiədə necə sayıqlıqla durmalarından, cəbhəyə yanacaq və hərbi ləvazimat göndərilməsindən söhbət açılır. Film Qafqaz uğrunda döyüşlərin başlanması ilə qurtarır.

Dünya şöhrəti qazanmış, yaradıcı qrupu SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülmüş «Arşın mal alan» kinokomediyası da müharibə dövrünün məhsuludur.

Bəstəkar Ü.Hacıbəyovun «Arşın mal alan» operettası əsasında film yaradılması ideyası hələ 1940-cı ildə irəli sürülmüşdü. Və həmin il kinostudiyanın perspektiv tematik planına daxil edil-

mişdi. Lakin ədəbi ssenarinin yazılışı ilə bağlı qarşıya çıxan bir sıra əngəllər, sonra da istər Bakıda, istərsə də Moskvada «Arşın mal alan»ın çəkilməməsi üçün yaradılan süni sədlər ümumiyyətlə gələcək filmin taleyini sual altında qoymuşdu.

Rəsul Rza kinostudiyaya direktor təyin olunan gündən «Arşın mal alan» filminin istehsalı onun gündəlik iş planında oturdu. 1942-ci ildə «Arşın mal alan»ın rejissor ssenarisi üzərində artıq gərgin iş gedirdi. Rejissorlar isə R.Təhmasib və Q.Braginski təsdiq olunmuşdular. Hətta R.Rza filmi gecikdirmədən 1942-ci ilin planına salmışdı. O deyirdi: «Hər günün bir hökmü var. «Arşın mal alan» necə olursa-olsun, ekrana çıxarılmalıdır. Şəxsən mən onun böyük uğur qazanacağına inanıram». Lakin müxtəlif səviyələrdə gedən iclaslarda ssenari ilə bağlı fikir ayrılığı, yeni-yeni düzəlişlərin ortaya çıxarılması nəticəsində filmin rejissor ssenarisinin yazılışı bir il də uzandı.

1943-cü il oktyabrın 21-də Bakı kinostudiyasında istehsalat müşavirəsi keçirildi. Həmin iclasda kinostudiyanın direktoru Rəsul Rza bildirdi ki, «Arşın mal alan» filminin **quruluşçu rejissorları R.Təhmasib və N.Leşsenko**, quruluşçu operatorları Ə.Atakişiyev və M.Dadaşov təsdiq olunmuşlar. Yalnız 1943-cü il dekabrın 1-də filmin rejissor ssenarisi müzakirəyə verildi və təsdiq üçün qəbul olundu. 1944-cü il martın 22-də rejissor ssenarisi Moskvada SSRİ XKS yanında Kinematografiya işləri üzrə sədr İ.Bolşakov tərəfindən təsdiq olundu. 1944-cü il iyunun 7-də aktyorlar arasında rol bölgüsü aparıldı. Əsgər rolu R.Behbudova, Gülçöhrə L.Cavaşirovaya, Sultan bəy Ə.Hüseynzadəyə, Cahan xala M.Kələntərliyə, Süleyman İ.Əfəndiyevə, Vəli L.Abdullayevə, Telli F.Mehrəliyevaya, Asya R.Mustafayevaya, Məşədi İbad M.A.Əliyevə tapşırıldı.

Filmin çəkilişləri ağır bir şəraitdə aparılırdı. Mühəribə hələ

baş çatmamışdı. Lakin cəbhələrdən hər gün xoş xəbərlər gəlirdi. Sovet ordusu bütün cəbhə boyu hücumə keçmiş, nəinki öz torpaqlarını, hətta bir sıra Avropa ölkələrini də faşist işğalçılarından azad etməyə başlamışdı. Belə şad xəbərlər bütün yaradıcı qrupu işə daha da həvələndirir, onlar aclıq və yorğunluq nə olduğunu bilmədən böyük ruh yüksəkliyi ilə çəkilişləri davam etdirirdilər.

Azərbaycanın xalq artisti L.Bədirbəyli (o vaxtlar Cavaşirova soyadını daşıyırdı – A.K.) «Ömrümün nağılları» adlı xatirələr kitabında həmin günləri belə təsvir etmişdir: «Filmin çəkiliş zamanı yarım ildən artıq Mərdəkan bağlarında yaşamaq olduq. Qələbəyə inam böyük olsa da günlərimiz ağır keçirdi. Yarıac, yarıtox saatlarla fasiləsiz işləyirdik. Bizi yaşayıb yaratmağa həvələndirən aramızdakı birlik, səmimiyyət və sənətə sədaqət idi. Anam Biki xanım hospitalda rəis müavini işləyirdi. Həftədə 2-3 dəfə həyat yoldaşım Kamillə mənə baş çəkməyə gələrdilər. Hər dəfə də daha çox ərzaq və yemək şeyləri tapıb gətirməyə çalışırdılar. Onların gəlişi bayrama çevrilərdi. Həyətin düz ortasında, yerdə süfrə salınar və hamımız bu süfrənin ətrafına toplaşardıq. Rəşid o günləri həmişə minnətdarlıqla xatırlayırdı...»

«Mosfilm» kinostudiyasının kinorejissoru Q.Aleksandrov mühəribə illərində Bakı kinostudiyasının çəkilişlərini «Epoxa i kino» kitabında belə xatırlayır: «Mən «Mosfilm»dən olan yoldaşlarımla Alma-Ataya gedə bilmədim. Məni qatardan düşürüb düz hospitala apardılar. Kontuziya özünü bürüzə vermişdi. Müalicə alandan sonra Krasnovodskdan Bakıya yola saldılar, yerli kinostudiyaya rəhbərlik etmək üçün.

Düşmən Qafqaz dağ silsiləsindən keçib Abşeronun neft mədənlərinə can atırdı. Bakıdan Xəzər vasitəsilə silah və ordu təchizatı göndərilirdi. Xəzər hərbi dənizçiləri nəqliyyatı müşayiət

edir, Bakını düşmən aviasiyasının hücumlarından müdafiə edir, dəniz piyada batalyonları Qafqaz uğrunda vuruşmağa gədirdilər.

Bizim qrup «Xəzər dənizçiləri» sənədli filmi çəkirdi. Çəkilişlər Bakı buxtasında, Qafqazın dağətəyi rayonlarında, ağır döyüşlər gedən Maykop yaxınlığında aparılırdı. Bir çox kilometr uzaqda yanan neft anbarlarından qalxan qara tüstü burulğanları görünürdü.

Bakıda rejissor A.İvanov «Sualtı qayıq «t-9» filmi çəkirdi. Film ekranlara buraxıldıktan sonra cəbhəçilərin və arxada çalışanların böyük rəğbətini qazandı. Çünki bu film sualtı qayıqlarda hərbi xidmətini yerinə yetirən dənizçilərin çətin işlərindən inandırıcı şəkildə söhbət açmışdı.

Belə bir ağır dövrdə Bakı kinostudiyasında Üzeyir Hacıbəyovun sən, xalq yumoru ilə yoğrulmuş «Arşın mal alan» musiqili komediyası lentə alınmışdı. Bu komediyanın çəkilişləri bir daha sübut edirdi ki, biz kino işçilərindən heç birində alman-faşist işğalçıları üzərində qələbəmizə şübhə yeri qalmamışdı. Biz sadəcə oturub qələbə gününü gözləmərdik. Biz öz silahımızla Qələbə uğrunda vuruşurduq...»

1945-ci il aprelin 3-də «Arşın mala alan»ın istehsalı ilə əlaqədar studiyada iclas çağırıldı və qərara alındı ki, filmin çəkilişləri Azərbaycanın sovetləşməsinin 25 illiyi gününədək başa çatdırılsın.

«Arşın mal alan» filmi Moskvaya aparılıb SSRİ Kinematografiya Nazirliyinə təhvil verilərək burada xoşagəlməz əhvalat baş verir. Filmin quruluşçu-rejissoru R.Təhmasib xatirələrində yazır ki, filmi qəbul edən komissiyanın bəzi üzvləri bizi soyuq qarşıladılar. Baxışdan sonra bizi hətta məzəmmət edənlər də oldu. Açıqca deyirdilər ki, bu vurhavadır heç «Arşın mal alan»ın yeridir?

Artıq o vaxtı Azərbaycan kinematografiya naziri vəzifəsində çalışan Rəsul Rza isə həmin əhvalatı belə xatırlayır: «Filmə baxandan sonra müxtəlif fikirlər oldu. «Xan, bəy məişətinin idealizəsi», «reklam şəkillərinə bənzər çəkiliş» və bu kimi fikirlər deyildi. Amma müsbət fikir söyləyənlər də az olmadı. Azərbaycan kino işçiləri əsassız tənqidləri, bəzi yekəxana ağızbüzmələri cavabsız qoymadılar...»

Həmin iclasda tanınmış rejissor M.Romm, aktyor N.Oxlopkov və digərləri çıxış edib deyirdilər: «Bu filmi çəkməkdə nə məqsəd güdmüsünüz?», «Yəni demək istəyirsiniz ki, inqilabdan əvvəlki həyat ekrandakı kimi gözəl olub?», «Aktyorların başına brialin çəkib par-par parıldatmaqla alverçiləri sovet adamlarına qarşı qoymaq istəmişiniz?» Bədii suranın üzvü olan bir general hətta öz nifrətini gizlədə bilməyib demişdi: «Bu filmdən Sibir iyi gəlir». R.Təhmasibin generala cavabı belə olmuşdu: «Yoldaş general, xahiş edirəm bu filmi iyləməyəsini». Rəsul Rza isə üzünü hərbiçiyə tutaraq belə cavab vermişdi: «Bilmirəm sizə necə müraciət edim, vətəndaş deyim, cənab deyim, ya nə. Bunu bilmirəm. Amma bir şeyi çox dəqiq bilirəm: yaxşı ki, siz kinematografiyaya rəhbərlik etməyirsiniz».

Nəhayət uzun danışıqlardan, mübahisələrdən sonra kinorejissor M.Romm təklif etdi ki, film ümumittifaq ekranına qəbul olunsun, ancaq orta səviyyəli kino əsəri kimi. Lakin Stalin «Arşın mal alan»a baxarkən (o, ümumiyyətlə bütün filmlərə tamaşa edirdi – A.K.) gülməkdən özünü saxlaya bilmirdi, uğunub gedirdi.

R.Təhmasibin dediyinə görə, bundan sonra film əvvəlcə Moskvanın iki kinoteatrında ekrana buraxıldı. Camaatın böyük axınını görə kinonun rəhbərliyi filmin nüsxələrini çoxaldıb digər kinoteatrlara da verdi. Beləliklə, daha 18 kinoteatrdan arşın

malçının səsi eşidildi. İllər ötdükcə film həm «Arşın mal alan», həm də «Çadra altında məhəbbət» adı ilə dünyanın 130-dan artıq ölkəsində nümayiş etdirildi, filmin yaradıcılarına böyük şöhrət qazandırdı. Təkcə 1945-ci ildə bu filmə (ekrana buraxıldıktan sonra) 16, 27 milyon tamaşaçı baxmışdır. 8-ci yeri tutmaqla prokat liderləri sırasında olmuşdur. 1946-cı ildə bəstəkar Ü.Hacıbəyov, rejissor R.Təhmasib, aktyorlardan R.Behbudov, L.Cavanşirova – Bədirbəyli, M.Kələntərli, L.Abdullayev, Ə.Hüseynzadə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görüldülər.

Rusiya kinosunun 100 illiyi münasibətilə aparılan sosioloji tədqiqatlar nəticəsində sovet kinosunun inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmiş sovet filmlərinin və sovet ekranında uzun illər nümayiş etdirilmiş xarici ölkə filmlərinin arasından «100 sevimli film» seçilmişdir. Həmin filmlər üç hissəyə – Qızıl, Gümüş və Bürünc siyahılara ayrılmışdır. 1945-ci ildə istehsal olunmuş «Arşın mal alan» kinokomediyası məşhur kino mütəxəssislərinin yekdil rəyi ilə «Qızıl siyahı»ya daxil edilmişdir.

Müharibə sovet torpağından uzaqlaşmış faşist Almaniyasına yaxınlaşdıqca əzab-əziyyətdən, aclıq və səfələtdən, qorxu və həyəcanlardan cana doymuş milyonlarla insan Qələbə gününü artıq aylarla yox, günlərlə, saatbasaat, dəqiqəbədəqiqə səbirsizliklə gözləyirdi. Sanki qələbə əhval-ruhiyyəsi ab-havanın özündə də hiss olunurdu. Adamlar böyük əzmlə, əmək coşğunluğu ilə gecə-gündüz çalışmaqda davam edir, digər tərəfdən hər yerdə – küçələrdə, idarələrdə, fabrik və zavodlarda, mədənlərdə, tədris müəssisələrində söz-söhbət gəzirdi ki, müharibə artıq başa çatıb. Hitler özünü öldürüb. Kimsə bunu ingilis radio stansiyasından eşidib... Təyyarəçi cəbhədən qayıdandan sonra danışmış... Bir sözlə düşmən təslim olub. Lakin rəsmi təsdiq hələ yox idi.

Mayın 9-na keçən gecə, saat 3-də diktör Levitanın ürekləri

riqqətə gətirən tanış səsi aləmə yayıldı. Diktör nəhayət ki, faşist ordusunun tam təslim olması haqqında təntənə ilə məlumat verdi.

Müharibə başa çatmışdır! Sülh və əmin-amanlıq bərqərar olmuşdur! Həmin gün nələr baş verdiyini, insanların sevincini sözlə ifadə etmək çətindir.

Kinorejissor N.Bədəlov danışdı ki, yarıyuxulu, yarıgeyimli adamlar qapıları döyür, yatanları oyadır və deyirdilər: «Ay qonşular, qalxın ayağa, müharibə qurtardı, sülh, qələbə, müharibəyə son qoyuldu!»

Neçə illərdən bəri ilk dəfə olaraq gecə pəncərələrdən məskalanma lövhələri və pərdələr qaldırıldı, bayram işıq seli küçələrə axdı, fənlər yandırıldı. Hamı küçə və meydanlara axışdı. «Sülh! Yer üzündə sülh! Ura!» sözləri daha gur eşidildi.

Nəhayət həmin intizarla gözlənilən gün gəlib çatdı. Berlinin süqutu ilə nəinki Böyük Vətən müharibəsinə, həm də II Dünya müharibəsinə son qoyuldu, milyonlarla insan azad nəfəs aldı, SSRİ xalqları da dinc həyata qayıtdılar.

9 May 1945-ci il. Sovet xalqının Hitler faşizmi üzərində böyük Qələbəsi günü. SSRİ-nin paytaxtı Moskva şəhərində Qələbə günü misli görünməmiş böyük təntənə ilə bayram edildi.

Azərbaycanda da Qələbə günü sevinc hissi ilə qeyd olundu. Bununla əlaqədar 1945-ci ildə Bakı kinostudiyasında iki hissəli «Zəfər bayramı» adlı sənədli film çəkildi. Filmin rejissoru **M.Mikayılov**, operatorları V.Yeremeyev, V.Zbudski, S.Bədəlov, Ə.İsmayılov, M.Dadaşov, L.Koretski, M.Mustafayev, A.Nərimanbəyovdur.

Moskvadan fərqli olaraq Bakıda eyni vaxtda iki bayram – 9 May Qələbə günü və Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının 25 illiyi bayram edildi. Operativ reportaj formasında çeki-

lən bu filmdə hər iki bayram öz əksini tapmışdır. Burada paralel montajdan istifadə olunmuşdur.

Əvvəlcə ekranda hərbi parad görünür, eyni zamanda müharibə dövründə arxa cəbhədə neftçilərimizin hərbi texnikanı benzinlə necə təmin etmələri göstərilir. Bayramda Moskvadan, Leningraddan, Qazaxıstandan, Estoniyadan, Şimali Qafqazdan, İrandan nümayəndələr iştirak edir. Cənubi Azərbaycanda yaşayan qan qardaşlarımızın nümayəndəsini də yığıncaq iştirakçıları arasında görürük. Rejissor burada paralel montajdan bacarıqla istifadə etmişdir... Şair Səməd Vurğun tribunaya qalxıb Stalınə yazdığı məktubu oxuyur...

Bu gün həmin filmə baxanda qərribə hisslər keçirirsən. Çünki ekranda göstərilən ikinci bayram – Sovet Azərbaycanının 25 illiyi yox, Azərbaycanın Rusiya bolşevikləri tərəfindən işğal olunması günüdür. Bu günü – 1920-ci il aprelin 28-ni Azərbaycan xalqına düz 71 il ən əziz bayram kimi qeyd elətdirdilər, camaatı Bakının, respublikamızın digər şəhərlərinin, rayon mərkəzlərinin küçələrinə çıxarıb, tribunadan hökumət üzvlərinin hər bir şüarına «Ura!» qışqırmağa məcbur elədilər. Şükürlər olsun ki, xalqımız artıq neçə ildir ki, özünün əsl bayramını hər il mayın 28-də qeyd edir.

Nəhayət, bu filmdə bütün ekran boyu Azərbaycanın paytaxtı, dünyanın ən yaraşlıq və gözəl şəhərlərindən biri, şərqlə qərbi özündə birləşdirən 1945-ci ilin Bakısı görünür. Müharibə illərində gecə Bakısı. Ekranı baxırsan, doğma şəhəri görüb fəxr edirsən ki, sən Bakıda yaşayırsan. Bakını qorumaq, Azərbaycanı erməni işğalçılarından təmizləmək, torpaqlarımızı azad etmək, bir milyon qaçqınımızı doğma ocaqlarına – ev-əşiklərinə qaytarmaq, Qələbə gününü yaxınlaşdırmaq mənim, sənin, bizim hamımızın borcudur. Böyük türk şairi Nazim Hikmət demişkən:

Mən yanmasam,
Sən yanmasan,
Biz yanmasaq,
Necə çıxar qaranlıqlar aydınlığa...

Vəziyyət ağır olsa da...

Azərbaycanın tanınmış şairi Rəsul Rza müharibə illərində Kırım cəbhəsindən qayıtdıqdan sonra onu Mərkəzi Komitəyə çağırırlar. Bakı kinostudiyasına direktor vəzifəsinə məsləhət görürlər...

Həmin dövrdə studiyanın vəziyyəti çox ağır idi. Milli kadrlar az, texnika və başqa avadanlıq tamamilə köhnə idi. R.Rza studiyanın vəziyyətini bilirdi. Ona görə də təklifi qəbul etməkdə tərəddüd göstərirdi. Lakin bir qədər götür-qoydan sonra razılıq verdi. Çünki ölkə üçün belə çətin və ağır müharibə günlərində işdən boyun qaçırmaq yaramazdı...

Rəsul Rza 1942-ci ildə kinostudiyayı təhvil götürəndə «ən primitiv üsullarla işləyən kinofabrikin təkəcə bir film çəkiliş pavilyonu, əllə işləyən, həftədə beş gün təmirə dayanan aşkarlama laboratoriyası, bir yük maşını, iki-üç filmçəkmə aparatı, «Nuhdan qalma» dörd-beş proyektoru var idi». Məsələ burasındadır ki, işləmək üçün kinokadrlar da olduqca az idi. Çünki rejissorlar, səs operatorları və texniki işçilər müharibə cəbhələrində əli silahlı vuruşurdular.

O dövrdə kinostudiyadakı vəziyyəti daha yaxşı təsəvvür etmək üçün direktorun 1943-cü il sentyabrın 23-də 1943-1944-cü illər planının yerinə yetirilməsində sex və şöbələrə hazırlığı haqqında studiyanın sex və şöbələrindən rəhbər işçiləri ilə keçirdiyi müşavirənin protokoluna nəzər salmaq kifayətdir:

1. Işıq sexi. Bütün işıq aparatlarının təmirə ehtiyacı var, onların bir hissəsi əsaslı təmir olunmalıdır.

2. Çəkiliş aparatları bazası. Bazanın emalatxanasında dəqiq-mexaniki işləri aparmaq üçün lazımı alətlər yoxdur. Aparatlar yaxşı qalsa da, kifayət qədər işlənib. Ona görə də operatorlar aparatlardan ehtiyatla istifadə etməkdən başqa bunları vaxtaşırı yoxlamalı və profilaktik tədbirlər görməlidirlər.

3. Səs yazılışı və proyeksiya sexi. Film göstərilməsi yüksək səviyyədə deyil. Aparatlar saz olsa da, əsas səbəb filmi nümayiş etdirənlərin peşəkarlığının aşağı səviyyədə olmasıdır. Şəhər kinoteatrlarında da bu məsələ yaxşı vəziyyətdə deyil. Kinomehaniklər nadir peşə olub (bu, işçilərin ordu sıralarına çağırılması ilə bağlıdır – A.K.).

4. Foto sexi. 5 aparat saz vəziyyətdə deyil. Əgər sabah 2 aparat lazım olsa bunu yerinə yetirmək mümkün olmayacaq.

5. Pavilyon. Döşəmə və tavan tam yararsız vəziyyətə düşüb. Təcili bunları təmir etmək lazımdır.

6. Montaj sexi. Montajçılar arasında peşəkarlar çox azdır. Xüsusilə neqativ üzrə. Bundan başqa böyük kadr axını peşəkarlığı artırmağa imkan vermir. Vaxtaşırı material çatışmazlığı olur.

Direktor çox yaxşı bilirdi ki, kinostudiyanın iş fəaliyyəti düzgün qurulmuş tematik plandan çox asılıdır. Ona görə də o, studiyaya ayaq basdığı ilk gündən cari və perspektiv planları bir daha nəzərdən keçirdi, plan üzrə çəkiləcək filmlərin istehsal prosesində boşdayanma hallarına qismən də olsa yol verməmək üçün şöbə və sexlərdə izahat işləri apardı, işgüzar şərait yaradılmasına nail oldu. Məhz onun rəhbərliyi altında müharibə illərində Bakı kinostudiyasında «Bəxtiyar», «Sovqat», «Vətən oğlu» qısametrajlı bədii, «Bir ailə», «Sualtı qayıq «t-9» tammetrajlı bədii filmləri, bütün dünyaya səs salan «Arşın mal alan» kinokomedi-

yası və bir çox sənədli filmlər çəkilmişdir.

Kinostudiyada keçirilən icaslarda Rəsul Rza kino işçiləri qarşısında çıxış edərək, studiyadakı çətin vəziyyətin aradan qaldırılması, iş şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün yollar arayır, konkret olaraq əməli tədbirlər həyata keçirirdi.

1943-cü il oktyabrın 21-də Bakı kinostudiyasında keçirilən istehsalat müşavirəsində 1943-1944-cü illərin istehsalat planı müzakirə olunarkən R.Rza çıxış edib demişdi: «Bir neçə film üzərində iş başa çatıb, iki film isə istehsalı qurtarmaq üzrədir. 1943-1944-cü illər üçün aşağıdakı filmlərin yaradılması təsdiq olunmuşdur: «Arşın mal alan». Hələ 1942-ci ilin aprel ayından filmin çəkilişi barədə məsələ gündəlikdə dururdu. «Qubalı Fətəli xan» iri həcmli tarixi film olacaq. Bu film kino sənətimizin bütün gücünü göstərməli, bizim bayrağımıza çevrilməlidir. Məhz bu filmlə biz sovet kinematografiyasının ön cərgəsinə çıxmalıyıq. Ssenari öz poetikliyi, mənalı məzmunu, fəlsəfi ümumiləşdirmələri, xalqımızın tarixi keçmişini göstərməsi ilə fərqlənir. Bizim milli yazıçılarımız tərəfindən yazılmış bu ssenari Komitədə (SSRİ Kino Komitəsi – A.K.) razılıqla qarşılandı və çox kiçik düzəlişlərlə qəbul olundu. «Robinzon Kruzo»nu «Mosfilm»lə birgə çəkəcəyik. Bu, ilk stereoskopik kino olacaqdır. Çəkiliş qrupları artıq məlumdur.

Rejissor və ya operator hansı filmə təyin olunursa-olunsun, bir şeyi yadda saxlayın, filmi biz hamımız bir yerdə yadırlıq. Hamı bu filmlərin hazırlanmasında iştirak etməlidir. Bu, bütün kollektivin, bütün studiyanın işi olacaqdır. Bir də təkrar edirəm: filmlərin istehsalını özümüzlə etibar edə bilərik. Mən kollektivi yorulmadan işləməyə, eyni zamanda tənbellərlə, hay-küçülərlə mübarizəyə çağırıram. Studiyanın iş ahəngini yüksəltmək, təsdiq olunmuş bu böyük planı yerinə yetirmək üçün xeyirxahlıq

göstərmək lazımdır. Bu işdə bizim yaradıcı kadrlarımız böyüycək və inkişaf edəcəkdir.



Seyfulla Bədəlov

Bəzi işçiləri ordudan geri çağırmağa müvəffəq olmuşuq. Bu iş bizim üzərimizə böyük mənəvi məsuliyyət qoyur. Çünki əgər biz ordudan adamları studiyaya qaytarırıqsa, onda onlar sübut etməlidirlər ki, həqiqətən bu adamlar orduda deyil, burada daha çox lazımdırlar. Avaraçılıq edənlərdən birdəfəlik ayrılacaq. Bu gün cəbhədə olmalı adamların hamısının bronu var. Buna işdə yalnız yüksək keyfiyyətlə cavab vermək olar».

Müharibə başlandıqdan sonra kinostudiyanın istər yaradıcı, istərsə də texniki işçilərinin bir çoxu ordu sıralarına çağırılmış, bəziləri isə kö-nüllü olaraq cəbhəyə getmişdi.

R.Rza ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən bir qrupu ilə cəbhə bölgələrində, döyüşən ordu hissələrində olarkən burada Azərbaycandan olan kino işçilərindən bir neçə nəfərinə rast gəlir. Bakıya qayıdandan sonra mərkəzi komitəyə müraciət edir. O, kino işçilərinin müharibə dövründə öz işləri ilə məşğul olmalarının əhəmiyyətini əsaslandırır, onların bir hissəsinin kinostudiyaya qaytarılmasına nail olur. Ona görə də o, iclasda çıxış edərkən bu məsələyə çox ciddi münasibət və diqqət yetirmişdi: «Mən çox şa-



Ağahüseyn Kərimov

dam ki, yoldaş **Seyfulla Bədəlov** nümunəvi işçidir, təvazökardır, ona tapşırılan hər hansı bir işi necə lazımdır yerinə yetirir, **Kərimov Ağahüseyn**, Həsənov Əbdül yoldaşlar da belədirlər».

1944-cü il avqustun 17-də yazıçı Mehdi Hüseynin imzası ilə (o vaxt M.Hüseyn kinostudiyanın direktoru, R.Rza isə kinematografiya işləri üzrə idarənin rəisi idi) Azərbaycan K(b)P MK-ya məktub göndərilmişdi. Məktubda deyilirdi ki, cəbhədə kino çəkilişləri aparmaq üçün iki briqada təşkil olunub. Məktuba milli diviziyalarda çəkilişlər aparacaq Bakı kinostudiyasının kinoxronika şöbəsinin işçiləri haqqında məlumat əlavə olunmuşdu. Məlumatda deyilirdi:

Məmmədovun briqadası

1. Cavanşir Məmmədov Musa oğlu, Azərbaycan kinooperatoru. 1915-ci ildə Aşqabatda doğulub, ictimai mənşəi qulluqçu, partiyasız, 1941-ci ildə İranda çəkilişlərdə olub, 1943-cü ildən Bakı kinostudiyasındadır, digər partiyalarda olmayıb, məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunmayıb. Nümunəvi yaradıcı işçilərdən biridir, inzibati cəza almayıb.

2. Axundov Məmmədəğa Əhməd oğlu – operator köməkçisi, azərbaycanlıdır, 1928-ci ildə Bakıda doğulmuşdur, ictimai mənşəi qulluqçu, 1944-cü ildən ÜİLKĞİ-nin üzvüdür, nə özü, nə də valideynləri xaricdə olmayıb. Digər qohumları da xaricdə yoxdur. 1942-ci ildən Bakı kinostudiyasında işləyir. Digər partiyalarda olmayıb, məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunmayıb. Nümunəvi istehsalatçıdır. İnzibati cəza almayıb.

Həsənovun briqadası

1. Həsənov Əbdül Məmməd oğlu – xronika kinooperatoru (əslində rejissor – A.K.), azərbaycanlıdır, 1911-ci ildə (daha dəqiqi 1905) Bakıda doğulub, ictimai mənşəi fəhlə, 1942-ci ildən ÜİK(b)P üzvlüyünə namizəd. 1941-ci ildə Qırmızı Ordu sı-

ralarında İranda olub. Dayısı İranda yaşayır, onunla əlaqəsi yoxdur. 1931-ci ildən Bakı kinostudiyasında işləyir. Digər partiyalarda olmayıb. Məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunmayıb. Ən yaxşı istehsalat işçilərindən – inzibatçılardan biridir. İnzibati cəza almayıb.

2. Nərimanbəyov Arif Əmir oğlu – operator, azərbaycanlıdır, 1917-ci ildə İrəvanda doğulub. İctimai mənşəi qulluqçu, 1940-cı ildən ÜİLKGİ-nin üzvü, özü və valideynləri xaricdə olmayıb. Digər partiyaların üzvü olmayıb. Məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edilməyib. 1944-cü ildə ÜİDKİ-ni bitirəndən sonra təyinatla Bakı kinostudiyasına gəlib. İnzibati cəza almayıb. (Bununla belə o, cəbhədə olmayıb – A.K.).

Bakı kinostudiyasının direktoru
Xronika bölməsinin rəisi

Mehdi Hüseyn
Bədəlov

Müharibə dövründə cəbhə kinooperatorlarının işi həddindən artıq ağır idi. Döyüşən ordu ilə birlikdə istirahət etmədən, günlərlə yatmaq nə olduğunu bilmədən yol gedən operatorlar özləri ilə kinokamera və plyanka dolu qutular daşıyırdılar. Bəzən də kinokameranı bir tərəfə qoyub qarşılarna çıxan Hitler qarnizonları ilə vuruşmalı olurdular. Kinooperatorlar Şimal Buzlu Okeanından Qara dənizə qədər uzanan cəbhə boyu çəkilişlər aparırdılar. Ağır döyüşlərdə bir sıra operatorlar sovet ordusu hissələri ilə birlikdə mühasirəyə düşür, həlak olurdular. Cəbhə kinoqrupları ilə əlaqə tez-tez kəsilirdi. Beləliklə, seyrəkləşən kino qrupları yeni xronikaçıların hesabına artırdı.

Cəbhə kinooperatorlarının köməyinə bədii, elmi-kütləvi və tədris filmləri kinostudiyaları da gəlirdi. Cəbhə kino qruplarında işləmək istəyən xronikaçılar çox idi: lakin yüngül reportyor kinokameraları çatışmırdı. Hətta müharibənin ilk illərində döyüş meydanlarında «Debri-El» və digər markalı ağır stasionar kino-



Əbdül Həsənov

kameralarla işləyən kinooperatorlara da rast gəlmək olardı.

Bir çox illər keçəndən sonra keçmiş cəbhə operatoru **Əbdül Həsənov** oğlu Qafura deyəcəkdi: «Mən və yoldaşlarım cəbhədə çəkilişlər apararkən əvvəlcə çaşıb qalmışdıq, özümüzü itirmişdik. Nə çəkəcəyimizi bilmirdik. Çünki döyüş gedən zaman elə kadrlar axtarırdıq ki, həm kompozisiya baxımından ifadəli olsun, fraqmentar xarakter daşmasın, həm də əsgərlərimizin

qəhrəmanlığını təcəssüm etdirə bilsin. Döyüş meydanında isə başqa mənzərə vardı. Sağa-sola vıyılı ilə uçan güllələr başımızı səngərdən qaldırmağa imkan vermirdi. Bəzən də top güllələrinin altında hücum keçən hər iki tərəfin əsgərlərinə baxarkən bizə elə gəlirdi ki, bu dəqiqə yer məhvərdən çıxacaq, dünya məhv olacaq. Belə bir vəziyyətdə çəkiliş aparmaq çox çətin idi, amma imkan daxilində biz öz işimizi görürdük. Qısa vaxt keçəndən sonra başa düşdük ki, elə güllə qabağına atılan, düşmənin üzərinə qırğı kimi şığıyan, canından keçən hər bir əsgər qəhrəmandır, bütövlükdə bütün xalq qəhrəmandır, həm ön cəbhədə, həm də arxada».

Ümumiyyətlə sənədli kino ustaları Böyük Vətən müharibəsinin ilk günlərindən xronika vasitəsilə ekranda torpaqları faşist işğalçılarından azad edən döyüşçünün mətin obrazını yaratmağa səy göstərirdilər. Müharibə şəraitində bunu etmək çox çətin idi. Amma Moskva kinostudiyalarının təcrübəli, bərkənd-boşdan çıxmış sənədli kino ustaları bəzən buna nail olurdular. Onlar eyni zamanda faşist Almaniyasının Sovet İttifaqına qəfil hücumu-

nun sosial mahiyyətini açmağa çalışırdılar.

Bu gün müharibə illərində çəkilmiş xronikal kadrlara baxarkən ekranda döyüşən əsgərlərlə yanaşı aclıq çəkən, faşistlərin vəhşiliklərinə məruz qalan, evsiz-əşiksiz adi insanların da surətlərini görürük. Bu adamlar cəhənnəmi öz gözləri ilə görsələr də, cəhənnəm əzabına məruz qalsalar da onlar qələbəyə inamlarını itirmirdilər.

Böyük Vətən müharibəsinin ikinci yarısından sonra sovet ordusu daha geniş miqyasda əks hücumla keçdi. Kinooperatorlar da onlarla birgə idi. Kinooperatorlar çəkdiyi kinoxronika vasitəsilə tamaşaçılara cəbhə bölgələrində nələrin baş verdiyi barədə, mühüm hərbi əməliyyatlar, Hitler ordusunun uğursuzluqları haqqında məlumat verirdilər, ekranlarda Sovetlər ölkəsinin şəhər və kəndlərinin azad olunmasını göstərirdilər.

Həmin dövrdə operatorların çoxu artıq hərbi şəraitdə çəkiliş aparmaq təcrübəsinə yiyələnmişdilər. Hərbi təbliğatın xarakterində gedən dəyişikliklər cəbhə reportajının realist istiqamətinə təsir göstərmişdi, cəbhələrdə baş verənlər haqqında kinoinformasiyanın genişlənməsinə səbəb olmuşdu. Kinoxronika Baş idarəsinin cəbhə kino qruplarına ünvanladığı təlimat da (dekabr 1943-cü il) bunu təsdiqləyir. Burada hərbi çəkilişlərin ümumiləşdirilməsinə əsasən kinoreportajların vəzifələri təyin olunmuşdu. Təlimatda deyilirdi: «Müharibə ağır zəhmətdir. Müharibəni ağır fiziki əmək kimi çəkmək lazımdır...

Qış mövsümünün qarlı, boranlı yolları, rəbitənin, əlaqənin, cəbhə bölgələrinin hərbi sursatla, ərzaqla təmin olunmasının çətinliyi. Çətin keçilən yerlərdən – meşələrdən, bataqlıqlardan silahların daşınması. Çətinliklə də olsa hərbi sursatın döyüş meydanına çatdırılması».

Sənədli kino ustalarının baxışlarının dəyişməsinə xarakterizə

edən 1943-cü ilin təlimatında xüsusilə müharibədəki çətinliklərin və qurbanların təsviri haqqında danışılır: «Müharibə təkəcə qələbə, təkəcə hücum deyil. Müharibə qurbanlar, ayrı-ayrı məğlubiyyətlər, geri çəkilmələr deməkdir. Faşistlərin əkshücumu bəzən bizi tutduğumuz mövqelərdən geri çəkməyə məcbur edir. (Çəkmək lazımdır) ordunun geri çəkilməsini, yaşayış məntəqələrinin əldən-ələ keçməsinə və bununla əlaqədar böyük itkiləri.

Bizim hücumumuz bu və ya digər sahədə baş tutmaya bilər, (çəkmək lazımdır) döyüşdən sonra insan itgilərini, bizim döyüşçülərimizin meyitlərini, ağır yaralıların sifətlərini, tökülən qanı, texnikada itgilərimizi. Döyüş meydanı. Vurulmuş və yanmış tanklar, vurulmuş təyyarələr. Dəniz döyüşü və gəminin məhvinə və yaxud gəmidə yanğın. Gəmidə döyüş vəziyyəti. Batanların xilas üzrə iş. Yanğının söndürülməsi və ya döyüş zamanı gəmidə yaranmış dəliklərin tutulması».

1941-ci ilin qışında ilk dəfə ekranlarda nümayiş etdirilmiş faşist işğalçıların törətdikləri vəhşiliklər bu gün ittiham sənədi kimi səslənir: «Hitlerçilərin ən dəhşətli, ən ağır vəhşiliklərini və törətdikləri dağıntıları çəkin. Bu materialları çəkmək operatora heç kim və heç nə diqtə edə bilməz. Çünki alman-faşist işğalçıları bizim torpaqlarımızda dağıntılar törətmişlər və buna görə də onlar cavab verməli olacaqlar».

Xronikaçıların baxışlarında gedən dəyişikliklər cəbhə kino reportajlarının təsvir ifadə vasitələrində də müsbət dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Operatorlar sonrakı illərdə çəkdiyi süljetlərdə əsl döyüşün reallığına, mübarizənin dramatizminə daha çox diqqət yetirirdilər. Bu məsələdə Azərbaycan sənədli kino işçiləri də ölkənin digər kinostudiyalarından olan həmkarları ilə birgə müxtəlif cəbhə bölgələrində vuruşa-vuruşa çəkilişlər apa-

rırdılar. Amma çox təəssüf ki, onların lentə aldıkları kino materialları demək olar ki, mərkəzləşdirilmiş qaydada bütünlüklə Moskvaya göndərilirdi. Moskvada istehsal olunan «Soyuzkino-jurnal» və «Novosti dnya» kinojurnallarına daxil edilir, ölkənin hər yerinə göndərilir və kinoteatrlarda göstərilirdi.

«İsskustvo kino» jurnalında (1985, №4) dərc olunmuş S.Şkolnikovun «Xatirədə qalacaqdır» məqaləsində deyilir: «Biz cəbhəyə Lvov şəhərindən keçib gedirdik. Lvovda mehmanxanada qalırdıq. Bu mehmanxana o vaxtı hələ də «Jorj» adlanırdı. Biz dörd nəfər idik. Operatorlar Yuri Monqlovski, Cavanşir Məmmədov və səs operatoru Sergey Yeqorov. Onlar buradan Budapeşte getməli, cəbhə kino qrupuna qoşulmalı idilər. Mən isə «Yuqoslaviya» filminin çəkiliş qrupu tərkibində olmaq üçün Belqrada gedib çıxmalı idim. Oraya isə yol Budapeştdən keçirdi. Hərbi komandanlıq söz vermişdi ki, bizi Macarıstana gedəcək avtomobil dəstəsi ilə yola salsın. Biz gözləyirdik. Şəhər isə qorxu və həyəcan içərisində idi. Gecələr silahlı millətçilər – banderovçular hücum edirdilər.

Lvovda artıq Ukrayna kinoxronika müxbir məntəqəsi fəaliyyət göstərirdi. Burada ilk Ukrayna qadın kinooperatoru Mariya Bezvikonnaya işləyirdi. Bir gün o, bizim qrupu şam yeməyinə dəvət etdi. Mehmanxananın vestibülünə düşdük, Yeqorov bayır qapısını açmaq istərkən qapıçı nəzakətlə, lakin ciddi şəkildə onun yolunu kəsdi.

– Heç kəsi bayıra buraxmamaq tapşırığı almışam.

– Biz Moskvadan gəlmiş kinematografçılar, – deyə bizdən kimse sənədlərini göstərdi.

– Bax, elə burada sizlərdən birini qətlə yetirdilər!

İki gündən sonra komendantlıqdan bizə zəng vurdular: «Avtomobil dəstəsi yola düşür, mehmanxanada gözləyin». Tezliklə

biz möhtəşəm «studebekkerlərin» hayqırtısını eşitdik. Bu maşınların kuzovunda ağız bağlı kisələr yerləşdirilmişdi. Kisələrin arasında yerləşdik, aparatlara da yer tapdıq. Dəstənin başçısı olan kapitan soruşdu:

– Şəxsi silahlarınız yanımızdadır mı? Hazır vəziyyətdə saxlayın. Özünüz görürsünüz – Karpatdır!

Avtomatçılar daim uzaqlara baxırdılar. Çünki hər an quldurların hücumuna məruz qalmaqları olardı.

Sonradan öyrəndik ki, üstündə oturduğumuz kisələrin içində yenicə azad olmuş Macarıstanın ilk pulları idi. Bu pullar-macar hökumətinin xahişi ilə bizdə çap olunmuşdu. Əgər banderovçular və ya faşist təxribatçıları bundan xəbər tutsaydılar, onlar dağlardan enib bunları ələ keçirməyə çalışacaqdılar. Ona görə də kapitan bərk narahatçılıq keçirirdi...

Bax, beləcə biz, kinoxronikaçılar – sağ qalanlar və həlak olanlar hər gün müharibənin tarixini lentə alırdıq, çəkirdik və bacardığımız kimi döyüşürdük. Mən qürur hissi keçirirəm ki, bizim çəkdiyimiz kadrlar bu gün də yaşayır və sülh uğrunda, müharibə əleyhinə mübarizə aparır...»

Bu məqalədən bir daha aydın olur ki, Azərbaycanın cəbhəçi operatorları heç də bir istiqamətdə işləməyiblər, onlar Sovet İttifaqının müxtəlif cəbhə bölgələrində, hətta xarici ölkələrdə çətin və ağır şəraitdə çəkilişlər aparmış və lentə aldıkları sülhüjətləri Moskvaya göndərmişlər.

Kino işçisinin səhiyyəyə köməyi

Müharibənin ağır illərində Bakıya cəbhələrdən yaralanmış döyüşçülər gətirilirdi. Onları Semaşko adına xəstəxananın palatalarında, dəhlizlərində yerləşdirirdilər. Hətta Bakının və Abşeronun bir çox məktəbləri də o ağır illərdə hospital kimi fəaliyyət

yət göstərdi. Çünki yaralılar həddindən çox idi. Xəstəxanalar çatmırdı. Nəinki xəstəxanalar, hətta dava-dərman çatmırdı.

Belə bir çətin vaxtda məlum oldu ki, xəstəxanada rentgen fotoplastinkaları çatışmır, hətta yox dərəcəsinədir. Bir qədər sonra Moskvada bu fotoplastinkaları hazırlayan zavodla əlaqə tamam kəsildi. Cərrahlar çəkiliş aparmadan ağır yaralılar üzərində əməliyyəta başlaya bilmirdilər. Bəzən də bu işi təcrübəyə əsaslanıb yerinə yetirirdilər.

Belə bir vaxtda Azərbaycan KP MK-nın məsul işçisi, gərəkli bəstəkar M.Maqomayevin oğlu Camaləddin Maqomayev Bakı kinostudiyasının işçisi **Məmməd Babayevi** yanına çağırdı. Ondan xahiş etdi ki, kустar üsulla rentgen fotoplastinkalarının hazırlanması ilə məşğul olsun.

... M.Babayev pilyonkanın emulsiyasının hansı komponentlərdən ibarət olduğunu bilirdi. Amma bunun necə hazırlanmasından xəbəri yox idi.

C.Maqomayev M.Babayevin tərəddüd etdiyini görüb ona dedi: «Bakı müəssisələri də heç vaxt silah, sursat, plaş-çadır və s. hazırlamaqla məşğul olmayıb. Amma indi bunları hazırlayırlar».

Cavab məntiqli idi. Keçmiş Semaşko adına xəstəxanada M.Babayevə ayrıca otaq, lazımi avadanlıq, kimyəvi dərmanlar verdilər. Ona kömək üçün bir neçə nəfər işçi də təhkim olundu. Beləliklə, M.Babayev necə deyərlər, velosipedi yenidən icad etməli oldu. İş çox ağır gedirdi: gah emulsiya şüşənin üstündə qalmır, sürüşür, gah da plastinkanın işığa həssaslığı çox aşağı olurdu.

Nəhayət bütün çətinliklər arxada qaldı. Kino işçisi rentgen fotoplastinkalarının ilk nümunələrini hazırlayıb xəstəxana rəhbərliyinə təhvil verdi. Fotoplastinkalar üçün qutular, etikətlər də hazırlandı. Kino muzeyində həmin etikətlərdən biri saxlanılır.

Onun üzərində hazırlanma tarixi və istehsal edən təşkilatın adı yazılmışdır: 10 fevral 1943-cü il. Azərb.SSR Dövlət Elmi-Tədqiqat Rentgen-Radiologiya İnstitutu.

Bundan başqa M.Babayev foto üçün plastinkalarla kinostudiyanın özünü və şəhərin bəzi fotoatelyelərini də təchiz edirdi.

M.Babayev xatırlayırdı ki, bir dəfə bir neçə çekist xəstəxanaya gəlib buranı yoxlayandan yarım saat sonra o vaxtkı Kommunist Partiyası MK-nın I katibi M.C.Bağirov gəldi. M.Babayevin hazırladığı fotoplastinkaya onun böyrəklərinin şəklini çəkildilər. Məlum oldu ki, Bağirovun böyrəklərində daş vardır.

O vaxtlar insanlar aclıq çəkirdilər. Acından ölənlər də az deyildi. Çörək çatmırdı. Çörəyi kartoçka ilə verirdilər. Gördüyü xidmətlərə görə M.Babayevi nahar etmək üçün xəstəxanadakı professor yeməxanasına keçirdilər. O, Fəxri fərmanlara layiq görüldü, qiymətli hədiyyələr aldı.

Bir müddətdən sonra İrən vasitəsilə müttəfiqlər çoxlu müxtəlif materiallar, o cümlədən ərzaq, dava-dərman göndərməyə başladılar. Göndərilən materialların üzərində yazılmışdı: «Hitlerizmlə ümumi mübarizədə sovet dostlarımıza müttəfiq dostlardan». Məhz bundan sonra fotoplastinkaların kустar üsulla istehsalı dayandırıldı.

Bu da Azərbaycan kinosunun Böyük Vətən müharibəsi ilə bağlı tarixinin unudulmaz səhifələrindən biridir.

Film qıtlığı dövrü

Böyük Vətən müharibəsinin sonu yaxınlaşdıqca Bakı kinostudiyasında işin həcmi daha da artırdı. Bununla əlaqədar kinostudiyanın rəhbərliyi işin yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirirdi. Məsələn, Respublika Kinematografiya İşləri İdarəsi 1945-ci ilin ən yaxşı kinossenarisinin müsabiqəsini ke-

çirdi. Müsəbiqənin əsasnaməsi və münəşiflər heyəti aşağıdakı tərkibdə təsdiq olundu: R.Rza (sədr), Mirzə İbrahimov, Məmməd Arif Dadaşzadə, Adil İsgəndərov, Yuri Şvets.

Müsəbiqənin əsas məqsədi yeni kinossenarist kadrlarının ortaya çıxarılmasından və Azərbaycan kinematografiyasının daha da inkişafını stimullaşdırmaqdan ibarət idi. Müsəbiqə tammətrajlı bədii filmlər üzrə kinossenariyə görə elan olunmuşdu. Müsəbiqənin mövzusu müasirlikdir (Azərbaycan xalqının oğullarının cəbhədə göstərdikləri qəhrəmanlıqlar və arxada zəhmətkeşlərin fədakar əməyi, xalqlar dostluğu, Azərbaycan qadını, gənclər, ailə, uşaqlar, ziyalılar, kolxozçular və s.).

Müsəbiqəyə təqdim olunan ən yaxşı əsərlər üçün mükafatlar təyin olunmuşdu: Birinci mükafat (bir) – 50 000 manat, ikinci mükafat (iki) – hərəsi 30 000 manat, üçüncü mükafat (üç) – hərəsi 20 000 manat. Sadalanan mükafatlardan əlavə altı həvəsləndirici mükafat təyin olunmuşdu. Müsəbiqənin nəticələri mətbuatda dərc edilmişdi.

1945-ci il iyunun 5-də Bakı kinostudiyasında keçirilmiş müsəbiqədə işlərin primitiv üsulla, əl ilə görülən kinolaboratoriyanın bərpa olunması məsələsi müzakirə edilmişdir. Burada qeyd olunmuşdur ki, kinostudiyada işlər çoxaldığına görə mexanikləşdirilmiş laboratoriya bütün materialları, xüsusilə xronikal lentləri aşkarlamaq imkanına malik deyil. Ona görə də bu sahədə işləri qaydaya salmaq üçün həmin kinolaboratoriyanı müvəqqəti də olsa tam gücü ilə bərpa etmək lazımdır.

İclasda qərara alındı ki, qaldırılan məsələdən başqa bu kinolaboratoriyada sürət çıxaran aparatı da qurmaq lazımdır (heç olmazsa təsviri çap etmək üçün). Bütün bunlar kinoxronika bölməsinin normal işini, xüsusilə kinojurnalların vaxtında istehsalını təmin edə biləcəkdir.

Böyük Vətən müharibəsi başa çatandan sonra bütün Sovetlər ölkəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da film qıtlığı dövrü başlandı. Bu əsasən bədii filmlərə aid idi. Beləliklə, bir tərəfdən texniki bazanın zəifliyi, digər tərəfdən kinoplyonkanın çatışmaması, film qıtlığı kinematografçılarımızın bir sıra yaradıcılıq planlarını həyata keçirməsinə imkan vermədi. Nəticədə milli kinomuzun inkişafı xeyli ləngidi.



Zəki Səfərov

Müharibə qurtarandan sonrakı on il ərzində Bakı kinostudiyasında iki bədii film – «Fətəli xan» və «Bakının işıqları», bir bədii-sənədli film – «Doğma xalqımıza» istehsal olunmuşdu.

40-cı illərin sonu 50-ci illərin əvvəllərində Böyük Vətən müharibəsi dövründə alman faşistləri tərəfindən dağıdılmış SSRİ-nin xalq təsərrüfatının bərpası demək olar ki, başa çatdı. İqtisadiyyatın bərpası kinematografiyanın inkişafı, filmlərin istehsalının artırılması üçün müəyyən vəsait ayrılmasına imkan yaratdı. Bununla belə müharibədən sonrakı «film qıtlığı», kinostudiyanın uzun müddət boş dayanması kino kadrlarının ustalığına öz mənfi təsirini göstərməyə bilməzdi.

Belə bir çətin şəraitdə – 1953-cü ilin mayında Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı **Zəki Səfərov** kinostudiyaya direktor təyin olundu. O, kinoya gələnə kimi mədəniyyət sahəsində bir sıra vəzifələrdə – 1935-1938-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının direktoru, 1938-1940-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının direktoru, 1940-1941-ci illərdə Azərbaycan XKS yanında İncəsənət İşləri İdarəsinin rəis müavini iş-

ləmiş, bundan sonra cəbhəyə getmişdir. Z.Səfərov 1959-cu ilə kimi Bakı kinostudiyasına rəhbərlik etmişdir. Onun direktor olduğu dövrdə kinostudiyada «Doğma xalqımıza» bədii-sənədli, «Bəxtiyar», «Görüş», «Qara Daşlar», «O olmasın, bu olsun», «Ögey ana», «Uzaq sahillərdə», «Koroğlu» bədii, «Dənizi fəth edənlər», «Xəzər neftçiləri haqqında dastan», «Arazın sahillərində», «Quba bağlarında», «S.M.Kirov adına körfəzdə», «Alagöz yaylağında», «Səadət yolu ilə», «Bakı və bakiylər», «Məhəmməd Füzuli», «Onun 150 yaşı var», «Azərbaycan mədəniyyətinin baharı», «Bizim Azərbaycan», «Naxçıvan MSSR», «Nizami» və s. tammetrajlı sənədli filmlər yaradılmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycanın sənədli kinosu xalqın xidmətində duran təbliğat və təşviqat sənəti nümunəsi idi. Azərbaycan operatorları və rejissorları Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində, Xəzər donanmasında və digər obyektlərdə o dövrün ən mühüm hadisələrini lentə alarkən əsl hünər və vətənpərvərlik nümunəsi göstərirdilər. Kinematografçılarımızın bir hissəsi isə döyüş ordu sıralarında mərdliklə vuruşurdu.

Azərbaycan kinoxronikaçılarının materialları yerli «Ordenli Azərbaycan» kinojurnalı və xüsusi buraxılışlarından başqa ümumittifaq əhəmiyyətli «Qara dənizçilər», «Müharibənin bir günü», «Qafqaz uğrunda döyüş» sənədli filmlərinə, həmçinin cəbhə xüsusi buraxılışlarına, «Novosti dnya» və «Soyuzkinojurnal»a daxil edilmişdir.

NAMƏLUM QƏHRƏMAN YOXdUR, BÜTÜN XALQ QƏHRƏMAN İDİ

Müharibədən sonra hərbi mövzuya müraciət

Müharibənin qurtarmasından 60 il keçir. Biz isə həmin günləri yaxşı xatırlayırıq. Sanki bunlar dünən olub. Yox, bu müharibə xalqımızın yaddaşından heç vaxt silinməyəcək. Nə qədər ki, bircə nəfər belə müharibəni xatırlayır, deməli müharibə xatırlanacaq. Hətta o bircə şahid də dünyasını dəyişəndən sonra müharibə ürək ağrısı və həyəcanla xatırlanacaq.

Bizim uşaqlarımız və uşaqlarımızın uşaqları bugünkü xoşbəxtliyin nə kimi məhrumiyyətlər hesabına əldə olunmasını unutmamalıdır. Çünki yaddaşı olmayan adam mənəviyyətsiz adamdır.

Müharibə dövründə çəkilmiş filmlər bir məqsədə xidmət edirdi – düşməni darmadağın etmək, insanları bu mübarizəyə ruhlandırmaq. Müharibə qurtarandan sonra sənətə əyinlərindən hərbi formanı hələ çıxarmamış, çox hadisələrin iştirakçısı olmuş, vaxtından əvvəl yaşlanmış adamlar gəlmişlər. Onlar müharibə illərində rotalara rəhbərlik etmiş, faşistlərlə vuruşmuş, yoldaşlarını itirmiş, cəbhə boyu döyüşlərdə çəkilişlər aparmışlar. Müharibə bu adamların xarakterini, həyatını və dünyagörüşlərini formalaşdırmışdır. Onlar institut auditoriyalarında həvəslə bikiyə yiyələnmiş, sonra Bakı kinostudiyasında əmək fəaliyyətinə başlamış, yaradıcılıqla məşğul olmuşlar. Bu cavanlar yaratdıqları filmlərdə iştirakçısı və şahidi olduqları müharibə haqqında söhbət açmışlar. Onlar ekran vasitəsilə nəsilələri adından, həlak olmuş yoldaşları adından müharibəyə öz münasibətlərini, nif-



Tofiq Tağızadə

rətlərini bildirmiş, öz sözlərini demişlər.

Müharibə başlananda tanınmış kinorejissor **Tofiq Tağızadə** M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun energetika fakültəsinin III kursunda oxuyurdu. Ölkənin başını təhlükə aldığı bir vaxtda o, institutda təhsilini davam etdirə bilmir. T.Tağızadə danışır ki, müharibə nəinki hər birimizin, hətta bütövlükdə ölkəmizin gələcək üçün nəzər

də tutduğu bir çox planları yarımçıq qoydu. Azğın faşist işğalçıların ölkəmizə qəfləti hücumu milyonların diləyini, arzusunu həyata keçirməyə imkan vermədi. Amma o vaxtı hamımızın ürəyində bir arzu yaşayırdı: namərd Hitlerin dərsini vermək və faşizmi öz yuvasında məhv etmək.

Görkəmli şairimiz Səməd Vurğunun yazdığı «Vətənin keşiyində» şerindəki bu misralar dillər əzbəri olmuşdu: «Bilsin ana torpaq, eşitsin Vətən, müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən». Minlərlə, on minlərlə adam Vətəni müdafiə üçün qələmi süngüyə dəyişdi. Mən də onlara qoşuldum, müharibənin ilk günlərindən könüllü olaraq cəbhəyə getdim.

Mən musiqi məktəbində təhsil almışam. Hətta neçə illər nəfəs alətləri orkestrində trubada çalmışam. Müharibə illərində alay orkestrində xidmət edirdim. İstirahət saatlarında konsert proqramı ilə çıxış edirdik. Döyüş vaxtı əlimizdə silah hücumu keçir, düşmənlə vuruşur, həm də biz musiqiçilər sanitar vəzifəsini yerinə yetirib, yaralı əsgərləri döyüş meydanından çıxarırdıq.

1942-ci ilin axırlarında Rostov yaxınlığında döyüşlərin birində ağır yaralanıb hospitala düşdüm. Məni ordudan tərxis etdilər. Cəbhədən yarımçıq evə geri qayıdarkən yol boyu böyürdən ötüb keçən eşalonlara, ön cəbhədə məni əvəz etməyə gedən əsgərlərə həsədlə baxır, yaralanmağıma təəssüf edirdim...

T.Tağızadə ÜİDKİ-nin rejissorluq fakültəsini bitirərkən diplom müdafiəsi üçün müharibə mövzunu seçir. «Şöpenin qayıması» adlı bu qısametrajlı bədii film gənc rejissorun müharibə, insan tələfatı haqqında düşüncələrinin ifadəçisinə çevrilir. Sonrakı illərdə T.Tağızadə yaratdığı daha bir neçə bədii filmində, o cümlədən «Uzaq sahillərdə», «Əmək və qızıl gül», «Mən ki, gözəl deyildim» kino əsərlərində müharibə mövzuna müraciət etmişdir.

Onun 1958-ci ildə yaratdığı «Uzaq sahillərdə» qəhrəmanlıq – macəra filmi bütün sovet məkanına yaxşı mənada səs saldı. Rejissor filmə əlaqədar Sovet İttifaqı, Rumıniya, Yuqoslaviya və İtaliya zəhmətkeşlərindən çoxlu məktub aldı. Filmin ekranlara buraxılması ilə əlaqədar «Bakı» qəzeti bu kino əsərinə «Həmyerlimiz haqqında film – «Uzaq sahillərdə» başlığı altında bütöv bir səhifə həsr etdi. Həmin səhifədə rejissorun qeydləri, Mehdi Hüseynzadənin bacısı Biko Əlizadənin, keçmiş partizan M.Ağalarovun, dramaturq Sabit Rəhmanın məqalələri dərc edilmişdi. B.Əlizadə «Minnətdarlıq hissi» məqaləsində yazmışdı: «Uzaq sahillərdə» filminə baxarkən qardaşımın Böyük Vətən müharibəsi illərində uzaq ellərdə çəkdiyi əziyyəti, od-alov içində düşmənlə necə vuruşduğunu gördüm. Gözlərim yaşardı. Şirin söhbəti və mehriban gülüşü ilə evimizi bəzəyən əziz Mehdiyə elə bil diri görürdüm. Az qala onu yenə bağrıma basıb öpəcəm, qoluna girib evimizə aparacağdım... Film qurtarandan sonra tamaşaçılar Mehdiyənin qəhrəmanlığı haqqında danışdılar. Bu zaman qəlbim

iftixar hissi ilə döyündü».

«Rejissorun qeydləri»ndə T.Tağızadə yazır: «Mehdi Hüseynzadə haqqında film çəkmək həm şərəfli və həm də çətin idi. Biz bunu hələ rejissor ssenarisini hazırlamağa başladığımız vaxt hiss etmişdik. Filmdəki əsas hadisələrin baş verdiyi yerləri – xarici ölkələrin şəhər və kəndlərini əks etdirmək lazım gəlirdi. Həmin ölkələrin təbiətini, xalqın adət və ənənələrini öyrənmək qarşımızda müəyyən çətinlik törədirdi. Kollektivimiz bundan ötrü xeyli əmək sərf etməli olmuşdur. Rolların düzgün bölüşdürülməsi və artistlərin seçilməsi də əsas məsələlərdən idi. Təkcə filmin qəhrəmanı bir neçə qiyafədə – fransız rəssamı, alman zabiti, sadə partizan və başqa qiyafələrdə çəkilməli idi. Biz bu mürəkkəb obrazı yarada biləcək bir aktyoru Moskvadakı dram və komediya teatrının artisti Nodar Şaşıqoqlunun şəxsində gördük. Yaradıcı kollektivimiz Mehdi Hüseynzadənin qəhrəmanlıqlarını xalqdan təcrid edilmiş şəkildə deyil, əksinə, onun bütün mübarizəsini kütlələrlə bağlı verməyə çalışmışdır».

Film İ.Qasımov və H.Seyidbəylinin eyniadlı povesti əsasında ekranlaşdırılmışdır. 1959-cu ildə Kiyevdə keçirilən Ümumittifaq kinofestivalında filmə diplom, bəstəkar Q.Qarayevə filmin musiqisinə görə II mükafat verilmişdir.

SSRİ xalq artisti, görkəmli rəqqas Mahmud Esambayevi incəsənət aləmində «rəqs şairi» adlandırırlar. Məşhur rəqqas Mahmud Esambayev balet ustası olanadək çətin bir həyat və yaradıcılıq yolu keçmişdir.

«Əmək və qızılgül» musiqili filmi (1962) bu böyük sənətkara həsr olunsada burada köhnə-çürük adətlərin aradan qaldırılması, istedadların üzə çıxarılması, adamlarımızın mənəvi gözəlliyi və onların əyilməz iradəsi, xalqların mədəniyyətinin çiçəklənməsi, əməyə məhəbbət, Böyük Vətən müharibəsində bütün

millətlərdən olan xalqların bir yumruq kimi birləşərək ümumi düşməne – Hitler faşizminə qarşı mübarizə aparması, rəqqas M.Esambayevin də sənətin gücü ilə cəbhə bölgələrində əsgərlərimizi döyüşə necə ruhlandırması öz əksini tapmışdır.

Filmdə göstərilir ki, Mahmud yaxşı balet artisti olmaq üçün Moskvaya gedib institutda oxumağı qətdir. Elə bu vaxt hitlerçi quldurlar Sovet İttifaqına qəflətən basqın edirlər. Cəbhələrdə ağır döyüşlər gedir. Mahmud konsert briqadalarından birinin tərkibinə daxil olub cəbhələrdə çıxış edir. Bu çıxışların birində görürük ki, gənc rəqqas ayaqlarından ağır yaralanır. Mahmud müddət hərbi xəstəxanada yatmalı olur. Xəstəxanadan çıxdıqdan sonra gərgin məşqlər nəticəsində yenə də rəqqas kimi fəaliyyət göstərməyə başlayır.

Müharibə epizodları filmdə o qədər təbii və inandırıcı çəkilib ki, bir müddət ekranda baş verənlərin kino əsəri olduğunu unudursan. Əslində T.Tağızadə müharibə illərində cəbhədə özünün başına gələnləri ekrana çıxarmağa çalışmış və buna müvəffəq olmuşdur.

Rejissor T.Tağızadə və yaradıcı qrupun bir neçə üzvü uğurlu film yaratdıqlarına görə 1964-cü ildə Çeçen-İnquş MSSR əməkdar incəsənət xadimi fəxri adına layiq görülmüşlər.

Rejissorlardan T.Tağızadə, A.Quliyev və R.Əsgərovun birlikdə çəkdikləri «Mən ki, gözəl deyildim» hərbi kinopovesti (1968) yazıçı B.Bayramovun eyni adlı əsəri əsasında ekranlaşdırılmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi başlandıqdan sonra dağ rayonlarının birində Səidə yeganə əziz adamı olan atasını cəbhəyə yola salır. Müharibə illərində bu cür yaxın adamlarını cəbhəyə yola salan ailələr yüzlərlə yox, minlərlə olub. Lakin müəlliflər filmdə adi görünən bu hadisəni elə şəkildə təqdim edirlər ki, müharibənin

törətdiyi dəhşətlər elə ilk kadrlardan bizi həyəcanlandırır.

Ekranada müharibə yalnız bir epizodda – atasının Səidəyə yazdığı məktub vasitəsilə göstərilir. Qalan hadisələr kənddə cərəyan edir. Buna baxmayaraq cəbhədən göndərilən məktublar, kənddə baş verən hadisələr, Fərman kişinin, Rəhim babanın övladlarının ölümü barədə qara kağız almaları tamaşaçını sarsıdır, müharibəni törədənlərə nifrət hissini artırır.

Film bu gün də müasir səslənir, erməni işğalçılarına qarşı kəskin ittiham kimi diqqəti cəlb edir.

Bu kino əsərində müasirlərimizdən, onların mənəvi aləmlərinin zənginliyindən, xarakterlərinin formalaşmasından bəhs olunur. Filmin mərkəzində atası cəbhədə həlak olmuş Səidə adlı gənc qızın taleyi durur.

Kinopovestdə müharibə illərində kənddə adamları bir-birinə bağlayan dostluq əhval-ruhiyyəsi, əzizləri cəbhədə həlak olan ailələrin dərdinə onların şərək çıxmaları, ümumi işin xeyrinə gəcə-gündüz işləməyə hazır olmaları əks etdirilmişdir.

Filmin quruluşçu rejissorları T.Tağızadə və A.Quliyev bu kino əsərinə münasibətlərini belə bildirmişlər: «Müharibə... Qorxulu sözdür! O uşaqları, qadınları qorxudur, kişiləri amansız edir. Müharibənin təkrar olmaması üçün insanlar mübarizə aparır, bir-birilərinə kömək edirlər. Bizim film də müharibə haqqındadır. Lakin burada döyüş mənzərələri, gurultulu səs salan təy-yarələr yoxdur. Burada Azərbaycanın dağ kəndlərindən biri haqqında danışılır. Bu kəndin yaxınlığında cəbhə üçün vacib olan dəmir filizi tapılmışdır.

Biz həmin ağır dövrdə arxa cəbhədə qalıb qələbəni yaxınlaşdırmaq üçün əllərindən gələni edənlərin xarakterlərini açıb göstərməyə çalışmışıq. Səidə ümumi işin iştirakçısı, öz kəndində, fəhlə qəsəbəsində lazımlı adam olmaq üçün işə daxil olur. Səidə

də heç də özünə asan iş seçmir, o, adamlara cəbhədən məktublar çatdırır.

Tənhalıq yox, əksinə – ən sıx insani qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı anlaşma – filmi yaradarkən biz bu barədə düşünürdük. Təsədüfi deyil ki, Səidənin atası göndərdiyi son cəbhə məktubunda yollardan və cığırlardan yazır, qeyd edir ki, bu yollar və cığırlar bütün yer kürəsini dolaşır və ayrı-ayrı adamları və bütün bəşəriyyəti birləşdirir.

Ən başlıcası isə, bizim qarşımızda belə bir vəzifə dururdu: bu filmin qəhrəmanının timsalında bizim gənclər barədə söhbət açmaq. Onların yaşlıları sərt Böyük Vətən müharibəsi illərində Vətən naminə, Qələbə naminə necə qəhrəmanlıq, igidlik, şücaət göstərildilər».

«Mən ki, gözəl deyildim» filmi 1969-cu ildə Kiyevdə keçirilən Zaqafqaziya və Ukrayna respublikalarının III zona kinofestivalında qadın rolunun ən yaxşı ifasına görə aktrisa Xuraman Qasımova diploma layiq görülmüşdür.



Əjdər İbrahimov

T.Tağızadədən fərqli olaraq **kino-rejissor Əjdər İbrahimov** ÜDKİ-nin rejissorluq fakultəsini iki il əvvəl, 1952-ci ildə bitirmişdir.

Ə.İbrahimov Aşqabatda doğulmuş, bu şəhərdə oxumuş, boya-başa çatmışdır. Sənətə olan böyük maraq onu əvvəlcə Aşqabatdakı Azərbaycan Musiqili Dram Teatrına gətirmiş, burada aktyor kimi fəaliyyət göstərmiş, sonradan Aşqabat teatr məktəbində təhsil almışdır.

1942-ci ildən başlayaraq Ə.İbrahimovun həyat yolu cəbhə

bölgələrindən keçmiş, o, Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı olmuş, müharibənin sərt sınaqlarından da alınacaq çıxmışdır. Əjdər müəllim o illəri xatırlayarkən deyirdi ki, müharibə dövründə mən cəbhədə müxtəlif respublikalardan, vilayətlərdən gəlmiş müxtəlif millətlərdən olan adamlarla birgə xidmət edirdim. Bu, mənim başqa xalqlarla ilk sıx əlaqəm idi. Bizim özümüzün öz-fəaliyyətimiz vardı. Cəbhə bölgələrinə müxtəlif şəhərlərdən aktyor briqadaları gəlir, konsertlər verirdilər. Onların oyunu mənim təsəvvür etdiyimdən seçilirdi. Aktyorlar mənə uşaqlıqdan tanış olan şerlər oxuyur, lakin ifa maneraları sadə, realistik idi. Bu da mənim qanıma hopurdu. Beləliklə də, ilk həyat məktəbi – ilk böyük təcrübə-cəbhə mənim üçün həm də ilk incəsənət məktəbi oldu. Bundan başqa müharibə mənə çox şey öyrətdi, ağılsızgəlməz hadisələrin iştirakçısına çevirdi. Çətin müharibə yollarında Xeyri də gördüm, Şəri də, onların mübarizəsini də. Bəşəriyyətin sağlam qüvvələrinin faşizm üzərində qələbəsi Xeyrin Şər üzərində qələbəsi deyilmi? Artıq biz cavanlar üçün «həyat» və «ölüm» abstrakt kateqoriyalar deyildi. Ona görə də biz sonralar ekrandan nə isə yeni bir söz deyər bildik...

Əlbəttə, Ə.İbrahimov bütün bu illər ərzində bir arzu ilə yaşamışdır: kinematoqrafçı olmaq, bu mürəkkəb sənət vasitəsilə şərq qüvvələrlə, mənəviyyatsızlıqla mübarizə aparmaq, ədalətin zəfər çalmasına kömək etmək!

Müharibədən sonra Ə.İbrahimov Moskvağa leytenant formasında gedib ali kinematoqrafiya institutunun rejissorluq fakültəsinə daxil olur, kinorejissorlardan M.Romm və S.Yutkeviçin rəhbərlik etdikləri emalatxanada təhsil alır.

T.Tağızadə və Ə.İbrahimov – hər iki cəbhəçi tələbək illərində dostlaşır, çox vaxtlarını bir yerdə keçirirdilər. Onların oxuduqları fakültədə sonralar istedadlı kinorejissor kimi tanınacaq

Vladimir Basov, Qriqori Çuxray və başqaları da vardı. Bu tələbələr çoxlu mütaliə edir, müəllimlərinin tapşırıqlarını həvəslə yerinə yetirirdilər. Onlar istəyirdilər ki, evə qayıdanda tam hazırlıqlı olsunlar, çəkəcəkləri filmlər üçün sonralar xalq qarşısında xəcalətli qalmasınlar.

Tofiq müəllim tələbək illərindən söhbət düşəndə deyirdi: «Biz instituta daxil olanda nə mən, nə Əjdər, nə də digər müharibə iştirakçıları əsgər şinellərimizi, kitellərimizi hələ də əynimizdən çıxarmamışdıq. Çünki müharibənin odlu-alovlu yollarında başımıza gələn müsibətlər, gördüyümüz dəhşətli səhnələr gözlərimiz öndən çəkilməmişdi, cəbhə yollarında irəliləyərkən sağımızda – solumuzda partlayan bombaların gurultusu, atılan sayızsız-hesabsız güllələrin tükürpədicə vıyılması hələ də qulaqlarımızda səslənirdi».

Hər gün instituta gəlib paltarlarını asılıqana asan dünənki şagirdlər burada çoxlu əsgər şinelləri görürdilər. Dünən məktəb partası arxasından qalxan uşaqlarla paltarlarından hələ də bəzi, maxorka qoxusu gələn cəbhəçilər yanaşı oturur, çox vaxt bu uşaqlar müharibə veteranlarına «stariq» («qoca») deyər müraciət edərdilər.

İnstitutu bitirəndən sonra T.Tağızadənin təyinatı «Mosfilm» kinostudiyasına verildi, Ə.İbrahimov isə Aşqabata qayıtdı, bir müddət kinostudiyanın xronika şöbəsində işlədi. Sonra o, Bakıya gəlib moskvalı həmkarı İ.Qurinqlə birgə kinostudiyada özünün ilk böyük filmi – «Bir məhəllədən iki nəfər» kinopovestini çəkdi.

Bu filmin uğurundan ruhlanan Ə.İbrahimov 1958-ci ildə İ.Qasımovun ssenarisində əsasını müstəqil olaraq «Onun böyük ürəyi» kinolentinə quruluş verdi.

Üç dövrü – müharibədən əvvəl, Böyük Vətən müharibəsi və

dinc quruculuq illerinin hadisələrini əhatə edən bu filmdə adamların yüksək mədəniyyətindən, yaradıcı əməyindən, ön cəbhədə alman faşizminə qarşı qəhrəmanlıqla vuruşub şücaət göstərmələrindən, hər bir çətinliyə mətanətlə sinə gərmələrindən bəhs edilir, cəmiyyətdə özünə rahat yer, asan gəlir yolu axtaran bəzi əliyəri, yüngül xasiyyətli tiplər tənqid olunur. Rejissor filmdə baş verən hadisələrin inkişafı prosesində Böyük Vətən müharibəsinin ümumi panoramını canlandırır, müharibənin doğurduğu dəhşətləri konkret faktlarla, insan taleləri vasitəsilə açıb göstərir.

Bundan sonra Ə.İbrahimovun yaradıcılığının Vyetnam dövrü başlanır. 50-60-cı illərin kəsiyində o, üç il bu ölkədə işləmiş, Vyetnam Demokratik Respublikasında ilk milli kino məktəbinin yaradılmasına başçılıq etmişdir. Əjdər müəllim yaradıcılığının Vyetnam illərini sonralar belə xatırlayırdı: «Hanoyda bizim yaratdığımız kino məktəbində kəndlilər, müharibə iştirakçıları, partizanlar, fəhlələr təhsil alırdılar. Tələbələri mən öyrətdirdim. Müəllimlərimin mənə bəxş etdikləri bilik xəzinəsini onlara verməyə çalışırdım. Mən özüm də onlardan çox şey öyrənirdim: hüneri, əməksevərliyi və qəhrəmanlığı. Bu üç il ərzində hər şey olmuşdur: film çəkdiyimiz yerdə hərbi təyyarələr gözlənilmədən başımızın üstünü alır, bombalayır. Bayaقدan rejissorluq, operatorluq, artistlik edən adamlar bir anda çevrilib əsgər olurdular. Çox vaxt yaralanan olurdu. Təhlükə sovuşandan sonra yenə işimizə başlayırıq.

Bundan başqa Vyetnamda işlədiyim dövrdə nəhayətsiz axtarışlar, ümid dolu nigarançılıqlar, gözlənilməz səhvlər və yaradıcılıq uğurlarının sevinci də olub. Bəli, bu, çətin, lakin gözəl və unudulmaz illər idi... Vyetnamlılar məndən razı qaldılar, «Ali Əmək Ordeni» də verdilər».

Görkəmli sənətkar, kinorejissor Ə.İbrahimov müharibə veteranı kimi öz sənəti ilə müharibəyə münasibətini belə bildirmiş, öz sözünü demişdir.

Azərbaycan kinosunda seçilən kinorejissorlardan, respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı **Şamil Mahmudbəyov** milli kinematografda yarım əsrdən artıq ömür sürmüş, çox sadə, lakin keşməkeşli, özünə və həmkarlarına qarşı tələbkar sənətkar ömrü yaşamışdır.



Şamil Mahmudbəyov

1924-cü ildə Qərbi Azərbaycanın böyük Vədi kəndində doğulmuş Ş.Mahmudbəyovun gənclik illəri müharibə dövrünə təsadüf etmişdir. O özü tərcümeyi-halında bu barədə belə yazmışdır: «1932-ci ildə ailəmiz Bakıya köçəndən sonra mən Dəmiryol Texnikumuna daxil oldum. 3-cü kursda oxuyarkən hərbi komissarlığa ərizə verib könüllü olaraq sovet ordusu sıralarına daxil oldum. Qroznı piyada qoşun məktəbini leytenant rütbəsində bitirəndən sonra mənə Birinci Ukrayna cəbhəsinə göndərildilər. Ukraynanın, Polşanın, Çexoslovakiyanın azadlığı uğrunda aparılan döyüşlərdə iştirak etdim. Oder çayını keçərkən ağır yaralandım. Sağalandan sonra yenə də döyüşən orduya qatıldım. 1947-ci ildə ordudan tərxis olundum».

Bundan sonra Ş.Mahmudbəyov ÜİDKİ-nin rejissorluq fakültəsinə daxil olur, məşhur rejissor S.Gerasimovun emalatxanasında təhsil alır. 1954-cü ildən xəstələnib pensiyaya çıxana kimi «Romeo mənim qonşumdur», «Qaraca qız», «Torpaq. Dəniz. Od. Səma», «Od içində», «Şerikli çörək», «Həyat bizi sınayır»,

«Skrupkanın sərgüzeşti», «Bayquş gələndə», «Tənha narın nağılı» və başqa bədii, bir sıra sənədli filmlər çəkir.

Şamil müəllim müharibə haqqında, özünün müharibədə iştirakı barədə danışmağı sevməzdi. O, müharibəyə o qədər nifrət edirdi ki, bu barədə ondan danışmağı xahiş edəndə deyirdi: «Vuruşmuşuq ki, ana-bacılarımızı faşist taunundan xilas edək. Müharibə dövründə milyonlarla insan hitlerçi işğalçılara qarşı vuruşurdu, mən də onlardan biri, vəssalam. O ki, qaldı müharibə mövzusunə, bu barədə mən sözümü ekrandan deyirəm». Ona görə də Ş.Mahmudbəyovun yaratdığı filmlər arasında müharibə mövzulu, bu və ya digər dərəcədə hərbi mövzuya toxunan kino əsərləri xüsusi yer tutur.

«Torpaq. Dəniz. Od. Səma» lirik-fəlsəfi pritchası (ssenari müəllifi Anar) dörd ayrı-ayrı novelladan ibarət olmasına, formasının qeyri-adiyyəinə baxmayaraq, bütöv bir əsərdir. Film torpaq, dəniz, od, səma haqqında olan dörd novella-mahnıdan ibarətdir. Filmdə Azərbaycanın kiçik kəndlərindən birində yaşayan ailənin dörd nəslinin həyat tarixəsi izlənilir. Novellaların adları rəmzi mənə daşdığı kimi, filmdəki kiçik kənddə bir-birinin davamı olan və bir-birini əvəz edən dörd nəslin də müxtəlif dövrlərlə əlaqədar talelərinin rəmzi mənası vardır.

Od novellasında filmin qəhrəmanı – neftçi-mühəndis Kamil Böyük Vətən müharibəsi başlandıqdan sonra evdə cavan həyat yoldaşı Sevdanı və kiçik oğlunu qoyub cəbhəyə gedir. Sonra biz Azərbaycan əsgərinin faşist işğalçılara qarşı necə mərdliklə vuruşduğunu görürük. O, komandirin tapşırığı ilə neft dolu sistemləri sıradan çıxarır, düşmən qatarlarının keçdiyi körpüləri partladır.

Filmə baxarkən adama elə gəlir ki, keçmiş cəbhəçi olan rejissor Ş.Mahmudbəyov Hitler faşizminə nifrətini Kamilin sima-

sında bir daha nümayiş etdirir. Əsgər Kamil də Şamil kimi Vətən qarşısında borcunu yerinə yetirib, müharibədən sonra doğma evinə qayıdır, öz sevimli işi ilə məşğul olur.

Filmin sonunda Kamilin oğlu Murad təyyarəçi olur. O, yeni-yeni təyyarələri sınaqdan çıxarır, babalarının belə xəyalına gələməyi yüksəkliyə qalxır.

Filmin müəllifləri bununla demək istəyirlər ki, həyat davam edir, arzular reallaşır.

Ş.Mahmudbəyovun müharibə mövzusunda çəkdiyi filmlər arasında ən yaddaqalanı «Şərikli çörək» bədii filmidir. Şair və kinodramaturq A.Axundovanın ssenarisi əsasında çəkilməsi bu film Azərbaycan milli kinosu tarixində mərhələ təşkil edir. Bununla əlaqədar rejissor və dramaturq H.Seyidbəyli «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində dərc etdirdiyi «Kino sənətimiz yüksəlişdə» məqaləsində həmkarı, onun filmi haqqında belə demişdir: «Rejissor Şamil Mahmudbəyovun «Şərikli çörək» filmi respublika Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Qeyd etməliyə ki, xalqımızın müharibə dövründəki qəhrəmanlıqla dolu həyatı haqqında söhbət açan filmlərimiz çox deyil. «Şərikli çörək» uşaqlarımızdan danışır, filmdə bəzən yeməyə bir şey tapmayan uşaqların çətin anlarda qabarıq şəkildə aşkara çıxan fərdi cizgilərini, gələcək vətəndaşların xarakterlərinin rüseymini, özülünü görürük.

Film səmimi, lirik, şairanə əsərdir. Burada yalnız Azərbaycana, daha doğrusu, Bakıya xas olan parlaq kolorit duyulur: canlı həyat lövhələri görünür. Quruluşçu rejissorun istedadını nümayiş etdirən xüsusiyyətlərdən biri onun daha vacib faktları görüb seçməsində lazımı səviyyədə ustalıqla işləyə bilməsindədir. Hətta bəzən geniş açılması vacib olan patetik faktın özü də filmdə incə, yumşaq manera və hiss ölçüsü ilə çatdırılmışdır».

«Çörək» sözü filmin başlığına çıxarılıb. Çörəyi bölüşürlər, çörəyi əldən qapırlar, çörəyə görə küsüürlər və barışırlar. Çörək burada təkcə yemək üçün deyil, o insanları aclığa məhkum edən müharibənin rəmzidir. O dövrdə çörəyi olanlar özlərini xoşbəxt hesab edirdilər. Çünki çörəkləri vardı, həm də çörək şirin dadırdı. Ancaq çörəyi acı dadanlar da özlərini xoşbəxt sayırdılar. Ona görə ki, həyat onları sınağa çəkmişdi, onlar məhrumiyətlərə, əzab-əziyyətlərə dözürdülər. İnsan yaxşı günlərində həmişə xəyalən pis günlərə qayıdır, o dövrü yada salır. O, həmin dövrdə özünü axtarır və deyir: «Yadında saxla, unutma!»

Filmin müəllifləri çətin illər haqqında cəsarətlə və sadə dilə söhbət açırlar. Müharibə çoxlarını həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən şikəst edib. Bununla belə hər şeydən əvvəl insan həmrəyliyinə gücü, xeyir və ədalətin yenilməzliyi üzə çıxır. Adamların çörək kartoçkalarını itirmiş balaca Vaqif etdikləri yaxşılıqları: bir parça tikəni onunla bölmələrini, ona çətinliyə dözməyi, ən mühümü isə dəyanətli olmağı öyrətmələrini rəhm, mərhəmət kimi başa düşmək düzgün olmazdı. Çünki filmin final səhnəsi hər şeyi yerinə qoyur. Vaqif kartoçkaları tapır, bir kömbə alıb, onu ac uşaqlarla qardaşcasına bölür. Olduqca təsirli səhnədir. İnsan üçün qəlbinin hərəkətini başqalarına verməkdən, bir tikə çörəyini onlarla bölüşdürməkdən böyük sevinc ola bilməz. Kinorejissor Ş.Mahmudbəyov öz sevincini həmkarları ilə, tamaşacıları ilə bölüşməyi bacaran sənətkar idi.

Şamil müəllim müharibə ilə bağlı növbəti «Skripkanın sərəgüzeşti» filmi yazıçı F.Ağayevin «Qardaşlar» poveti əsasında ekranlaşdırmışdır. Filmdə Böyük Vətən müharibəsi illərində Odessada məktəblilərdən Sabirlə Şaşanın qiymətli skripkanı almanlardan necə qoruduqları haqqında danışılır. Skripkanın qorunması filmdə simvolik xarakter daşıyır. Bu, xoşbəxtliyin, mu-

siqinin, xeyirxahlığın, sevincin qorunması, bütün bunların uşaqlara yenidən qaytarılması deməkdir.

Müharibə dövründə Odessada və onun ətrafında müxtəlif xalqların nümayəndələri, o cümlədən azərbaycanlılar da qəhrəmancasına vuruşmuşlar. Düzdür, müharibə mövzusunda Azərbaycan kinematografçıları bir sıra filmlər çəkmişlər. Lakin bu filmdə müəlliflər mövzuya başqa səpgidə yanaşmışlar. Filmdə kütləvi döyüş səhnələri yoxdur, top və güllə səsləri ekranı başına götürmür. Sadəcə olaraq burada müharibə illərində adamlarımızın yüksək mənəvi keyfiyyətlərindən danışılır.

Filmin yaradıcıları yaxın keçmişimizə qayıtmaqla, eyni zamanda bu günümüzə, gələcəyimizə söhbət açırlar. Ən əsas odur ki, müasir gəncliyimizə müraciət edirlər.

Film hadisələrin baş verdiyi tarixi yerlərdə: Odessada və onun ətraf rayonlarında, partizanların yaşadığı, gizləndiyi katekombalarda çəkilməmişdir. Filmin yaranmasında Odessa kinematografçılarının da böyük köməyi olmuşdur. Belə ki, hətta kütləvi səhnələrin və epizodların çəkilməsində Odessanın əhəli-si, xüsusən işğal zamanı həmin yerlərdə yaşayıb, faşizmə qarşı mübarizə aparənlər da iştirak etmişlər. Filmin mövzusu müharibə illərində baş vermiş real hadisələrdən götürülmüşdür.

Rejissor Ş.Mahmudbəyovun çəkdiyi «Dörd bazar günü» televiziya bədii filmi Böyük Vətən müharibəsinin odlə-alovlu illərində Belarusiya meşələrində partizan dəstəsində vuruşmuş dostlar haqqında söhbət açır.

Film yazıçı H.Abbaszaadənin eyniadlı povesti əsasında ekranlaşdırılmışdır. Ssenarini isə rejissorun iştirakı ilə H.Abbaszaadə və F.Kərimzadə yazmışlar. Yazıçının bu mövzuya müraciət etməsi təsadüfi deyil. H.Abbaszaadə də müharibə veteranıdır. Həmin mövzu onun yaradıcılığında qırmızı bir xətt kimi keçir.

Filmde müxtəlif insan münasibətlərindən danışılır, xarakterlərdəki təzadlara, qayğı və laqeydlik kimi məsələlərə toxunulur. Burada rejissor inandırıcı döyüş səhnələri yaratmış, qəhrəmanları bu döyüş cəbhələrindən keçirərək, onların ümumi düşməne qarşı necə vuruşduqlarını, cəbhədə od-alov içərisində yaranan dostluqlarını, keçmiş cəbhəçilərin qələbədən sonrakı talelərini ekranda canlandırmağa çalışmışdır.

...Ekranı mavi dənizin qoynunda bir kater üzür. Yanğınsöndürən dənizçilər briqadası işə gedir. Briqadir Bədir Feyzulla oğluna bir məktub verirlər. Məktub açılan kimi içindən bir fotosəkil düşür. Fotosəkilə dörd nəfər əks olunmuşdur. Məktubu Bədirin keçmiş cəbhə dostu, hazırda Maqnitqorsk metallurgiya kombinatında işləyən Pavel Çepurin göndərmişdir. Cəbhə dostu yazır: «Bu yaxınlarda televizora baxırdım. Dəniz mədəninə baş verən yanğını sizin briqadının necə məharətlə söndürdüyünü gördüm. Yaman sevindim. Səndən xahişim budur ki, keçmiş bakılı dostlarımızı tapıb mənim ünvanımı onlara verəsən. Qoy onlar da mənimlə məktublaşsınlar...»

«Dörd bazar günü» adlı iki seriyalı bədii televiziya filmi bu epizodla başlayır. Əsas hadisələr bundan sonra açılır, inkişaf edir. Burada bir-birinə bağlı dörd əhvalat yığcam və lakonik şəkildə təsvir olunur. Bugünkü həyat keçmişlə – bilavasitə müharibə ilə əlaqəli şəkildə verilir, həm müharibədən, həm də qəhrəmanların yaşayıb çalışdıqları müasir dövrdən danışılır.

Kinorejissor Muxtar Dadaşovun öz xalqı ilə fəxr etməsi, bu xalqın tükənməz qüvvəsinə sonsuz inamı, xüsusilə Böyük Vətən müharibəsinin hər iki cəbhəsində Azərbaycan övladlarının göstərdikləri hünər, rəşadət, qəhrəmanlıq sənətkarın sənədli filmlərində olduğu kimi, bədii kino əsərlərində də özünü göstərir. «Bakıda küləklər əsir» bədii filmində rejissorun yaradıcılıq

axtarışları, dəst-xətti aydın nəzərə çarpır.

...Böyük Vətən müharibəsinin ikinci ili gedirdi. Faşistlər Bakı neftinə doğru can atırdılar. Faşist Almaniyasından ötrü Bakı ərəb Şərqi ölkələrinə, Hindistana çıxmaq üçün ən əlverişli yol idi. Lakin əsas məsələ neft idi. Almaniyanın yanacağa böyük ehtiyacı var idi.

Bakı hər şeydir! Bakı cəbhənin neft ehtiyatı idi. Bu, İttifaq üzrə hasil edilən yanacağın 75 faizi deməkdir. Bunsuz motorlar müharibəsinə düşünmək belə mümkün deyil.

1942-ci ilin yayında Azərbaycan Respublikası faşist kəşfiyyatının fəal diqqət predmetinə çevrildi. Sovet əkskəşfiyyatının üzərinə mühüm vəzifə qoyuldu – düşmənləri tapıb üzə çıxartmaq. Bundan başqa, bu vəzifənin yerinə yetirilməsi onunla mürəkkəbləşmişdi ki, Qərbin bəzi dairələri çox hiyləgər bir plan düşünmüşdülər. Sovet İttifaqına kömək pərdəsi altında onlar Bakı neft mədənlərini ələ keçirmək ümidində idilər. Təhlükə yaranarsa, neftin hitlerçilərə qismət olmaması üçün, onlar Bakı partlatmaq ideyasını irəli sürmüşdülər.

Bakı neftçiləri gecə-gündüz cəbhəyə yanacaq göndərirdilər. Hitler faşistləri isə yolları sıradan çıxarır, körpüləri dağıdır, Xəzər dənizi ilə daşınan neftin qarşısını kəsməyə çalışırdılar.

Macəra janrında çəkilmiş «Bakıda küləklər əsir» hərbi-vətənpərvərlik filmi Böyük Vətən müharibəsi illərində iki ideologiyanın, iki dünyagörüşünün sərt siyasi mübarizəsi fonunda sovet və faşist kəşfiyyatçıların döyüşündən danışılır. Filməki hadisələr Bakıda, Şimali Qafqazda və Nalçikdə cərəyan edir. Bakı, cəbhəni benzinlə təmin edən neft şəhəri filmə obraz kimi canlanır və yadda qalır.

Rejissor M.Dadaşov filmin yaranma tarixi ilə bağlı müsahibələrinin birində demişdir: «Böyük Vətən müharibəsi illərində

«Vətən oğlu», «Sualtı qayıq «t-9», «Arşın mal alan» bədii filmlərinin operatoru idim, paralel olaraq jurnal və kinoçerklər çəkir, montaj edirdim. Kinoaparata mədənləri, neftayırma zavodlarını gəzirdim. Cəbhə üçün, qələbə üçün istirahət etmədən işləyən adamların yanında olurdum. Biz kino işçiləri onların qəhrəmanlığını lentə alırdıq.

Həmin günləri yaxşı xatırlayıram... İndiyə kimi yadımdadır: doqquz-on yaşlı uşaqlar hərbi avtomat yığırlar; neft dolu sistemlər Xəzər dənizi ilə cəbhəyə göndərilir; Gəncədə bizim əsgərlər üçün ilk dəfə idi ki, keçə çəkmələrinin istehsalı qaydaya salınırdı.

Mənim çəkdiyim bütün bu kadrlar və epizodlar «Bakı mübarizə edir» sənədli filminə daxil edildi. Bəli, Bakı mübarizə aparırdı və Böyük Vətən müharibəsi günlərində mühüm rol oynadı. Bakı döyüşçü şəhər idi. Burada həyatlarından belə keçərək qəhrəman neftçilər və igid çəkislər – vətənimizin sadıq oğulları çalışırdılar.

Müharibə davam edirdi. Faşistlər torpaqlarımızdan qovuldu. Mən Şimali Qafqazda almanların vəhşiliklərini lentə alırdım. O vaxtı döyüş cəbhələrində gördüklərim, şahidi olduğum hadisələr «Bakıda küləklər əsir» filmi çəkərkən quruluşçu-rejissor kimi karıma gəldi. Mən filmin inandırıcı alınması üçün arxa cəbhədə qələbəni yaxınlaşdıran adamlarımızın mətin ruhunu, möhkəm gücünü və hünərini əks etdirməyə çalışmışam.

«Bakıda küləklər əsir» - bu, filmin qəhrəmanları olan çekistlərin paroludur və Bakıda gözü olanlara ciddi xəbərdarlıqdır: onlar üçün həmişə «Bakıda küləklər əsir».

Böyük Vətən müharibəsi başa çatandan sonra kinematoqrafçılarımız Azərbaycan nefti, qəhrəman neftçilərimiz və Bakı neftinin faşist Almaniyaşının darmadağın edilməsində, Hitler ordu-

sunun üzərində qələbə çalınmasında oynadığı əvəzsiz rolu haqqında iri həcmli kino əsəri yaratmağı qərara aldılar. 1947-ci ildə ssenarinin yazılması dramaturq İ.Qasımova tapşırıldı, rejissor R.Təhmasib təsdiq olundu. Lakin mərkəz (Moskva – A.K.) tərəfindən bu ssenari bəyənilmədiyinə görə (bunun səbəbini başa düşmək o qədər də çətin deyil – A.K.) 1949-cu ildə Moskva müəlliflərindən Q.Koltunov və Y.Pomeşşikovun yazdıqları ssenari SSRİ Kinematoqrafiya Nazirliyində təsdiq olunur və iki rejissorla – Bakıya göndərilir. Beləliklə, «Bakının işıqları» istehsalat dramı 1950-ci ildə üç rejissor A.Zarxi, İ.Xeyfits və R.Təhmasib tərəfindən lentə alınır.

Filmdəki hadisələr 30-cu illərdə başlayır və Böyük Vətən müharibəsi illərində daha da inkişaf edir. Bu vaxt Bakı neft mədənləri artıq yeni texnika ilə təchiz edilmişdi, açıq dənizdə yeni qazma üsulları sınaqdan çıxarılırdı. Neftçilərimiz alman-faşist işğalçılarına qarşı döyüşən ordunu bol yanacaq təchiz etmək və qələbəni yaxınlaşdırmaq üçün fədakarcasına çalışırdılar. Filmin sonunda görürük ki, müharibədən sonrakı ilk illərdə Bakıda yeni neft buruqlarının işıqları yandırıldı.

Hadisələrin fonunda usta Əlibala və onun neftçilər briqadası üzvlərinin əmək qəhrəmanlığı, fədakarlığı, gündəlik qayğıları və şəxsi həyatı öz əksini tapmışdır.

Filmin qadağan olunması və ekranlara buraxılmamasının səbəbləri barədə sənədlər bu günə kimi aşkar olunmayıb. Stalinin ölümündən sonra filmdən ayrı-ayrı epizodlar (cəmi iki hissə – A.K.) kəsilib götürülmüş və film ekrana buraxılmışdır. Filmin orijinal variantının surəti 2001-ci ildə Moskvada çıxarılıb Azərbaycan Dövlət Filmfonduna təhvil verilmişdir.

Bu filmə sosializmi təbliğ edən hər şey – beşilliklər, planların yerinə yetirilməsi, əmək qəhrəmanlığı, Staxanov hərəkatı,

beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr, hitlerin Almaniya hakimiyyəti ilə keçirilməsi, müharibənin başlanması, bəkililərin cəbhəyə yola salınması, Böyük qələbə, sovetlər ölkəsinin bərpası işlərinə başlaması, təcrübə mübadiləsi, sosializm yarışması, atalarını əvəz edən oğulları var. Tamaşaçı bir filmə bütün bunların hamısı ilə tanış olur. Hadisələrin belə gen-bolluğu, süjet xəttinin sxematikliyi maraqlı aktyor ansamblının oyununa, obrazların dolğunluğuna təsir etməyə bilməzdi.

Film sifarişlə çəkilməmişdir. Ssenari də sifarişlə yazılmışdır. Ssenarinin məlum sxem üzrə qurulması təəccüb doğurmamalıdır. Buna görə də film peşəkar rejissorlar tərəfindən lentə alınsa da, ümidləri doğrultmamışdır. Filmə uydurulma səhnələr, süjet xəttindəki sünilik, dialoqlardakı qeyri-təbiilik aydın nəzərə çarpır. «Bakının işıqları» milli kinomuzda uğur qazandırmasa da kinematografiya tarixini öyrənmək, Azərbaycan neftçilərinin faşizm üzərində qələbənin təmin olunmasında göstərdikləri əmək qəhrəmanlığını nümayiş etdirmək baxımından maraqlıdır.

Rejissor Ə. Atakişiyev 1961-ci ildə çəkdiyi «Bizim küçə» bədii filmi müharibənin törətdiyi fəlakətlərdən, insan talelərinə vurduğu ağır yaralardan bəhs edir.

Filmə çox balaca ikən bombardman zamanı anasından ayrı düşmüş Sara adlı qızın qürbətə başına gələn macəralardan, uzun axtarışlardan sonra xoş bir təsadüf nəticəsində anasına qovuşmasından danışılır.

1941-ci il. Faşist Almaniya Sovet İttifaqına qəflətən hücum edir, dəmir yolları, körpülər, qatarlar düşmənlə təyərələrindən gecə-gündüz bombalanır, şəhərlər, qəsəbələr yer üzündən silinir, insanlar məhv edilir, sağ qalanları vaqonlara doldurub qul kimi işlətmək üçün Almaniya aparırlar, balaca Sara da onların arasındadır.

İllər keçir, Sara böyüyür, lakin bu müddət ərzində vətən həsrəti bir dəqiqə də olsun belə onun fikrindən çıxmır. İşgəncə və əsarət altında olmasına baxmayaraq, Sara xoşbəxt uşaqlıq illərini, anasını, Vətəni tez-tez yadına salır. Tale onu Qərbi Avropanın müxtəlif ölkələrinə aparıb çıxarır. Lakin vətən məhəbbəti hər şeyə üstün gəlir: Sara yaxşı insanların sayəsində doğma ocağına qayıdır, anasına qovuşur.

Tamaşaçının qəlbini titrədən bu filmin əsas mövzularından biri insanların birliyi, humanizmi və dostluğu, yüksək əxlaqdır, şüurudur... Bakının yeni küçələrindən birində, təzə evdə Saranın anası, kimsəsiz Bəyim xala da bir otaq alır. Lakin o, burada daha kimsəsiz və tək deyildir. Müxtəlif peşəli, müxtəlif millətlərdən olan adamlar da onunla birlikdə bu böyük evə köçürlər. Onlar Bəyim xalaya böyük insani hisslərlə mənəvi kömək göstərirlər. Bu adamlar qadının qızının qayıtması üçün çalışır, onun səhətinin qeydinə qalırlar. Saranın qayıtması yalnız ananın sevinci deyil, bu böyük evdə bir ailə kimi yaşaynların hamısının sevincidir.

Filmə Saranın vətənə, anasının yanına qayıtması həm insanların birliyinin, həm də yüksək əxlaqın, zəngin mənəviyyatın qələbəsi kimi təənnüm olunmuşdur.

«Uzaq sahillərdə» filmi ekranlara buraxıldıqdan sonra həm kino əsərinin, həm də qəhrəmanın – partizan Mehdimin böyük uğur qazandığını gören rejissor Ə. Atakişiyev (o, həmin filmin baş operatoru idi) obrazla bağlı yeni bir epizodu «Bizim küçə»yə daxil etmişdir. Lakin bu epizod filmin ana xətti ilə bağlanmadığına görə süni təsir bağışlamışdır.

«Bizim küçə»də olduğu kimi, rejissor K. Rüstəmbəyovun yaratdığı «Dağlarda döyüş» hərbi-vətənpərvərlik filmində də (1967) Böyük Vətən müharibəsinin acı və faciəli nəticələri ilə

rastlaşırıq. Film yazıçı, keçmiş sərhədçi Ə.Muğanlının «Tikanlı məftillər» povesti əsasında ekranlaşdırılmışdır.

Gənclərimizdə yüksək vətənpərvərlik hissi tərbiyə edən, onları ana torpağın hər qarışı üçün mübarizə aparmağa ruhlandıran bu hərbi-macəra filmi sərhədçilərin adi, gündəlik fəaliyyətlərindən, sayıqlığından, çətin, lakin şərəfli vəzifələrindən bəhs etsə də, əsas mətləb valideyn məhəbbəti ilə vətənə, vəzifə borcuna sədaqətin üz-üzə qoyulması və vətənə sədaqətin daha üstün olması ideyasıdır.

Filmə Böyük Vətən müharibəsi illərində döyüş meydanlarında düşmənlə vuruşaraq yaralanıb əsir düşənlərin vətənə qayıtdıqdan sonra həbs edilmələri, sürgünə göndərilmələri kimi faciəli əqibətlərinə də toxunulur.

Filmin qəhrəmanı Fərrux kiçik yaşlarında olanda atası cəbhəyə gedir və itgin düşür. Sərhəd rayonunda yerləşən evləri çay daşqını zamanı uçulub dağılır, anası vəfat edir. Fərrux uşaq evində böyüyür, təhsil alır, cənub sərhədində dağlar arasında hərbi qulluğunu davam etdirir. Onun evi-əşiyi sərhəd zastavasıdır, burada Fərrux üçün ən əziz, ən müqəddəs yerdədir. O, sevgilisinə deyir: «Zastavada uşaqlar hamısı evdən məktub alır. Məndən başqa. Mən də istəyirəm ki, evimiz olsun, bizim evimiz...»

Filmə bu mövzuda kino əsərləri üçün xarakterik olan hər şey vardır: uzaq dağ zastavası sərhədçilərinin adi iş günləri, sərhəddin pozulması, həyəcan signalı, təxribatçıların təqib olunması, əlbəyaxa vuruşmalar, atəş açılması və s. Filmin müəllifləri mənəvi münəqişəyə yüksək vətəndaşlıq mövqeyindən yanaşaraq, əsas qəhrəmanların – ata ilə oğulun xarakterlərini açmağa bilmişlər. Ata ilə oğulun obrazları dərinliyi və psixologizmi ilə diqqəti cəlb edir. Lakin filmə macəra motivləri maraqlı və orijinal həllini tapa bilməmişdir. Amma filmin əsas qiyməti ondadır ki,

tamaşaçılar sərhədi coğrafi anlayış kimi dərk etməzlər, sərhədə əsgerlərin mənəvi – döyüş keyfiyyətlərini yoxlayan məkan kimi baxırlar.

Kinodramaturq və yazıçı M.İbrahimbəyov müharibə illərinin ağır və məşəqqətli günlərindən, baxılırların dözümlü və dəyanətindən, vətəndaşlıq qürurundan və borcundan danışan «Müharibənin 1001-ci gecəsi» adlı maraqlı bir ssenari yazmış, **rejissor H.Seyidbəyli** həmin ssenari əsasında «Bizim Cəbiş müəllim» kimi uğurlu ekran əsəri (1969) yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsi illərində hərbi texnikanın hərəkətə gətirilməsində neft Bakısının həlledici rol oynamasından, bunun əhəmiyyətindən tutarlı bədii kino əsəri yaradılmışdır. Bu vacib işdə «Bizim Cəbiş müəllim» filmi ilk uğurlu addım, ilk sınaq idi.

Yazıçı Y.Əzimzadə «Bizim Cəbiş müəllim» filmi ilə bağlı reseziyasında yazmışdır: «Filməki hadisələrin və surətlərin inkişafında quruluşçu rejissorun sənətkarlığı dərhal duyulur. Biz, qələm yoldaşımız, istedadlı kinorejissor H.Seyidbəylinin yaradıcılığına xas olan müasirlik duyğusunu, hadisələri sağlam mövqədən qiymətləndirmək bacarığını bilirik. Həmin xüsusiyyət istər onun ədəbi əsərlərində və istərsə də filmlərində daha çox gözə çarxır. Bu cəhət «Bizim Cəbiş müəllim» filmində də özünü göstərir...»

Film Böyük Vətən müharibəsinin dövrünü ekranda canlandırsa da burada nə döyüşən cəbhə var, nə düşmənlə əlbəyaxa, nə də topların gurultusu. Çünki bu filmə söhbət arxa cəbhədən gəlir, cavanlar vuruşmağa gedib, qadınlar, qocalar, uşaqlar onları zavod və fabriklərdə dəzgah arxasında əvəz etmişlər. Neft mədənləri gecə-gündüz işləyir, çünki cəbhəyə bol yanacaq lazımdır. Neftçilər əsl hünər göstərirlər. Biz ekranda bütün bunlarla bərabər yalnız özünü düşünən, pul qazanmaq üçün min bir oyun-

dan çıxan adamlarla da rastlaşırıq. Lakin onların sayı azdır, çox azdır. Filmin qəhrəmanlarından biri bu cür tüfeylilər haqqında belə deyir: «Yalnız cəbhədə deyil, arxada da fərari olur. Çətinliklərdən yaxasını kənara çəkən, öz vəzifəsini yerinə yetirməyən adam harada olursa-olsun fəradidir».

Filmə baş qəhrəman – Cəbiş müəllim məhz belələrinə qarşı qoyulmuşdur. O, nə qədər çalışsa da əlil olduğuna görə cəbhəyə çağırılmır. Belələri arxada da əsgərdirlər, hərə öz işi ilə məşğuldur, təmiz mənəviyyatları, işgüzarlıqları, başqalarının dərdinə şərik çıxmaları ilə ətrafındakılara nümunədirlər. O, sinfə girib, «uşaqlar, şad xəbər gəlib, qoşunlarımız Stalingradda düşməni mühasirəyə alıb darmadağın etmişdir! Qələbə günü yaxınlaşır» deyəndə üzündəki təbəssümdən hiss olunur ki, Cəbiş müəllim bu ölkənin payğıları ilə yaşayır, qələbənin yaxınlaşması üçün hər cür işi görməyə hazırdır. Filmin qəhrəmanı uşaqları acından qırmamaq üçün arvadının sabun bişirib satmaq təklifinə belə cavab verir: «Mən sabun bişirməyəcəyəm». Lakin arvadı onu yoldan çıxarmağa müvəffəq olur. Cəbiş müəllim sabun bişirib səliqə ilə çamadana yığır, alverçilərə aparıb vermək əvəzinə dəmiryol vağzalına gedir. Filmin sonunda o, sabunları döyüşə gedən əsgərlərə payladıqdan sonra rahat nəfəs alır. Çöhrəsindəki mənəvi ifadə onun saflığından, paklığından söz açır. Sanki Cəbiş müəllim aləmə car çəkib demək istəyir: «Ay camaat, axır ki, mən də xalqım üçün bir işə yaradım».

Cəbiş müəllimlə tanış olandan sonra inanırsan ki, bu cür təmiz, mənən saf insanlar gələcəyimiz olan uşaqları düzgün tərbiyə edə bilirlər.

Ssenari müəllifi və quruluşçu rejissor filmin ümumi intonasiasına sadiq qalaraq, əsərin kamera və lirik quruluşunu saxlayaraq çox ciddi məsələ barəsində yarızarafat formada (Əbülfəzin,

Suğra xalanın, Mikkinin, Makedonun oyunları) tamaşaçı ilə danışımağa müvəffəq olmuşlar. Xalqın vətənpərvərlik mövzusunun, arxa cəbhədə onun gərgin əməyini, şücaətini ön cəbhə ilə əlaqəsini üzvi şəkildə bir-birinə bağlayıb göstərə bilmişlər. Biz bunu neftçi Nəcəfovun, məktəblilərin, leninqradlı Tanyanın obrazlarında, bu adamlarla bağlı yaranan situasiyalarda, Nəcəfov və Cəbiş müəllimin gecə söhbətində, Nəcəfovun evindəki səhnədə, Tanyanın evin damında növbə çəkdiyi vaxt görürük.

Filmə müharibə gedən şəhərlərdən əhalinin gəmi ilə Bakıya getirilib limanda düşürülməsi, uşaqların dəstə ilə şəhərdə və neft mədənlərində, buruqlar arasında gəzmələri, əsgərlərimiz tərəfindən faşist təyyarəsinin vurulub yerə salınmış qalıqları yanından necə hay-küylə, güllülə keçib getmələri epizodları yüksək bədii səviyyədə işlənmişdir. Bütün bunlar və Bakının ətrafında şəhərin təhlükəsizliyini qoruyan topçular, qaranlıq düşəndən sonra gecələr səmada oynayan proyektor işıqları, sərt gərkəmli buruq meşəsi, divarlara yazılmış və adamları səfərbərliyə çağıran vətənpərvərlik şüarları və digər detallar, tamaşaçının gözü qarşısında hərbi illər, o dövrün ab-havasını yeni şəkildə, qeyri-adi aspektdə canlandırılmışdır.

Müəllif fikrini aydın şəkildə və professional səviyyədə çatdıran ədəbi ssenari orijinal müasir filmin yaranması üçün yaxşı mənbə olmuşdur. Burada bütün yaradıcı qrupun, ilk növbədə quruluşçu rejissorun ciddi yaradıcılıq işini, əməyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

1972-ci ilin məhsulu olan qısametrajlı «Gilas ağacı» bədii televiziya filmi (rejissor T.İsmayılov) yazıçı Ə.Yüslülinin eyniadlı hekayəsi əsasında lentə alınmışdır. Film Böyük Vətən müharibəsi illəri uşaqlarının fərəhsiz həyatından, xeyrixah adamların saf mənəviyyatından bəhs edir. Filməki hadisələr Azərbayca-

nın uzaq kəndlərinin birində cərəyan edir. Burada Qulam baba və onun ətrafına toplaşan kənd uşaqlarının başlarına gələn əhvalatlardan danışılır. Müharibə nə qədər dəhşətli, ağır olsa da dünyaya görmüş qocanın iradəsini qıra bilmir, bütün ölkə üçün çətin günlərdə kənddə qalan Qulam baba uşaq və qadınlara, həmyerlilərinə dayaq olur.

Kinolentdə o dövrün keşməkeşli, əzab - əziyyətlərlə dolu uşaqılıq illərindən söhbət açılır. Müharibə uşaqların həyatına müdaxilə etmiş, onların rahatlığını pozmuş, şən və qayğısız keçən uşaqılıq çağlarını əllərindən almışdır. Müharibənin çətinlikləri, törətdiyi fəlakətlər, bütün bunlar tamaşaçıların gözləri önündən gəlib keçir.

...Köhnə Bakı fəhlə ailəsində çətin neftçi peşəsi babadan nəvəyə, nəsilədən-nəslə keçmişdir. Təkcə peşə yox. Mehdiyəvlərdən hər biri üçün işləmək - özünü bütünlüklə öz işinə həsr etmək, bu işlə nəfəs almaq, irəli getməyə mane olan nə varsa cəsarətlə aradan qaldırmaq, ətrafda baş verənlərin məsuliyyətini bütünlüklə öz üzərinə götürmək deməkdir.

Rejissor A.Babayev 1973-cü ildə R.Fətəliyevin ssenarisi üzrə çəkdiyi «Ömrün ilk saati» bədii filmində əvvəlcə biz «neftçi sülaləsinin» əsasını qoyan usta Mehdi Mehdiyəvlə tanış oluruq. O, hələ inqilabdan əvvəl bu sahəyə gəlmiş, mədənlərdə işləmiş, sonrakı illərdə Sovet Azərbaycanında qazmaçı neftçi kimi şöhrət tapmışdır. O, çox güclü adamdır, onun mürəkkəb və çətin taleyi olub. Usta Mehdi həmişə dənizdən neft çıxarmaq arzusu ilə yaşayıb...

Film fəhlə nəslə, Azərbaycan neftçilərinin üç nəslə haqqında danışır. Hər nəslin öz arzusu, məqsədi və ideali vardır. Lakin onların hamısı əmək və həyat məqəllərinə sədaqətlərini qoruyub saxlamışlar.

İkinci novella Mehdiyəvlər ailəsi barədə söhbəti davam etdirir. Onun qəhrəmanı, Mehdiyəvin oğlu Yusifin üzərinə ağır bir vəzifə düşür: Böyük Vətən müharibəsində faşizmə qarşı mübarizə aparmaq, üzərində gəzdirdiyi torpağın bir qarışının belə faşist işğalçıların əlinə keçməməsi üçün düşməni öz yuvasında məhv etmək. O, bu ağır və məşəqqətli borcunu şərəflə yerinə yetirib sağ-salamat doğma Bakıya qayıdır. Yusif əynindəki əsgər paltarını belə çıxarmayıb mədənlərdə işə başlayır, atasının işini davam etdirir, onun arzusunu həyata keçirir. Yusif nadir dəniz səhəri - Neft Daşları mədənlərinin salınmasında yaxından iştirak edir.

Üçüncü Mehdiyev - Azər neftin çıxarılması probleminə başqa nöqtəyi-nəzərdən yanaşır: təbiəti, təbii sərvətləri qoruyub saxlamaq. Onu Xəzərin çirklənməsi çox narahat edir. O, bu məsələlərə elmi cəhətdən yanaşır...

Film Mehdiyəvlər ailəsində yeni uşağın - Azərin oğlunun dünyaya gəlməsilə qurtarır. Bu uşaq böyüyəndən sonra necə adam olacaq? Dünyaya təzəcə gəlmiş bu körpənin arxasında böyük bir sülalənin üç nəslə durur. Deməli, cavab məlumdur.

«Ömrün ilk saati» filmi 1974-cü ildə Bakıda keçirilən VII Ümumittifaq kinofestivalında nümayiş etdirilmiş, fəhlə sinfi və nəsilərin varisliyi mövzusunda müraciətə görə rejissor həvəsləndirici diploma layiq görülmüşdür.

Kinooperator R.Ocaqov kinematografiya institutunu bitirib Bakı kinostudiyasında fəaliyyətə başlayandan sonra müharibə veteranları olan kinorejissorlardan Ə.İbrahimov, T.Tağızadə ilə işləmiş, müharibə mövzusunda filmlər çəkmişdir. Özü isə 1976-cı ildə rejissor kimi bu mövzuda «Tütək səsi» bədii filminə quruluş vermişdir. Yazıçı İ.Hüseynovun «Saz» və «Tütək səsi» povestləri əsasında yaradılmış «Tütək səsi» filmi Böyük Vətən

müharibəsi illərində arxa cəbhədə, daha doğrusu, Azərbaycan kəndlərinin birində gərgin zəhmət, ümumxalq birliyi, eyni zamanda olduqca mürekkəb insan münasibətləri mühitində, psixoloji mübarizələr şəraitində yaranan hadisələri əks etdirir. Filmdə müəllifin «Tütək səsi» və «Saz» povestlərindən bizə tanış olan ciddi və mürekkəb xarakterlər süjetin əsas aparıcı qüvvələridir. O illərdə yetişib, boya-başa çatan, gənclərimizin nümayəndələri olan Tapdıq, Milli, Gümrü, Nuru, həmin illərdə zəhmətin ağırlığını öz çiyində daşıyan qadınlarımızın nümayəndələri kimi təsvir edilmiş İsmət və Sayalı, orta nəslin və müdrik qocalarımızın nümayəndələri – kolxoz sədri Cəbrayıl, sovet sədri Qılınc Qurban və İsfəndiyar kişi – hamısı gərgin psixoloji yük daşıyan kamil xarakterlərdir.

Tamaşaçı filmin lap ilk kadrlarından 1942-ci ilin baharının ab-havasını duyur. Sonra sonuncu kadra qədər süjet intizar və maraqla izlənilir. Bu marağın səbəbi, dediyimiz kimi, ilk növbədə kamil insan xarakterləridirsə, ikincisi bəlkə daha vacib bir səbəb də o dövri həyatımızın hərtərəfli, olduqca canlı və inandırıcı təsviridir. Bu filmdə həyat da, məhəbbət də, sarsıntı və sevinc də var, Cəbrayıl Sayalının, Tapdıqla Millinin məhəbbətini göstərən epizodlar da. Kəndin ağsaqqalı İsfəndiyar kişinin öz əsgər oğlu Rəhmanın intizarına həsr olunmuş səhnələr və filmin yüksək vətənpərvərliklə, işıqlı fikir və düşüncələrlə zəngin məzmunu tamaşaçı diqqətindən yayınmır.

Bu film 1976-cı ildə Frunze şəhərində IX Ümumittifaq kinofestivalında nümayiş etdirilmiş və ssenari müəllifi İ. Hüseynova Qırğızıstan Yazıçılar İttifaqının diplom və prizi verilmişdir. Dramaturq İ. Hüseynov bu filmin ssenarisi üzərindəki işi barədə yazır: «Povestlərə nisbətən ssenaridə bir qədər təbəddülata yol vermişəm. Çünki «Saz» və «Tütək səsi» povestlərinin yazıldığı

dövrəndə indiyədək 15 ilə qədər bir müddət keçib. Bu illər ərzində həyatla bərabər kinematografiya sahəsində də irəliləyiş olmuşdur. Məhz bu səbəbdən obrazlarda müəyyən dəyişikliklər etmiş, onları indiki tamaşaçı kütləsinə nisbətən yaxınlaşdırmışam».

Quruluşçu rejissor R. Ocaqovun dediklərindən: «Tütək səsi» filminin süjeti, hadisələrin dolğunluğu, həqiqiliyi məni bir rejissor kimi istər-istəməz cəlb etdi. Çox fikirləşmədən İ. Hüseynovun ssenarisi əsasında filmin çəkilişinə başladım və məhz bu zaman başa düşdüm ki, mənim rejissorluq sahəsində ilk işimi «Tütək səsi»ni saymaq olar. Çünki buradakı mövzu mənə olduqca yaxındır».

Film boyu gərginliyin və dramatikliyin saxlanılmasında müharibə veteranı, kinooperator T. Axundovun da əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Filmdə təsirli epizodlar çoxdur.

Kinorejissor R. Ocaqovun 1989-cu ildə yaratdığı «Ölsəm, bağışla» kinodramı müharibə mövzusunda bilavasitə toxunur. Rejissor bu filmi R. İbrahimbəyovun ssenarisi əsasında lentə almışdır. Film, əgər qısaca, iki sözlə ifadə etsək, məhəbbət və ölüm haqqındadır. Elə bir məhəbbət ki, insan qəlbini pis fikirlərdən, pis əməllərdən xilas edir, onu təmizləyir, paklaşdırır. «Retro» üsulunda düşünülmüş bu film tamaşaçıları 1947-ci ilin Bakısına qaytarır və müharibədən çıxmış, onun ağrı-acılarını görmüş adamların həyatından bəhs edir. Müharibə bu gün də bizim içimizdə, xatirələrimizdə yaşayır. R. Ocaqovun yeniyetməlik dövrü müharibə illərinə təsadüf etdiyi üçün o, filmdə həmin illərin ab-havasını, insanların xarakterini və talelərini bədii cəhətdən dəqiq və qabarıq açıb göstərə bilmişdir.

Rejissor bu filmində də mənəvi saflaşma probleminə toxunmuşdur. Həyat filmin qəhrəmanı Yusifi ağır sınaqlardan çıxarır,

onu sərtləşdirir. Amma o, xasiyyətcə mülayim adamdır. Mühərribədə yaralanıb qayıdandan sonra xəbər tutur ki, atası haqsız məhkum edilib, sevdiyi qız onu gözləməyib ərə gedib. İndi bəs nə etməli, hər şeyə göz yummalı, yoxsa yenidən mübarizə aparmalı?.. Filmin sonunda qəhrəman həlak olur. Lakin onun qəlbə hər cür natəmiz fikirlərdən təmizlənir. Axı, o, ölümündən bir qədər əvvəl sevib sevilmişdi...

«Ölsəm, bağışla» kinodramı 1991-ci ildə Bakıda Azərbaycan filmlərinin I festival – müsabiqəsində ən yaxşı bədii filmə görə mükafat və priz, 1992-ci ildə Çimkənddə (Türkmənistan) Qazaxıstan, Orta Asiya və Azərbaycan kino aktyorlarının I regional «İpək yolu» kinofestivalında ən yaxşı qadın və kişi rollarının ifasına görə aktyorlardan Gülnar Qurbanovaya (Gülya) və Fəxrəddin Manafova (Yusif) baş mükafat – festivalın Qran-pri mükafatı verilmişdir.

Xalqın yaddaşı illərlə yox, əsrlərlə öz igid oğul və qızlarının adlarını özündə saxlayır. Adı qəhrəmanlıq rəmzi kimi tarixə düşmüş hökmdar qadın Tomris, görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi Babək, xalq qəhrəmanı Koroğlu, Quba hakimi Fətəli xan, onun arvadı Tutu Bikə, cəsur Qaçaq Nəbi, arvadı Həcər, generalardan Əliəğa Şıxlinski, Səməd bəy Mehmandarov, Sovet İttifaqı qəhrəmanları Həzi Aslanov, Mehdi Hüseynzadə, yurdumuzun şahin qızları Leyla Məmmədbəyova, Sona Nuriyeva, Züleyxa Seyidməmmədova...

Azərbaycan kinematografçılarının yaratdıqları «Sizi dünyalar qədər sevirdim» qəhrəmanlıq kinodramı (1985) xalqımızın qəhrəman oğlu, görkəmli sərkərdə, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, tank qoşunları general-mayoru Həzi Aslanovun həyat və döyüş bioqrafiyasının səhifələrini canlandırır. Burada hadisələr Birinci Pribaltika cəbhəsində axırıncı döyüş zamanı həlak olmuş

Həzi Aslanovun ömrünün son günlərində cərəyan edir. Lakin Həzinin Lənkəranda keçən uşaqlıq və gənclik, təhsil illəri, onun uşaq ikən Azərbaycanın məşhur hərbiçisi, general Səməd Mehmandarovla görüşü retro üsulu ilə tamaşaçının gözləri önündən gəlib keçir. Bu epizod vasitəsilə döyüş ənənələrinin varisliyi mövzusu ekranda canlanır.

Kinorejissor R.İsmayılovun çekdiyi bu film kinostudiyanın yaradıcılıq uğuru kimi qiymətləndirilmiş, çoxmillətli sovet kinematografiyası ustalarının ən yaxşı işlərinin siyahısına daxil edilmiş və filmə ümumittifaq baxışı keçirilmişdir.

Bu gün, Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra erməni faşist ordusunun ölkəmizin başsız qalmasından və yaranmış xaosdan istifadə edərək Qarabağ məsələsini ortaya atması və torpaqlarımızın iyirmi faizini işğal etməsi ilə bağlı demək olar ki, Azərbaycanda elə bir ailə, elə bir insan yoxdur ki, mühərribə ondan yan keçsin. İstər o, mühərribədə iştirak etməli olsun, istərsə də arxa cəbhədə qələbə naminə işləsin, istər o, yaşlı olsun, istərsə də uşaq. Ona görə də bizdən hər birimiz mühərribə haqqında öz sözüümüzdə deməliyik, bəstəkar musiqisi ilə, ədib əsərləri ilə, rəssam tabloları ilə, kino və teatr xadimi ekran və səhnə vasitəsilə. Həlak olanların xatirəsini əziz tutmaq hər bir vətəndaşın, o cümlədən hər bir sənət adamının müqəddəs borcudur.

Böyük Vətən mühərribəsinin alov dalğası Azərbaycana gəlib çatmadı. Lakin xalqımızın yüz minlərlə oğlu o vaxtlar ümumi vətənimiz olan Sovet İttifaqını müdafiə edərkən həyatlarını qurban verdi. Nə qədər insan Qarabağ mühərribəsində erməni faşistləri ilə vuruşarkən həlak oldu, şikəst qaldı. Bir milyon qaçqın öz torpağında didərgin oldu, evsiz-əşiksiz qaldı.

«Sizi dünyalar qədər sevirdim» filminin ssenari müəllifi R.Fətəliyev demişdir: «Bizim kinostudiyamız Azərbaycan xalqı-

nın ən gözəl keyfiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən, Böyük Vətən müharibəsi illərində qəhrəmanlıq göstərən Həzi Aslanovun obrazını ekranda yaratmağı arzu edirdi. Film igid döyüşçü Həzi Aslanovun tərcümeyi-halı nümunəsində bu barədə danışır.

Hələ ssenari üzərində işləyərkən, daha sonra çəkilişlər zamanı çalışmış ki, batal səhnələr, tank vuruşmaları əsas məsələni – insanın müharibədə iştirakını, yəni Həzi Aslanovu kölgədə qoymasın. Biz qarşımıza belə bir məqsəd qoymuşduq: son hərbi əməliyyatın necə hazırlanmasını, generalın tabeliyində olan adamlarla söhbətlərindən qələbə döyüşü planının necə yaranmasını bədii formada göstərək. Ssenarini yazarkən böyük arxiv işi görülmüşdür. Amma onun barəsində material o qədər də çox deyil. Aslanovun rəhbərliyi altında döyüşmüş keçmiş vızvod komandiri A.Kurkovla söhbətlər film üçün çox əhəmiyyətli olmuşdur».

Müəlliflər filmdə Aslanovun döyüş yollarında baş verən hadisələri olduğu kimi təcəssüm etdirməyə çalışmışlar. Bununla belə bu filmi yalnız bioqrafik janra aid etmək o qədər də düzgün deyil. Çünki filmdə artist R.Novruzovun yaratdığı general Aslanov obrazı ümumiləşdirilmiş fiquradır, bu obrazda sovet sərkərdələrinin bir sıra cizgiləri öz əksini tapmışdır. Bu cür tipli adamlara, elə «Sizi dünyalar qədər sevirdim» filminin qəhrəmanına xas olan cizgilərdən birini misal göstərək: ilk baxışda elə təsəvvür yaranır ki, xeyirxahlıq kimi keyfiyyət çox sərt peşənin nümayəndəsində, professional hərbcinin xarakterində, özü də müharibə şəraitində ola bilməz. Lakin azərbaycanlı sərkərdə Həzi Aslanov bu cür müsbət keyfiyyətə malik böyük və sadə insan idi. Ona görə də onu generallardan tutmuş sıravı əsgərə kimi hamı sevir, hamı ona hörmət edirdi.

Filmə döyüşdən əvvəl generalın arvadına yazdığı məktub

səslənir. Bu məktubdan olan sözlər filmin adına da çıxarılıb. Bu sözləri təkcə generalın yaxınlarına yox, bütün insanlara, hər şeydən əvvəl dəfələrlə birlikdə ölüm-dirim döyüşünə atıldığı bütün əsgərlərə aid etmək lazımdır. Burada səhv fikir ola bilməz. Çünki bu döyüşləri əsgərlər yer üzündə həyat naminə aparırdılar. Faşizmi darmadağın edən təkcə hərbi sənət və döyüş texnikasının gücü deyildi, hər şeydən əvvəl Böyük Vətən müharibəsinin cəbhələrində vuruşan əsgər və zabitlərin əxlaqi, mənəvi və insani keyfiyyətlərinin üstünlüyü idi. Onlar haqq işi uğrunda vuruşurdular. Həzi Aslanov onlardan biri idi.

Filmə Həzi Aslanovun iştirak etdiyi döyüş səhnələri Belorusiyada qış vaxtı, çoxsaylı hərbi texnika ilə o qədər real və təbii çəkilib ki, onunla bağlı hər epizod tamaşaçıda həyəcanla bərabər qürur hissi doğurur.

Müharibənin ilk günündən Həzi Aslanov vuruşurdu. O bir neçə maşınla birgə Stalinqrad altında mühasirəyə düşür. Lakin ağıllı, düşünülmüş manevrlə Hitler generalı olan Xarvitsin qələbəni təntənəli bayram edən tanklarını geri dönməyə məcbur edir. Bu döyüşə görə Həzi Aslanov Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülür. Yelqava altında isə o, artıq tank briqadasına rəhbərlik edirdi. Burada general özünün sonuncu döyüşünü yenə də Xarvitsə qarşı aparır. Həzi Aslanov bu döyüşdə həlak olur, ancaq məğlub olmur. Çünki onun işləyib hazırladığı döyüş taktikası düşməni tamamilə darmadağın etməyə şərait yaratdı. Bütün bu döyüş səhnələrində iştirakı, məişətdə özünü necə sadə aparması Həzi Aslanov obrazının, onun xarakterinin dərinəndən və parlaq şəkildə açılmasına kömək etmişdir.

Bu film gənc nəsələ qələbə naminə, yer üzündə sülh naminə həyatlarını qurban verənlərdən birinin – general Həzi Aslanovun necə insan və necə döyüşçü olduğunu görməyə və başa düşmə-

yə imkan verir. Film qəhrəmanın həyatının konkret faktlarına ciddi və ardıcıl əsaslanmasına baxmayaraq janrına görə qəhrəmanlıq balladasına yaxındır. Filmin çəkilişləri Bakıda, Moskvada və Minsk ətrafında aparılmış, çəkilişlərdə Belorusiya hərbi dairəsinin əsgərləri iştirak etmişlər.

1986-cı ildə **rejissor Rüşət Şabanov** mərkəzi televiziyanın (Moskva) sifarişi ilə müharibə mövzusunda «On yeddi yaşlı oğlan» bədii filmini çəkmişdir. Dramaturqlardan F.Ağamaliyev, V.Matiyev və V.Fyodorovun ssenarisi üzrə yaradılmış bu televiziya filmi çəçen xalqının igid oğlu, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, pulemyotçu Xanpaşa Nuradilovun qısa, lakin şərəfli həyat yolundan bəhs edir.

Azərbaycan kino tarixində filmin nümayişi ilə bağlı kütləvi tamaşaçı fəallığına nadir hallarda rast gəlmək olardı. Vaxtilə dövlət əhəmiyyətli siyasi filmlərə kütləvi baxışlar keçirilir, sonra da mətbuat səhifələrində müxtəlif peşə adamlarının çıxışları təşkil olunurdu. Bütün bunlar ictimai rəy kimi oxuculara təqdim edilirdi. Amma yazıçı Elçinin «Toyuğun diri qalması» povesti əsasında ekranlaşdırılmış «Sahilsiz gecə» filmi tamamilə başqa məqsədlə tamaşaçı fəallığına səbəb olmuşdu.

Bu filmin yaranması Azərbaycan kinosunda bir çox mövzulara qoyulan qadağaların ləğv edilməsi sayəsində mümkün olmuşdur.

Filmdəki hadisələr bizim günlərdə cərəyan edir. Lakin müəlliflər qəhrəmanlarının uşaqlıq və yeniyetməlik illəri ilə bağlı əhvalatları göstərmək üçün «Retro» üsulundan da yeri gəldikcə istifadə edirlər.

Üç rəfiqənin müharibə dövründəki həyatı filmdə geniş yer tutur. Bu qadınların keçirdikləri yüngül həyat tərzi tamaşaçıda

onlara qarşı heç də ikrah hissi doğurmur, əksinə onların halına, düşükləri vəziyyətə acıyır, təəssüf hissi keçirirlər.

Qəhrəmanlarının faciəli talelərindən söhbət açaraq, filmin müəllifləri – **rejissor Şahmar Ələkbərov** və ssenari müəllifi Elçin fəişəlik kimi sosial bəlanın səbəblərini araşdırmağa səy göstərir, öz qəhrəmanlarına ürək ağrısı və mərhəmətlə yanaşır. Bunun nəticəsi olaraq film güclü emosional təsir qüvvəsinə malikdir. Bu, əlbəttə, sənət əsəridir. Filmin mövzusu əvvəlcədən çoxlarını çaşdırmışdı. Lakin kimsə bu mövzunu işləməli idi. Bu cəsarətli və qətiyyətli addımı Ş.Ələkbərov atdı. Və gözənilməli kimi, tamaşaçılar, xüsusilə qadın tamaşaçıları tərəfindən böyük etiraza, hay-küyə səbəb oldu.

Film 30-cu illər repressiyasının qurbanlarına, «xalq düşməni» qızının acı taleyinə həsr olunmuşdur. Zibeydənin həyat nümunəsində film aktual əxlaqi-etik problemlərə toxunur.

Ehtiyac yetim qızı öz taleyini istədiyi kimi qurmağa imkan vermir. Riyakarlıq, idealların satqınlığı cəmiyyətdə fahişəlik kimi təzahürü yaradır. Filmin qəhrəmanlarından biri – Dürdanə müharibədən sonra mənəvi və fiziki pozğunluğun caynağından canını qurtara bilir, öz çətin səadətinə qovuşa bilir. Zibeydə isə axına düşüb gedir. Yalnız qoca vaxtında tənhalığın acısını dadır.

Film televiziya ilə göstəriləndən sonra kinostudiyanın rəhbərliyi tamaşaçılardan çoxlu etiraz məktubu aldı. Onlardan birində yazılmışdı: «Kinostudiyanın bədii şurasına. Etiraznamə. «Sahilsiz gecə» filmi biz qadınların hədsiz hiddətinə səbəb oldu. Filmə Azərbaycan qadınlarının müharibə illərində öz maddi ehtiyaclarını ödəmək üçün abır-həyalarını atmaları, namuslarını belə satmaları qırmızı bir xətlə nümayiş etdirilirdi. Biz bu fikrin qəti əleyhinəyik. Haradasa bir neçə nəfərin əxlaqsızlığını bütöv bir xalqın ayağına yazmaq olarmı? Bu filmə baxanlar indiki

vaxtda xalqımız barədə daha nələr fikirləşməyəcəklər? Görəsən nə vaxta qədər özümüz-özümüze balta çalacağıq? Bəs bizim senzura hara baxıb? Biz ÜİGÜETİ Cənub şöbəsinin qadın əməkdaşları tələb edirik: film Azərbaycan xalqının milli hissiyyətinə toxunduğu üçün ekranlardan götürülsün. Cəmi 37 imza. 06.10.89».

Qeyd etmək lazımdır ki, filmdə heç də söhbət iki-üç əxlaqsız qadındən deyil, qadınları bu yollara salan səbəblərdən gedir. Digər tərəfdən filmdə qaldırılan problemlər təkcə Azərbaycana aid deyil. Əgər filmə hissə qapılmadan diqqət yetirilsə aydın görmək olar ki, bu kino əsərində, elə gündəlik həyatımızda da bizim əxlaqımızı beş-altı nəfər Zibeydələr yox, milyonlarla namuslu, qeyrətli qadınlar təmsil edirlər. İstər Böyük Vətən müharibəsi illərində, istərsə də Qarabağ müharibəsində ərləri torpaq uğrunda vuruşub həlak olanların arvadları sonradan ərə getməyib övladlarının tərbiyəsi ilə məşğul olublar.

Xronikal-sənədli filmləri həyatımızın güzgüsü, salnaməsi adlandırırlar. Sənətkarlıqla yaradılmış, dolğun məzmunlu, ideya-bədii cəhətdən yetkin olan sənədli filmlərin təsir qüvvəsi heç də bədii filmlərdən az deyil. Kinostudiyanın Xronikal-sənədli, elmi-kütləvi və tədris filmləri birliyində çəkilən filmlərdə sənaye və kənd təsərrüfatı zəhmətkeşlərinin şərəfli əməyi, onların fədakar işləri, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin yaradıcılığı, Azərbaycanın gözəl təbiəti, qəhrəman oğullarımızın Böyük Vətən müharibəsində və dinc dövrdə göstərdikləri hünər və şücaət, həyatın müxtəlif sahələrində aparılan axtarışlar, elmi kəşflər öz əksini tapmışdır.

Böyük Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycan kino sənətində müharibə mövzusunda 25-dən artıq sənədli film istehsalı

olunmuşdur. Bu filmlərdə xalqımızın istər müharibənin ilk günlərindən sonuna kimi döyüş meydanlarında, istərsə də müharibədən sonra dinc quruculuq dövründə hərbi andlarına sadıq qalaraq əsgəri xidmətləri zamanı əsl hünər və şücaət göstərmələrindən söhbət açılır.

İnsan və müharibə. Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı, qırcı-təyyarəçi, leytenant Hüseynbala Əliyev müharibə başlayan kimi cəbhəyə getmişdi. O, 49 döyüş uçuşu keçirmişdi. Sonuncu dəfə Leninqradda tapşırığı yerinə yetirib, geri qayıdarkən üç faşist təyyarəsi ilə döyüşə girmiş, ölümcül yaralanmasına baxmayaraq ikisini vurub yerə salmışdı. Bundan sonra təyyarəsini sağ-salamat yerə endirə bilsə də gözlərini əbədi yummuşdur. Bu 23 yaşlı qəhrəman Azərbaycan oğluna roman, hekayə, poema və sənədli film həsr olunmuşdur.

Müharibə veteranı, **rejissor-operator S.Bədəlovun** çəkdiyi «Hünər əbədidir» sənədli filmi (1967) qəhrəman təyyarəçi H.Əliyevin igidliyindən danışır. Filmin bütün epizodları təsirlidir. Təyyarəçinin düşmənlərlə vuruşması o qədər inandırıcı və professional çəkilmişdir ki, həmin epizoda həyəcənsiz baxmaq olmur. Filmə deyilir ki, H.Əliyev vuruş zamanı 36 yara almışdı. Buna baxmayaraq igid döyüşçü özündə qüvvə tapıb təyyarəsini naməlum yerdə yox, məhz öz aerodromunda yerə endirə bilmişdi. Bunu yalnız igid insan, ölümündən qorxmayan qəhrəman edə bilərdi.

Biz filmə H.Əliyevlə bağlı ilk azərbaycanlı təyyarəçi qadın Leyla Məmmədbəyovanın, igid təyyarəçi Məzahir Abbasovun və Hüseynbalanın döyüş yoldaşı Bobrovun söhbətlərini dinləyir, müharibəyə, müharibəni törədənələrə nifrət və lənətlər yağdırırıq.

1968-ci ildə İrəvanda Zaqafqaziya və Ukrayna respublikaları

filmlərinin «Prometey-68» II zona kinofestivalında hərbi-vətənpərvərlik mövzusunun ən yaxşı təcəssümünə görə S.Bədəlov diplom almışdır.

Rejissor Y.Əfəndiyevin çəkdiyi «Qayıdacağına inanırdı» (1968) filmi xalqımızın igid oğlu, cəsur döyüşçü, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Cəmil Əhmədova həsr olunmuşdur.

Kinolent bizi əvvəlcə qəhrəmanın doğulduğu, boya-başa çatdığı Cəbrayıl rayonu ilə tanış edir. Qoca ana oğlu haqqında danışır, oğlunun söhbətlərini yada salır. Sonrakı kadrlar bizi qəhrəmanın döyüş yolları ilə aparıb onun həlak olduğu Polşa torpağına gətirib çıxarır.

Bu filmin ssenarisini qəhrəmanın qardaşı, xalq yazıçısı Sabir Əhmədov yazmışdır.

1969-cu ildə SSRİ-nin Çin Xalq Respublikası ilə həmsərhəd olan Damansk adasında baş vermiş faciəli hadisələr, həmyerlilərimiz, igid əsgərlər – polkovnik Demokrat Leonov və sırası əsgər Tofiq Abbasovun göstərdikləri qəhrəmanlıqlar yaşlı nəslin yəqin ki, xatirindədir. O vaxt nə müharibə gedirdi, nə də ölkələr bir-biri ilə münaqişə vəziyyətində idi. Əsgərlər həmişə olduğu kimi sərhəddə keşik çəkirdilər. Birdən silahlardan açılmış qəfləti güllələr sərhədçilərdən bir neçəsinin həyatına son qoydu...

Maoçuların güllələrinin qurbanı olan həmyerlilərimizin adları bu gün ölkəmizdə hünər və şöhrət simvoluna çevrilmişdir.

«Qəhrəmanlar ölmürlər» filmi (rej. Vladimir Konyağın) ilə bağlı ssenari müəllifi V.Hümbətoğlu demişdir: «Demokrat Leonov İman şəhərinin mərkəzi parkında dəfn olunmuşdur. Onun dəfn olunduğu yer qardaşlıq məzarı adlanır. Buradan heç vaxt əklillər əskik olmur. Bu əklillər qəhrəmana olan xalq ehtiramının simvoludur. Biz orada Leonovun anası Aleksandra Mixaylovna ilə görüşdük. O, lap səhər tezdən doğma balasının məzarı



“Onun böyük ürəyi” filmindən kadr.



“Onun böyük ürəyi” filminin çəkilişində. 1958-ci il



“Torpaq. Dəniz. Od. Səma” filminin çəklişində. 1967-ci il



“Mən ki, gözəl deyildim” filmindən kadrlar.



“Torpaq. Dəniz. Od. Səma” filmindən kadr.





“Bakıda küləklər əsir” filmindən kadrlar.



“Gilas ağacı” filmindən kadr.



“On yeddi yaşlı oğlan” filmindən kadr.



“Ömrün ilk saati” filmindən kadr.



“Sizi dünyalar qədər sevirdim” filmindən kadr.

“Sizi dünyalar qədər sevirdim” filminin çəkilişində. 1985-ci il



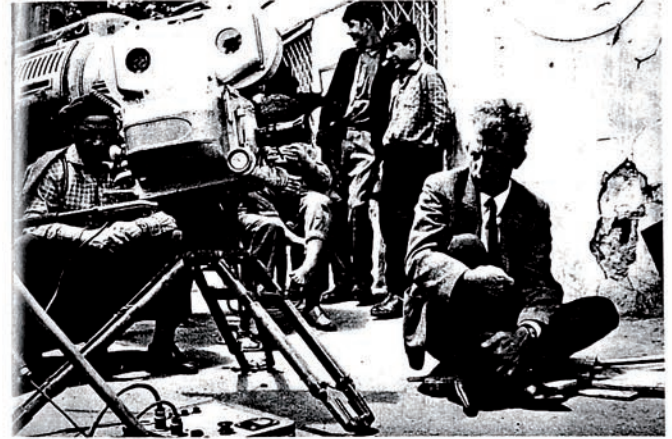
“Dağlarda döyüş” filmindən kadr.



“Bizim Cəbiş müəllim” filmindən kadrlar



“Şərikli çörək ” filmindən kadr



“Şərikli çörək ” filminin çəkilişində. 1969-cu il



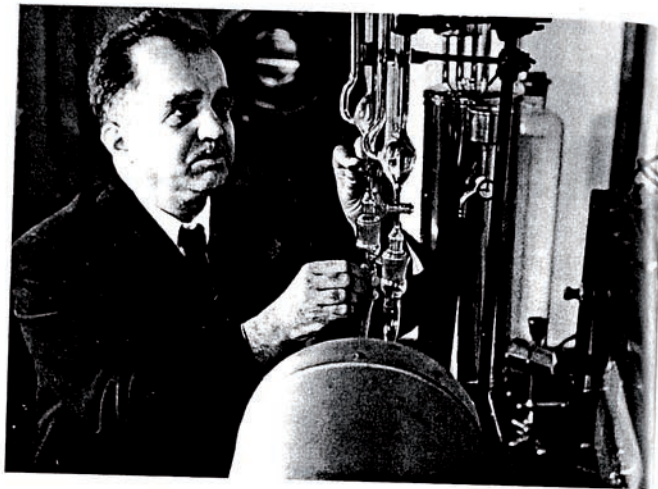
“Tütök səsi” filmindən kadrlar.



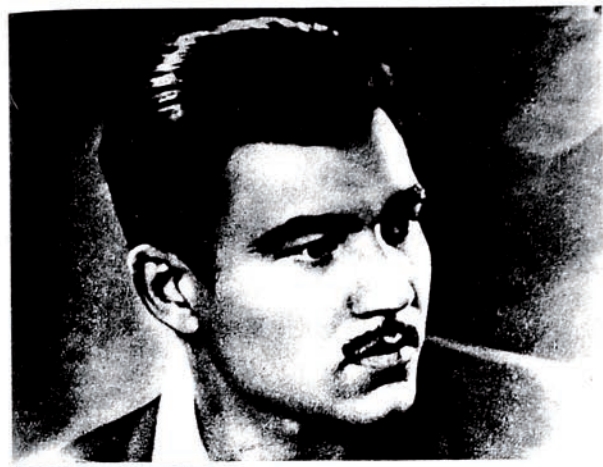
“Skripkanın sərgüzeşti” filmindən kadr.



“Ölsəm... bağışla” filmindən kadr.



“Ömürün səhifələri” filmindən kadr.



“Şanlı partizan” filmindən kadr.



“Fransa qəhrəmanı” filmindən kadr



“Şəfa nəğməsi” filmindən kadr.



“Bizim 416” filmindən kadrlar.



“Göylər sonsuz
bir dənizdir”
filmindən kadr.

“Odlar yurdunun qızları”
filminin qəhrəmanı
L.Məmmədbəyova
tamaşaçılarla görüş
zamanı. 1984-cu il





Şəkildə: Azərbaycan Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu Xatirə lövhəsində adları yazılmış cəbhəçi kinematografçıların ailə üzvləri arasında. 9 may 2005-ci il

Foto Elman Əliyevindir.

üstünədə idi. Söhbətlərini eşitdik, gözlərimiz yaşardı. Qəhər bi-zi boğdu. Ana çox aramla, çox sakit tərzdə dedi: «Oğul dərdi ağır olar, bala. Amma mən oğluma olan xalq ehtiramını gördükcə təsəlli tapıram. Çünki oğlum Vətən yolunda həlak olub. Onun ölü- mü şərəfli ölümdür. Maoçuların amansız güllələrinin qurbanı olub. Oğlumun dostları, həmkarları onun yolunu davam etdirir- lər. Sərhədlərimizi cəsurluqla qoruyurlar».

Tofiq Abbasov isə Kamennı Ribalovdakı qəhrəmanlar mə- zarlığında torpağa tapşırılıb. O, burada öz döyüş yoldaşları ilə birlikdə dəfn olunub. Pionerlər məzar önündə and içir, Tofiq ki- mi yaşamağa və Vətənə xidmət etməyə söz verirlər.

Filmədə T.Abbasovun doğulduğu yer – Dəvəçi haqqında, ha- belə onun oxuduğu məktəb barədə məlumat verilir. Yaradıcı qrup yarım ay Damansk adasında olmuş, sovet torpağına soxulan Maoçuların qanlı cinayət törətdikləri yerləri lentə almışlar. Müəlliflər qəhrəmanların həyatı və hərbi xidmətləri ilə bağlı çoxlu materiallardan – fotosəkillərdən, arxiv sənədlərindən, on- ların şəxsi işlərindən, onları tanıyan adamların sinxron çıxışla- rından istifadə etmişlər. Bu təsvir materialları əsasında qəhrə- manların portretləri yaradılmışdır.

Hərbi vətənpərvərlik mövzusunda çəkilmiş bu filmlərin qəh- rəmanlarının göstərdikləri hünər gənc nəsələ örnək kimi tərən- nüm olunur.

Müharibə mövzusu 70-ci illərdə istehsal olunmuş sənədli filmlərdə də öz həllini tapmışdır. Bu illərdə «Bizim 416» (1970), «General Həzi Aslanov» (1970), «Müqəddəs borc» (1974), «Onun adı Serafino idi» (1974), «Bir alaydan olanlar» (1975), «Əbədilik yolu ilə» (1975), «Biz bu xatirəyə sadıq» (1975) və s. kinolentlər yaradılmışdır.

«General Həzi Aslanov» filmi (rejissor M.Bağirov) Böyük

Vətən müharibəsində tank qoşunları briqadasının komandiri, general-mayor Həzi Aslanovun şanlı döyüş yoluna həsr olunmuşdur. Döyüş vaxtı arxadan xain düşmən gülləsinə tuş gəlmiş qəhrəmanın obrazını yaratmaq məqsədi ilə hərbi illərin tarixi xronikasından, sərkərdənin yaxınlarının, döyüş yoldaşları və dostları – Obçanski, Poqorelko, marşal Yeremenko, Moskva sirkinin məşhur aktyoru Mixail Şuydin, general-polkovnik Obuxov və akademik Samsonovun sinxron xatirələrindən istifadə olunmuşdur. Filmdə Stalinqradda, Pribaltikada Aslanovçuların keçdiyi döyüş yerlərinə dair müharibə illərinin materiallarından geniş istifadə olunmuşdur.

Kinostudiyanın istehsal etdiyi «Bizim 416» filmi (rejissor **N.Mustafayeva**) də qanlı müharibə illərindən danışır. Film Böyük Vətən müharibəsində Terek çayının sahillərindən Odera, Qafqaz dağlarından faşist canavarlarının yuvası Berlinə qədər qəhrəmanlıqla addımlamış əfsanəvi 416-cı Azərbaycan diviziyasına həsr olunmuşdur. Film çox təsirli və müvəffəqiyyətli alınmışdır. Müəlliflər Terek sahillərində igid azərbaycanlı balalarının necə qəhrəmanlıqla vuruşduqlarını bizə göstərirlər. Arxada isə qocalar, qadınlar, qızlar, oğlanlar öz valideynlərini, ərlərini, övladlarını əvəz edir, «Hər şey cəbhə üçün!» şüarı altında gecəgündüz işləyirlər. Bir-birinin ardınca kəndləri, şəhərləri azad edən 416-cı diviziyaya da öz gücünü məhz arxa cəbhənin qüdrətindən alır, azadlıq uğrunda qəhrəmanlıqla vuruşurdu.

Filmin sonluğu rəmzi mənə daşıyır. Azərbaycanın mərd oğulları doğma paytaxtları Bakını tort kimi yemək istəyənlərin paytaxtında – Berlinə addımlayırlar. Filmin yaradıcıları bir diviziyanın timsalında bütöv bir xalqın mərdliyini, cəsurluğunu, vətənə sədaqətini ümumiləşdirmiş, sənədlərin dili ilə açıb göstərə bilmişlər. Filmin yaxşı cəhətlərindən biri də buradakı sə-

nəдли kadrların ilk dəfə ekrana çıxarılmasıdır.

Rejissor R.Nağıyevin lentə aldığı «Müqəddəs borc» filmi-nin mözusu bir qədər fərqlidir. Çünki burada Azərbaycan Ali Soveti adına Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri məktəbinin keçdiyi şərəfli yoldan, onun kursantlarının həyatından, təhsilindən və hərbi məşğələlərindən, məktəbin gənc müdavimlərindən danışılır. Filmdə eyni zamanda məktəbin fəaliyyəti, şöhrətli hərbi ənənələri, onun divarları arasında hərbi təhsil almış Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanları barədə də söhbət açılır.

Film 1975-ci ildə Tbilisidə hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda həsr edilmiş II Ümumittifaq kinofestivalında I mükafata layiq görülmüşdür.

Böyük Vətən müharibəsində İtaliyada Beynəlmiləl Müqavimət Hərəkatı briqadasında faşizmə qarşı mərdliklə vuruşmuş Tahir İsayevin adı hər bir azərbaycanlıya yaxşı tanışdır. **Rejissor N.Bədəlovun** «Onun adı Serafino idi» filmi vətəndən uzaqlarda hitlerçilərlə vuruşan və əsl qəhrəmanlıq göstərən Tahir İsayevə ithaf olunmuşdur. Döyüş yoldaşları Tahir İsayevi «Serafino» çağırırdılar. O, «Fiamma Verdi» Beynəlmiləl briqadasında italyanlar, fransızlar, ingilislər və ruslarla çiyin-çiyinə vuruşmuşdur. Göstərdiyi igidliklərə görə T.İsayev 7 İtaliya ordeni ilə təltif olunmuşdur. Bütün bunlar haqqında filmdə danışılmışdır.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, müharibə veteranlarından film çəkən rejissorlar, ümumiyyətlə kinematoqrafçılar ikiqat məsuliyyət daşıyırlar. Yeni bu rejissorlar haqqında danışdıqları qəhrəmanları hərtərəfli öyrənməli, dərin rəğbətlə lentə köçürməli, gənc nəsələ də həmin rəğbəti, ehtiramı və hörməti təlqin etməyi bacarmalıdırlar. Bu baxımdan **rejissor X.Muradovun** «Fransa qəhrəmanı» (1975), **rejissor Z.Kazmovanın** «İgidliyin əbədidir sənin» (1971), **rejissor N.Rzayevin** «Odlar yurdunun qızla-

rı» (1972), rejissor C.Zeynallının «Qəhrəmanların izi ilə» (1975) filmləri diqqətəlayiqdir.

«Fransa qəhrəmanı» filmi Azərbaycan xalqının igid oğlu, Fransa müqavimət hərəkatının iştirakçısı, Fransa qəhrəmanı, şə-kili Əhmədiyyə Cəbrayılova həsr olunmuşdur. 1975-ci ildə «Fransa qəhrəmanı» filmi çəkməklə rejissor bu kinolenti yalnız Ə.Cəbrayılova deyil, bütövlükdə müharibənin ağrı-acılarını dadmış, faşizmlə ölüm-dirim mübarizəsində qəhrəmanlıqla vuruşmuş oğul və qızlarımıza ithaf etmişdir.

Filmə qədim Şəki torpağında doğulub boya-başa çatmış, buradan da döyüşən ordu sıralarına çağırılmış qəhrəmanın Fransa torpağında döyüş yoldaşları, silahdaşları ilə görüşlərinə həyəcansız baxmaq olmur. Veteran partizanlar nə qədər ağır və çətin olsa da ötən günləri xatırlayıb, olub keçənləri bir daha gözləri önündə canlandırırlar. Bu gün Ə.Cəbrayılov artıq aramızda yoxdur. Onunla bağlı çəkilmiş xronikal kadrlar nadir kino sənədləri kimi çox qiymətlidir.

Müharibə qurtarandan sonra vətənə qayıdarkən, general De Qol azərbaycanlı partizan Əhmədiyyəni qəbul etdi, igidlik göstərdiyinə görə ona təşəkkürünü bildirdi və Fransanın ali əsgər şücaəti mükafatı ilə – parad vaxtı əsgərə generallardan irəlində getməyə hüquq verən ordenlə təltif etdi. Rejissor o vaxtı Fransada azərbaycanlı balasının döyüş yollarını, qorxmaz əsgərin fransız partizanları ilə görüşlərini lentə alarkən heç ağlına da gətirməzdi ki, 1990-cı il yanvarın 20-də uzun illər fəxr etdiyimiz sovet əsgərləri Bakıda, Azərbaycanın digər bölgələrində dinc əhalini ağına-bozuna baxmadan gülləbaran edəcək, o isə həmkarlarını başına toplayıb birlikdə kinostudiyada qərargah yaradacaq, bu qanlı faciəni lentə köçürəcək, «Azadlığa gedən yollar» və «Şəhidlik zirvəsi» tammetrajlı sənədli filmlərini çəkəcəkdir.

Rejissor Z.Kazımovanın «İgidliyin əbədidir sənin» filmi bizi Böyük Vətən müharibəsi illərinə qaytarır və yaxın keçmişin hadisələri ilə tanış edir. Film müharibə dövründə Ukrayna torpağında qəhrəmanlıqla vuruşub həlak olmuş döyüşçü Xanlar Babanlıya həsr olunmuşdur. Film çəkərkən cəsur döyüşçünün portretini yaratmaq üçün müəlliflərin əlində material yox idi. Ona görə də Xanlar Babanlı və onun döyüş dostlarının vuruşduqları yerlərdən keçməli olmuşlar. Burada müəlliflər bizim qəhrəmanı yaxşı tanıyan partizan dəstəsinin komandiri və onun qardaşı, sovet kəşfiyyatçısı ilə görüşmüş, Xanlara məxsus bəzi əşyaların saxlandığı Krivoy Roq muzeyində olmuş, Xanların Azərbaycanda yaşayan yoldaşları ilə söhbət etmişlər. Məlum olmuşdur ki, X.Babanlı müharibəyə qədər Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında aktyor işləmiş, müharibə illərində isə özünün düzəltmə saxta sənədlərlə faşistlərin arasında sərbəst gəzmiş, çoxlu əməliyyatlar həyata keçirmişdir.

Filmin ssenari müəllifi F.Səfiyev bir sıra faktların tapılıb üzə çıxarılmasında xeyli zəhmət çəkmişdir. Filmin müəlliflərinin birgə səyi nəticəsində qəhrəmanın xarakteri bütün dolğunluğu ilə açılıb göstərilmişdir.

Səmaya qalxan balaca təyyarə circıramaya bənzər qanadlarını yırğalaya-yırğalaya uçur, güclü külək təyyarəçinin arxasında açıq kabinədə oturmuş gənc qadının başından çadrasını zorla qoparmaq istəyir. Xəzri yenidən güclənir, nazik örtüyü qadının əlindən qoparıb, çox-çox uzaqlara aparır. Azərbaycan qadını çadradan azad olur.

1934-cü ildə istehsal olunmuş «İsmət» bədii filmindən alınan bu rəmzi kadrlar yəqin ki, çoxlarının xatirindən çıxıb. Filmin rejissoru M.Mikayılov deyirdi ki, əsərin ideyası 30-cu illərin əvvəllərində Əli Bayramov adına Qadınlar klubunun fəal üzvü,

gənc ictimaiyyətçi Səriyyə Xəlilovanın qətlə yetirilməsi ilə bağlı meydana gəlmişdi. Elə bu vaxt bütün ölkəyə şad xəbər yayıldı ki, azərbaycanlı qadın təyyarə sükanı arxasına keçərək səmanı fəth edib. Bu, keçmiş SSRİ-nin ilk təyyarəçi qadınlarından biri, Azərbaycanın, Yaxın və Uzaq Şərqi – bütün müsəlman dünyasının ilk təyyarəçi qadını, Sovet İttifaqının II qadın paraşütcüsü Leyla Məmmədbəyova idi. Bu iki qadının – Leyla ilə Səriyyənin taleyi filmin qəhrəmanı İsmət obrazında cəmləşdi.

Kino qəhrəmanının taleyini həyatın özü daha da dolğunlaşdırdı. O, U-2 təyyarəsində Azərbaycanın ən ucqar güşələrində adamların baxması üçün özü ilə film də aparırdı. Gəncləri aviasiyaya sahəsinə cəlb etməyə çalışır, müharibə illərində cəbhə üçün təyyarəçi və paraşütcülər hazırlayırdı.

«İsmət» bədii filminin ekranlara buraxılmasından düz 38 il sonra Azərbaycan kinosunun veteranı M.Mikayılovun gənc həmkarı, **kinorejissor Nazim Rza** Azərbaycanın ilk təyyarəçi qadınları haqqında «Odlar yurduunun qızları» sənədli televiziya filmi çəkdi.

...Film Bakının indiki Azadlıq meydanında paradda başlayır. Azərbaycanın cəsur qızları, ilk təyyarəçi qadınlarımız Leyla Məmmədbəyova və Züleyxa Seyidməmmədova paradda Fəxri qonaqların arasındadır. Onlar burada söhbət edərək ötən günləri xatırlayırlar... Leyla xanımın aviasiyaya necə gəlməsi, ilk dəfə paraşütlə tullanması və təyyarəni səmaya qaldırması onun gözləri önündən gəlib keçir.

Kadrlar dəyişir, biz digər igid təyyarəçimiz Züleyxa xanımın xatirələrini dinləyir, müharibədən otuz il sonra Voronej şəhərində döyüş dostları ilə yenidən görüşdüyünün şahidi oluruq.

Kinokadrlar bizi yenidən Bakının ən iri meydanında keçirilən parada qaytarır. Şahin qızlarla, onların zəngin və mənalı həyatı

ilə tanışlıq hər birimizdə xoş təəssürat oyadır, filmin hər kadri, hər epizodu tarixi sənəd kimi yaddaşımıza həkk olunur.

23 il keçəndən sonra kinorejissor Nazim Rza Azərbaycanın igid təyyarəçiləri barədə yeni iri həcmli film çəkməyi qərara aldı. «Göylər sonsuz bir dənizdir» adlanan bu kinotrilogiyanın (1995) mavi ekranda ilk baxışı faşizm üzərində tarixi qələbənin 50 illik yubileyinə təsadüf etdi. Kinolent N.Rzanın müəllif filmi idi.

Kinotrilogiyanın I filmi «Leyla», II filmi «Züleyxa», III filmi «Səma qardaşları» adlanır.

Nazim Rzanın xatirələrindən: «Azərbaycan ordusunun Qarabağ uğrunda apardığı müharibədəki uğursuzluqlarına bədxahlığımız min bir don geydirirdi. Xalqımıza qara yaxıb «azərbaycanlılar döyüşə bilmir» deyirdilər. Bu fikrə qarşı dövrü mətbuatda bir neçə yazı ilə çıxış etdim. Böyük Vətən müharibəsində xalqımızın igid oğul və qızlarının qəhrəmanlıqlarından bəhs edən yazılarım oxucular tərəfindən razılıqla qarşılandı. Şərqdə ilk təyyarəçi qadınlar L.Məmmədbəyova, S.Nuriyeva, Z.Seyidməmmədova haqqında məqalələrimi çapa hazırlayarkən mənə aydın oldu ki, 30-cu illərdə respublikamızda aviasiya məktəbi yaranmışdı. Bu məktəbin yetirmələri hələ o zaman dünyaya səs salmışdı. Axı, azərbaycanlı bir qızın paraşütlə tullanması, təyyarəni sərbəst idarə etməsi o zaman üçün fəvqəladə və görünməmiş bir hadisə idi.

L.Məmmədbəyova da, Z.Seyidməmmədova da faşist Almaniyasına qarşı ölüm-dirim savaşında böyük şücaət göstərmişdilər. Onların ömür və döyüş yolu bugünkü gənclərə nüsxə olmalıdır. Müstəqillik qazanan bir ölkənin övladları cəsurluğu onlardan öyrənməlidirlər».

Ümumiyyətlə, Azərbaycan şahinləri 1941-1945-ci illər mü-

haribəsində düşməne sarsıdıcı zərbələr endiriblər. 1941-ci il avqustun 7-dən 8-nə keçən gecə Almanyanın paytaxtı Berlini bombardman edən 12 bombardmançı təyyarədən birinin komandiri xalqımızın igid oğlu Aşef Səmədov olub. Şahinlərimizdən Hüseynbala Əliyev, Cahangir Bağrov, Adil Quliyev, Məzahir Abbasov və başqaları düşmənin başına od ələiyb, qələbənin qazanılmasında öz payları olmuşdur. «Səma qardaşları» filmi bu cəsur şahinlərə həsr edilmişdir.

Filmə bəstəkar T.Babayevin musiqisindən istifadə olunmuşdur. Bəstəkar «Odlar yurdunun qızları» filmi üçün şair Adil Rəsulovun sözlərinə gözəl bir mahnı bəstələmişdi. Həmin mahnı leymotiv kimi hər üç filmə səslənir:

Bir zamanlar göylər bizi səslədi,

Uç qoynuma, ulduz-ulduz göz, dedi.

Qanad açdıq, yollar açdıq göylərə,

Yerlər bizi uçmaq üçün səslədi.

Göylər dərin, göylər sərin,

Göylər sonsuz bir dənizdir.

Doğma elin səmaları,

Vətən kimi əzizdir.

Rejissor Nazim Rza «Göylər sonsuz bir dənizdir» kinotrilojiyası üzərində işə başlayarkən yenidən arxivlərə üz tutdu, müharibə iştirakçıları ilə söhbətlər apardı, yeni sənədlər topladı. Bu sənədlər, veteranlardan aldığı müsahibələr və arxivdən götürdü-yü xronikal lentlər əsasında əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş kinodilogiya («Leyla» və «Züleyxa» filmləri) əvəzinə trilogiya yarandı.

Sovet İttifaqı öz iradəsindən asılı olmayaraq Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçılarından birinə çevrildi. Bu filmə yüz minlərlə azərbaycanlının silaha sarılıb ön cəbhəyə yollanmasın-

dan, təyyarələrimizin cəbhədə qəhrəmanlıqlar göstərməsindən söhbət açılır. Ekranı onların adları sadalanır: Hüseynbala Əliyev, Midhət Ələkbərov, Nuru Əliyev, Məzahir Abbasov, Vladimir Bağrov, Hüseyn Bağrov, Adil Quliyev, Yasif Quliyev, Kamran Qəhrəmanov, Tacəddin Əfəndiyev...

Bütün ekran boyu bizə gənc bir qız baxır. Bu, ilk azərbaycanlı təyyarəçi qadın Leyla Məmmədbəyovadır. Həmin dövrdə paraşütçülərin adları bir siyahıda verilir. Ona görə ümumi siyahıda Leyla xanımın nömrəsi 84 idi. Bu böyük hadisə idi. Çünki o dövrdə hətta kişi təyyarəçiləri və paraşütçülərinin sayı çox deyildi.

Müharibə illərinin odlu-alovlu səhnələri tamaşaçıların gözləri önündə canlanır.

Trilogiyanın ikinci filmi Moskvadakı Jukovski adına Hərbi Hava Akademiyasının məzunu, azərbaycanlı təyyarəçi Züleyxa Seyidməmmədova barəsindədir. Filmə təyyarədə 700 saat uçuş keçirmiş, dəfələrlə paraşütlə tullanmış, müxtəlif yarışlarda qalib gəlmiş gənc Züleyxanın bacarıqlı təlimatçı kimi üç il ərzində 75 təyyarəçi və 80 paraşütçü hazırlamasından, müharibə illərində Moskva səmasını qorumasından bəhs olunur. Ekrandan o, xatirələrini danışır. Müharibə illərində bu gənc qız Kursk ətrafında, Voronej uğrundakı döyüşlərdə əsl şücaət göstərmiş, igidliklə vuruşmuşdur.

Atasının qızına – Züleyxaya göndərdiyi məktub tamaşaçını həyəcanlandırır, onda qürur hissi oyadır: «Biz qalib gələcəyik. Bizdə elə bir qüvvə var ki, onu heç kim sındıra bilməz. Çünki bizim işimiz haqq işidir. Mənim qızım, səni də, sənin döyüş rəfiqələrini də amansız düşməne qarşı şücaətlə, inamla döyüşməyə çağırıram. Əzizim Züleyxa, mən əminəm ki, sənin təyyarən düşməne aman verməyəcək. Yaxın görüşlərdə. Səni qucaqlayı-

ram. Sənin atan».

Sənədli filmlərdə mətnlə təsvirin bir-birini tamamlaması vacib şərtlərdən biridir. «Göylər sonsuz bir dənizdir» kinotrilogiyasının uğurlu cəhətlərindən məhz sözlə təsvirin üst-üstə düşməsidir. Ona görə də film maraqla baxılır.

Kinotrilogiyanın III filmi səma qardaşlarına – Azərbaycanın cəsur təyyarəçilərinə həsr olunmuşdur. Burada müəllif təyyarəçilərin həyatından əl faktlar, əl nümunələr göstərir ki, onların şücaətinə heyran qalmaya bilmirsən.

«Pravda» qəzetinin 1941-ci il 8 dekabr tarixli sayında «İradə» oçerki təyyarəçi H.Əliyevə həsr olunmuşdur. Oçerkin sonunda belə yazılmışdı: «Mən heç nə anlamıram» - deyərək həkim təəccübləndi: - «belə vəziyyətdə o, uça bilməzdi». Lakin o, uçmuşdu, özünü də, təyyarəni də aerodroma yetirmişdi. Hətta son sözlərini də demişdi: «Mən... yerinə yetirdim... Əlvida».

... Bakının beynəlmiləl qəbristanlığında bir məzar var. Gənc bir əsgərin yaddan çıxmış, unudulmuş məzarı. Onun haqqında son vaxta qədər heç nə deyilməyib, heç nə yazılmayıb. Halbuki onun şücaəti nə yere sığdırdı, nə də göyə. Bir də şəhidlik hər kəsə nəsib olmur. O vaxtlarda da, indi də. Cahangir Mir Cəfər oğlu Bağırovun şücaəti Böyük Vətən müharibəsi tarixində nadir hadisələrdən sayılır. Cahangir o dövrün ən yüksək dövlət mükafatlarından birinə layiq görülmüşdü. Təqdimat isə Voronej cəbhəsinin komandanı, ordu generalı Vatutin və hərbi şüranın üzvü Xruşşov tərəfindən imzalanmışdı. C.Bağırov ölümündən sonra «Lenin ordeni»nə layiq görüldü.

Filmə haqqında danışılan cəsur təyyarəçilərdən hər birinin həyatı barədə iri həcmli bədii film yaratmaq olar və vacibdir. Xüsusilə müstəqil Azərbaycanın bu günkü günündə, çətin sınaqlar qarşısında qaldığı bir vaxtda, erməni faşizmi ilə üzləşdiyi in-

diki dövrdə. Filmin ideya yükü bizə bir fikir aşılayır. «Sən Vətəni qorumağı bacarmalısan». Bunu isə «Göylər sonsuz bir dənizdir» kinotrilogiyasının qəhrəmanlarından öyrənmək lazımdır.

Qanlı-qadalı müharibə illərində cəbhələrdə düşmənlə vuruşa-vuruşa Sevastopoldan Berlinə qədər uzun və ağır bir yol keçmiş 77-ci diviziya və onun cəsur döyüşçüləri haqqında çox yazılıb, çox deyilib. **Rejissor N.Abbasov** da bu diviziyanın təbliği məqsədilə öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirmiş və 1975-ci ildə «Əbədilik yolu ilə» sənədli televiziya filmi çəkmişdir.

Filmin müəllifləri Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Əlif Piriyevi aparıcı kimi bizə təqdim edirlər. Ə.Piriyev öz döyüş yoldaşları, torpaqlarımızın azadlığı uğrunda diviziyanın mərdliklə, qəhrəmancasına vuruşması barədə xatirələrini söyləyir. Filmə baxarkən istər-istəməz Zaqafqaziya cəbhəsinə komandanlıq etmiş ordu generalı İ.V.Tyulenov xatirələrində yazırdı: «halal ana südü əmmiş qafqazlı, əsgəri ideali irsən yüksək tutur. Azadlıq sevən Qafqaz oğlu qorxaqlıq göstərməkdənsə, ölməyi daha vacib bilir. Vətən müharibəsi illərində minlərlə fakt, bu həqiqəti sübut etmişdir...»

Film Sevastopolda və Bakıda çəkilmiş, burada kinoxronikadan istifadə olunmuşdur.

Rejissor N.Abbasovun müharibə qəhrəmanlarına həsr etdiyi ikinci sənədli televiziya filmi «Şanlı partizan» adlanır (1975). Film-portret Azərbaycan xalqının şanlı oğlu Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Mehdi Hüseynzadəyə həsr olunmuşdur. Burada şanlı partizanın Böyük Vətən müharibəsində iştirakından, əsir düşməsindən, İtaliya və Yuqoslaviyanın hərbi əsirlər üçün düşərgələrə salınmasından danışılır. Filmə göstərilir ki, Mehdi 1944-cü ilin əvvəllərində bir qrup yoldaşı ilə əsirlikdən qaçır. Yuqoslaviya partizanları ilə birgə Yuqoslaviyada və İtaliyanın Şimalında Mü-

qavimət hərəkətində iştirak edir.

Filmdə bütün bunlar barədə məhəbbətlə və səmimiyyətlə söhbət açılır.

«Qəhrəmanların izi ilə» filminin qəhrəmanlarının izi tamaşaçıları Kerç yarımadasına, yeraltı daş karxanalarına aparıb çıxarır. Rejissor **C.Zeynalı** burada hər bir daşı bizə o dövrün ağır günlərinin, faciələrin, fəlakətlərin şahidi kimi təqdim edir. Filmə deyilir ki, indiyə qədər bu yerlərdə əsgər dəftərləri, papaqları, silahları tapılıb üzə çıxarılır.

Filmədən öyrənirik ki, 1942-ci il mayın 1-də daş karxanasının dərinliyində yeraltı qarnizon təşkil olunmuşdu. Həmin qarnizonda çoxlu azərbaycanlı var idi. Qarnizon faşist ordusu ilə mühasirəyə alınmışdı. Əsgərlər faşist cəlladlarına uzun müddət müqavimət göstərmişlər. Biz filmə bu faciənin bircə şahidini belə görə bilməsək də (çünki onların heç biri sağ qalmayıb), gözlərimiz önündə igid, cəsur, fədakar əsgərlərimizin obrazları canlanır.

Elə bir ev tapmaq çətinidir ki, orada saralmış əsgər məktubları – ata və babalarımızın üçbucaq cəbhə məktubları saxlanılımsın. Əfsanəvi general Həzi Aslanov, qorxmaz Qafur Məmmədov, Gəray Əsədov, minlərlə digər cəsur azərbaycanlı öz əzizlərinə cəbhədən məktublar göndərmişlər. İndi həmin qəhrəmanların övladlarının taleyi necə qurulub? Övladlar öz atalarının yolunu necə davam etdirirlər?

80-ci illərdə yaradılmış «Estafet» film-reportajı, film-axtarışı (1982) bu barədədir. Rejissor **N.Bədəlovun** bu filmi kompozisiya həlli baxımından fərqlənir. Bir-birilə əlaqəli olan dörd bölmə vardır: «Vəsiyyətlər», «Xatirə», «Avtoqraf» və «Əsgər». Hər novella bir tələdən bəhs edir. Təsvir baxımından film seçilir və diqqəti cəlb edir.

Stalingrad ətrafında faşist işğalçıların darmadağın olunmasının 40 illiyinə həsr edilən kinolentdə ata-babalarımızın şöhrət yolundan, gənclərin şanlı ənənələri ləyaqətlə davam etdirmələrindən söhbət açılır.

80-ci illərin filmlərindən söhbət açarkən burada hərbi, hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda çəkilmiş «Həyat naminə» (1980), «Hünər və şöhrət yolu ilə» (1981), «Cəmşid Naxçıvanski» (1982), «Bakı-42» (1985), «Bakı. Müharibə illəri» (1985), «Əbədi iz» (1985), «Əbədiyyət yolu» (1987) kinolentlərini xatırlamaq yerinə düşər. Bu filmlərdə Böyük Vətən müharibəsi illərində faşizm üzərində qələbənin qazanılmasında Bakı zəhmətkeşlərinin misilsiz xidmətləri, məşhur 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının keçdiyi döyüş yolu, faşist işğalçıları ilə ölüm-dirim mübarizəsinə qalxmış döyüşçülərimizin rəşadəti, onların müharibədən sonra əmək cəbhəsində göstərdikləri hünər, görkəmli sərkərdə, general Cəmşid Naxçıvanskiyə keçdiyi şərəfli həyat yolu, dinc dövrdə Gürcüstan torpağında hərbi xidmətdə olarkən təbii fəlakət zamanı öz həyatı bahasına yerli əhalini ölümün pəncəsindən xilas edən azərbaycanlı əsgər Rəhib Məmmədovun göstərdiyi hünər öz əksini tapmışdır.

«Həyat naminə» sənədli filminin **rejissor-operatoru**, Azərbaycan əməkdar mədəniyyət işçisi, respublika Dövlət mükafatı laureatı **Vladimir Konyagin** müharibə veteranıdır. O, 1940-1946-cı illərdə Böyük Vətən müharibəsində iştirak etmiş, vuruşmuş, yaralanmış, hətta müharibənin sonuna kimi əsgəri xidmətdə olmuşdur. Müharibədən sonra Bakı kinostu-



Vladimir Konyagin

diyasına qayıtmış, o vaxtdan təqaüdə çıxana kimi 100-dən artıq sənədli film, «Sovet Azərbaycanı» respublika və «Novosti dn-ya» ümumittifaq kinojurnalları üçün 300-ə yaxın kinostüjet çəkmişdir. O, «Tayqa qəhrəmanı», «Qəhrəmanlar ölmürlər», «Həyat naminə» filmlərinin rejissor-operatoru, «Bakı və bakiylilər», «416-cı diviziya», «Şərəfli yol», «Qəhrəmanlara eşq olsun», «Uçuş xətti» filmlərinin operatoru olmuşdur.

Azərbaycanın əməkdar mədəniyyət işçisi V.Konyagin «Balaban» və «Əks-səda» sənədli filmlərinə görə Respublika-nın Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

1998-ci ildə Bakı kinostudiyasında «General Hüseyn Rəsulbəyov» sənədli, «Azərbaycantelefilm» YB-də «Odlu məmləkət» kinoseriالی çekilmişdir.

Rejissor C.Quliyevin «General Hüseyn Rəsulbəyov» filmi Azərbaycanın hərbi xadimi, artilleriya general-leytenantı, respublikanın əməkdar mühəndisi Hüseyn Rəsulbəyova həsr edilmişdir. O, 1941-1945-ci illər müharibəsində HHM qoşunları tərkibində briqada, diviziya birləşmələri qərargahında müxtəlif mühəndis vəzifələrində çalışmış, Odessa, Kerç, Sevastopol və Şimali Qafqazın (Krasnodar, Novorossiysk, Tuapse) müdafiəsində iştirak etmişdir.

Filmə general-polkovnik T.Ağahüseynov, general-mayor M.Nəsirov, keçmiş rəhbər nazir N.Əhmədov N.Rəsulbəyov barəsində öz xatirələrini söyləyirlər.

Rejissor N.Rzannın «Odlu məmləkət» adlı serialı Bakı neftinin çoxəsrlik tarixindən, neft ətrafında baş verən tarixi-siyasi – hərbi olaylardan söhbət açır. Serialda müəllif tamaşaçılara odlu məmləkət, onun ətrafında baş verən hadisələr haqqında ətraflı və geniş məlumat verir, Azərbaycan tarixinin müəyyən səhifələrini gözlərimiz önündə canlandırır.

Kinoseriالی 7 filmdən, 12 seriyadan ibarətdir. Serialın 5-ci filmi «Müharibə» adlanır. Bu film də iki hissədən ibarətdir.

Azərbaycanın Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı və Genuya konfransındakı uğursuzluq Bakının dünyanın neft mərkəzlərindən biri kimi formalaşmış nüfuzuna ciddi zərbə endirdi. O nəinki siyasi, həmçinin iqtisadi əhəmiyyətini də itirdi. Bakı dağıdılmış neft sənayesini bərpa etməklə məşğul oldu. Lakin çox keçmədən neft Bakısı yenidən dünyanın diqqət mərkəzinə çevrildi. Bu, faşist Almaniya-nın Sovet İttifaqına qəfləti hücumu ilə bağlı idi. 1941-1945-ci illər müharibəsi barədə çox yazılıb, çox deyilib. Bir faktı göstərək ki, II Dünya müharibəsində Almaniya kimi güclü bir dövlətin süqutunda Bakı neftinin həlledici əhəmiyyəti olub. Serialda bu məsələ geniş işıqlandırılmışdır. Yüksək təsvir mədəniyyəti olan «Müharibə» filmindən öyrənirik ki, hələ 1939-1940-cı illərdə İngiltərə və Fransa SSRİ ilə müharibə aparmağa hazırlaşmış. Və bu müharibə planlarında ən mühüm yerlərdən biri Bakı neft rayonunu işğal etmək və ümumiyyətlə, Qafqaz neft yataqlarını ələ keçirmək idi...

Müəllif isə filmə qeyd edir ki, Almaniyanın Bakı barəsində öz niyyəti vardı. İngiltərə və Fransa üçüncü Reyxin hərbi-strateji planlarına real təhlükə yaradırdı. Bakının ələ keçirilməsi isə alman komandanlığına özünün döyüş texnikasını istənilən qədər duru yanacaq təmin etməyə əlverişli imkan verirdi.

Bəllidir ki, sənədli kino bədii filmdən fərqli zaman, hadisələr, insanlar haqqında tamaşaçıda düzgün təsəvvür yaradır. Çünki sənədli kino yalnız faktlara, xronikaya əsaslanır. Belə olmasaydı müəllif bir publisist kimi yaradıcı fikrini «Odlu məmləkət»də, onun ayrı-ayrı seriallarında, o cümlədən «Müharibə» filmində reallaşdırıb, Böyük Vətən müharibəsində Azərbaycan neftinin və neftçilərinin rolunu qiymətləndirib, çekilmiş materialla-

rın arasında lazım olanları seçib ümumiləşdirmələr apara bil-məzdi.

Rejissor N.Rzanın dediklərindən: «Bakı nefti Azərbaycanın başına çox bəlalar gətirib. Film üzərində işləyərkən tarixi hadisələri izləyir, görürəm ki, bu hadisələr serpantin şəklində müəyyən dövrdən sonra təkrarlanır da. Neft ətrafında baş verənləri bir tamaşaya bənzətsək görürük ki, eyni dövlətlər müəyyən mərhələlərdə elə öz rollarında çıxış edirlər. Çox vaxt biz özümüz onun iştirakçısı yox, yalnız tamaşaçısı olmuşuq. Keçən əsrin birinci yarısındakı müharibələr, elə yaşadığımız 90-cı illərin hadisələri də neft üstündə idi.

Böyük Vətən müharibəsindən sonra Bakıya qəhrəman şəhər adı vermədilər. Bu da səbəbsiz deyil. Əgər mərkəzi hökumət Bakıya qəhrəman şəhər adı versəydi, gerek neftin müstəsna rolunu etiraf edəydi. Lakin uzun illər dünyaya sübut etməyə, əhəlinin isə beyninə yeritməyə çalışırdılar ki, müharibəni rus əsgəri, sovet silahı, Stalin və Kommunist partiyasının müdrik siyasəti uddu. Görəsən, Bakı nefti olmasaydı, Stalinqradi necə müdafiə etmək olardı?!. Volqa çayı neftdən alışıb yanarmış, hesabladığıma görə müharibə illərində Bakıdan 50 milyon ton neft aparılıb. Elə faşist Almaniyasının II Dünya müharibəsinə başlaması, SSRİ-nin burnunu dik tutub mənəm-mənəm deməsi neftlə bağlı deyildimi? Stalin yaxşı bilirdi ki, bu müharibə texnika savaşı olacaq, insan döyüşü yox. Hitleri də müharibəyə sövq edən neft yataqlarının ələ keçirilməsi idi».

Filməndən aydın olur ki, Azərbaycanın bu gününədək neftdən götürdüyü xeyir ona dəyən zərərdən çox azdır. Çünki Bakı neftinin Azərbaycan xalqına xidmət etməsi üçün mütləq siyasi müstəqillik olmalıdır. Bu müstəqilliyi də ki, təzəcə qazanmışıq.

Rejissor-operator M.Dadaşov digər kinolentlərində olduğu

kimi, «Bakı-42» sənədli filmində də əsl tədqiqat işi aparmış, yeni xronikal kadrlardan və vaxtilə özünün çəkdiyi kinolentlərdən istifadə etmişdir. Filmin mətnini də rejissorun özü yazmış, bir yaradıcı, bir vətəndaş kimi hadisələrə öz münasibətini bildirmişdir. Məsələn, müəllif müharibə dövrünün Bakısını belə təsvir etmişdir: «Böyük Vətən müharibəsinin ikinci ili idi... Faşistlər Bakı neftinə can atırdılar. O günlərdə Bakının adı daha tez-tez çəkilirdi... Zirehli paltar geymiş şəhər bəkiləri hünər, rəşadət, igidlik meydanlarına səsləyirdi... Mədənlərdə gecə-gündüz iş dayanırmıdı. Ölkəyə neft lazım idi, çörəkdən də çox lazım idi!.. Neftayırma zavodlarının fəhlələri əsl fədakarlıq nümunəsi göstərirdilər. O günlərdə arxa cəbhə qəhrəmanlarının işi, döyüşən əsgərlərin igidlikləri ilə yanaşı dururdu...»

Filmə müəllif qeyd edir ki, o çətin günlərdə həmyerlilərini fədakar əməyini lentə köçürmək ona nəsib olub. Neftçilər neftin əhəmiyyətini, qələbəmiz üçün əvəzsiz gərəkliliyini yaxşı bilirdilər. Onların kədərli simalarından inam ifadəsi heç vaxt silinmədi. Atalar silaha sarılmışdı. Analar, ata yadigarı övladlar dəzgah arxasında onları əvəz edirdilər.

Ekranada gördüyümüz bu balaca uşaqları da M.Dadaşov çəkmişdir. Onlar ataları üçün avtomatlar quraşdırırlar, faşist quzğunlarını tez məhv etsinlər!

Filmə maraqlı bir faktla qarşılaşırıq. Həzi Aslanovun diviziyasından tankçı, qvardiya starşinası Suxaryov yazırdı: «Biz faşist quzğunlarını Bakı benzini ilə işləyən maşınlarımızla vururuq. Yanacaq əladır, darda qoymur. Biz əlbəttə, faşistləri darmadağın edəcəyik, çünki arxamızda Azərbaycan neftinin qvardiyaçıları durur!»

Filmə belə maraqlı faktlar çoxdur. «Kosmonavt Şatalov bəkililərlə görüşündə qeyd etdi ki, biz kosmosa uçanda həmişə Ba-

kı neftçilərini yad edirik...»

Böyük təsir qüvvəsinə, geniş imkanlara malik sənədli filmlər kino sənətinin mühüm və maraqlı sahəsidir. Sənətkarlıqla, ilhamla yaradılmış sənədli filmlər tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılanır. Bu, təbii bir haldır. Çünki onlar tamaşaçıları uzaq və yaxın keçmişdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə, Böyük Vətən müharibəsinin kino salnaməsi ilə, gündəlik həyatımızdakı yeniliklərlə, görkəmli adamlarımızın mənalı həyatı və zəngin mənəvi aləmi ilə yaxından tanış edir, onların dünyagörüşünün artmasına kömək edir.

Kinematografçılar Böyük Vətən müharibəsi dövründə sənədli kino ustalarının əməyi ilə yaradılmış cəbhə kino çəkilişlərindən bu gün sənədli, elmi və bədii kinoda ötən hərbi illərin faktik materialı kimi istifadə edirlər.

Kino ustaları tamaşaçıların gələcək haqqında düşünmələri üçün keçmiş müraciət edirlər. Keçmişin dərsləri müasirlərimizin tarixi təfəkkürünün inkişafına kömək edir.

" Heç kim unudulmayıb, heç nə yaddan çıxmayıb "

2005-ci il mayın 5-də Böyük Qələbənin 60 illiyi münasibətilə C. Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasının heyətində 1941-1945-ci illər müharibəsində iştirak etmiş kinematografçıların şərəfinə Xatirə lövhəsinin açılış mərasimi keçirildi. Tədbirdə kinostudiyanın direktoru Xamis Muradov müharibədə iştirak etmiş kino işçilərinin müxtəlif cəbhələrdə mərdliklə vuruşmalarından, kino çəkilişləri aparmalarından, Qafqaz dağlarında başlayaraq vuruşa- vuruşa Berlinə qədər gedib çıxmalarından, faşist orduları ilə üz-üzə gələrkən əsl şücaət və igidlik göstərmələrindən danışdı.

Tədbirdə iştirak edən Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət naziri, professor Polad Bülbüloğlu çıxışında Azərbaycan ziyalılarının və zəhmətkeşlərinin Böyük Vətən müharibəsindəki əvəzsiz xidmətlərini vurğuladı: "İlk növbədə mən sizin hamınızı və müharibə veteranlarının ailələrini Böyük Qələbə günü münasibətilə təbrik edirəm. O dövrlərdə biz Sovet İttifaqının tərkibində yaşayırdıq. Və bu, sovet xalqının, o cümlədən, Azərbaycan respublikasının, Azərbaycan xalqının böyük qələbəsi idi. Sırr deyil ki, bu müharibənin ikinci yarısı artıq mühərriklərin davasına, mühərriklərin savaşına çevrilmişdi. Mühərriklər isə təbii ki, benzin, neft olmadan qələbə çala bilməzdi. Ona görə də Bakının, Azərbaycanın bu qələbədə payı çox böyükdür. Bundan başqa, Azərbaycan xalqı bu müharibədə qəhrəmanlıqlar da göstərib. 123 nəfər Azərbaycan vətəndaşı rəsmən qəhrəman adına layiq görülüb. Hətta Həzi Aslanov və görkəmli akademikimiz Ziya Bunyadov iki dəfə bu adla təltif olunublar. Bizim sənət adamları, incəsənət ustaları müharibə illərində cəbhə və hospi-

tallarda konsertlər verir, vəsait toplayıb müdafiə fonduna göndərirdilər. Kinooperator və jurnalistlərin isə bu müharibədə böyük əməyi olub. Əgər onlar olmasaydı bəlkə də tarix bu qəhrəmanlıqları, ağır döyüş epizodlarını əks etdirən müharibənin səhifələrini tanımazdı. Məhz kinokamera ilə müharibə dəhşətlərini lentə almaq böyük hünər və cəsarət tələb edir. Ona görə də bu gün belə bir təşəbbüs göstərdiklərinə görə kinostudiyanın kollektivinə bir vətəndaş, bir insan olaraq təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Biz heç vaxt insanları yaddan çıxarmamalıyıq. Onlar öz həyatlarını bizim azadlığımız, xoşbəxtliyimiz naminə qurban veriblər. Onların sayəsində Azərbaycan bu gün müstəqil yaşaya bilir. Bu Xatirə lovhəsi həm də gələcək nəsillərə bizim öz qəhrəman ata-babalarımızı heç vaxt unutmadığımızı da göstərəcək".

Xatirə lovhəsinin açılışında hazırda kinostudiyada fəaliyyət göstərən kino işçiləri, müharibə və əmək veteranları, vəfat etmiş cəbhəçi kinematoqrafçıların ailə üzvləri iştirak etmişlər.

Xatirə lovhəsinə 30-a qədər kino xadiminin- müharibə iştirakçısı olan kinematoqrafçının adı həkk edilmişdir. Müharibədən sonra yaradılmış və çox populyar olan "Heç kim unudulmayıb, heç nə yaddan çıxmayıb" şüarı bu gün daha əzəmətlə səslənir: heç kim unudulmayıb, heç nə yaddan çıxmayıb.

Cəbhəçi kinematoqrafçılara həsr olunmuş Xatirə lövhəsi və "Azərbaycan kinosu və müharibə" adlı kitab bir daha bunu təstiqləyir.

NƏTİCƏ

Böyük Vətən müharibəsi çoxmilyonlu sovet, o cümlədən Azərbaycan xalqı üçün sarsılmazlıq, əyilməzlik, güclü mənəviyyət, qəhrəmanlıq sınağı oldu. Faşizm üzərində tarixi qələbə qəhrəmanlıq salnaməsinə qızıl hərfələrlə həkk edildi.

Azərbaycan kino sənətinin 40-cı illər inkişaf dövrü məlum olduğu kimi, mühüm tarixi mərhələ – Böyük Vətən müharibəsi və müharibədən sonrakı ilk dövrlə eyni vaxta düşdü. Müharibə başlanan ildən sənətdə qəhrəmanlıq xarakteri üzə çıxdı. Hitler faşizmi ilə ölüm-dirim mübarizəsində xalqımızın bütöv obrazı ədəbiyyat və incəsənətdə, xüsusilə kino sənətində öz əksini tapdı, bir sıra maraqlı əsərlər yaradıldı.

Müharibə ərəfəsində Bakı kinostudiyasında iş ahəngi o qədər də yüksək deyildi. Filmlər çəkilsə də istehsal planından geri qalırdı. Lakin müharibənin ilk günlərindən vəziyyət tamamilə dəyişdi, hər şey müharibənin qanunlarına tabe etdirildi, yarımqıç qalmış bədii filmlər çəkilib başa çatdırıldı. Otuzdan artıq kinematoqrafçı – C.İsmixanov, Ə.Həsənov, V.Yeremeyev, M.Mustafayev, K.Həsənov, T.Axundov, V.Lofov, Ə.İbrahimov, Ş.Mahmudbəyov, Ə.Musayev, Ə.H.Hüseynov, C.Məmmədov, X.Babayev və başqaları cəbhəyə yollandılar. Bir hissəsi adi döyüşçü, digərləri isə kinooperatorlar kimi. Kinostudiyada qalanlar arxa cəbhənin həyatını lentə köçürür, kinoreportajlar, xüsusi xronikal buraxılışlar hazırlayıb operativ şəkildə ekranlarda nümayiş etdirirdilər.

Cəbhə xronikası qarşısında belə bir vəzifə qoyulmuşdu – təməşəçilərə onların atalarının, ərlərinin, qardaşlarının, oğullarının cəbhədə necə vuruşduqlarını göstərmək!

Barens dənizindən Qara dənizə qədərki bütün cəbhə boyu

aparılan qanlı və möhtəşəm döyüşlər cəbhə kinooperator qrupları işçilərindən çəkilişlərdə və kino materiallarının Moskva və respublika kinostudiyalarına çatdırılmasında, dövlət sirlərinin qorunub saxlanılmasında hünər, şücaət, tədbirlilik və operativlik tələb olunurdu.

Cəbhə operatorları öz işləri ilə Vətənin etimadını doğrultmağa çalışırdılar. Onların ön cəbhələrdən göndərdikləri kinoreportajlar qanlı döyüş meydanlarında baş verən ağılsız hadisələri və əsgərlərimizin şücaətini açıb göstərirdi. Bütün bu çəkilişlər müharibə dövründə tamaşaçılara bilavasitə təsir etməklə yanaşı bu gün geniş tarixi fondu – Böyük Vətən müharibəsinin kino salnaməsini təşkil edir.

Müharibədən sonra bu mövzuda xeyli bədii və sənədli film çəkilmişdir. Kinematografçılarımız filmlərində müharibə illərində düşməne qarşı ölüm-dirim mübarizəsində ön və arxa cəbhədə misilsiz hünər göstərmiş azərbaycanlı oğul və qızlarımızın şücaətini əks etdirmişlər. Bu filmlərdə yaradılmış obrazlar güclü xarakterlərinə, mənəviyyatlarının zənginliyinə və Vətənə, xalqa bağlı olmalarına görə ekrandan milyonlarla tamaşaçının yaddaşına köçmüşlər. «Onun böyük ürəyi» filmindəki Rəcəb, «Uzaq sahillərdə»ki Mehdi, «Əmək və qızıl gül»dəki Mahmud, «Dağlarda döyüş»dəki Fərrux, «Mən ki, gözəl deyildim»dəki Səidə, «Bizim Cəbiş müəllim»dəki Cəbiş müəllim, «Şərikli çörək»dəki Vaqif, «Bakıda küləklər əsir»dəki Azad, «Tütək səsi»ndəki Cəbrayıl, «Sizi dünyalar qədər sevirdim»dəki general Həzi Aslanov, belə qəhrəmanlardır.

Müharibə illərində və müharibədən sonrakı dövrdə çəkilmiş filmlər öz yaradıcılıq manerasına görə bir-birindən fərqlənir. Burada təbliğat filmləri də var, psixoloji kinopovest də, hərbi dram da var, film-düşüncə də, qəhrəmanlıq kinodramı da var, ki-

nonovella da. Lakin hansı janrdə, hansı üslubda çəkilməsindən, bədii səviyyəsindən asılı olmayaraq bu filmlərdə xalqın hünəri, vətənpərvərliyi, müharibənin törətdiyi dəhşətlər, uzun illər ərzində davam edən ayrılıqlar, Bakı və bakiylərin arxa cəbhədəki rolu ön plana çıxarılmışdır. Bu filmlərin bir çoxu qeyri-adi üslubu, maraqlı obrazları, nikbinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Filmlərin bir hissəsində müharibə dövrünün Bakısından, onun zəhmət adamlarının şərəfli əməyindən, müharibəyə köməyindən danışılır.

Böyük Vətən müharibəsində arxa cəbhənin həyatı və əməyi onun ən şərəfli və şöhrətli səhifələrindən birini təşkil edir. Müharibə gedən rayonlardan ən iri zavodların və milyonlarla insanların cənuba və şərqə köçürülməsi, Orta Asiya və Sibirdə yeni sənaye bazalarının təşkil olunması, cəbhəyə getmiş ərlərini və atalarını əvəz edən qadınların və yeniyətmələrin fədakarcasına işləmələri bədii və sənədli filmlərdə öz əksini tapmışdır. Bütün bunlar zəhmətkeşlərin kütləvi qəhrəmanlığından, ön cəbhədə vuruşanların silah və ərzaq sarıdan əziyyət çəkməmələri üçün görülən ağır və ağılsız zəhmətdən xəbər verir.

Müharibədə ən başlıca qüvvə insandır. Ona görə də müharibəyə həsr olunmuş sənədli filmlərdə bu qüvvə – ilk baxışda elə bir görkəmli hünər göstərməmiş, ancaq gündəlik həyatları və mübarizələri özü-özlüyündə igidlik və şücaət olan sadə insanlar təsvir edilmişdir. Bu mövzuda çəkilmiş filmlərdə əsas məsələ insanların müharibədə iştirakıdır. Lakin burada hər şeyi – onların necə vuruşmasını, ev üçün necə darıxmalarını, gələcək barədə nələr arzuladıqlarını göstərmək vacibdir. Biz müharibəyə həsr olunmuş sənədli filmlərin çoxunda əsgərləri öz ardınca düşmənin üzünə aparan, onları qələbəyə ruhlandırان vicdanlı və qorxmaz vətənpərvərləri görürük, bu igidlərin ürəklərinin dö-

yüntüsünü eşidirik.

Çox-çox sonralar erməni faşistləri ölkəmizə soxulub torpaqlarımızın 20 faizini işğal edərkən xalqımızın qəhrəman oğulları silaha sarılıb düşmənlə mübarizəyə qalxdılar. Kinematoqrafçılarımız bu dəfə də könüllü olaraq müharibəyə getdilər, vuruşdular, çəkilişlər apardılar. Qısa bir vaxt ərzində Qarabağ müharibəsi ilə bağlı az da olsa bədii və sənədli filmlər yaradıldı. Bu iş bu gün də davam etdirilir. Azərbaycan xalqının Böyük Vətən müharibəsində və Qarabağ müharibəsində iştirakını əks etdirən bədii və sənədli filmlərdən ibarət kino fondu – müharibəyə həsr olunmuş kino salnaməsi yaradılmışdır. Xalqımızın hünərlə dolu keçmişini öyrənmək üçün gələcək nəsillər tarixin bu canlı kino salnaməsindən şübhəsiz ki, faktik material kimi istifadə edəcəklər.

Böyük Vətən müharibəsinin kinooperatorlarına çəkdiqləri kinosüjetlərə, xüsusi buraxılışlara, sənədli filmlərə, bu süjetlərdə, bu filmlərdə müharibənin ab-havasını, hadisələrini, qəhrəmanlarını inandırıcı şəkildə, dəqiqliyi ilə biz tamaşaçılara çatdırdıqlarına görə minnətdarıq. Onların lentə aldıqları kinokadrlar, hərbi xronika arxivlərin rəflərində heç də tozun altında qalmır, hər dəfə lazım olur, bu mövzuda çəkilən filmlərdə dönə-dönə istifadə edilir. Zaman bizi o qanlı-qadalı illərdən uzaqlaşdırdıqca müharibəni əks etdirən min metrlərlə kinoplyonka daha da qiymətli olur.

Bizim və uşaqlarımız üçün, nəvə və nəticələrimiz üçün döyüşlərdə və cəbhə yollarında, təyyarənin kabinəsindən, tankın baxış oyuğundan, yanan binanın pəncərəsindən, istehkamin mazğalından, səngərdən xalqımızın hünəri haqqında çəkib saxladıqları xatirəyə – kinoxronikaya görə cəbhəçi kinooperatorların ruhları qarşısında baş əyirik.

FİLMOQRAFIYA

Bədii filmlər



1941

Vətən oğlu

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. Ağarza Quliyev, ssen. müəl. Əbdürəhman Minski, oper. Muxtar Dadaşov.

1942

Bəxtiyar

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. Ağarza Quliyev, ssen. müəl. Ənvər Məmmədخانlı, oper. Əsgər İsmayılov.

Sovet pəhləvanı

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. Mikayıl Mikayılov, ssen. müəl. Şəmsəddin Abbasov, oper. Vladimir Yeremeyev.

Sovqat

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. Hüseyin Seyidzadə, Niyazi Bədəlov, ssen. müəl. İmran Qasımov, oper. Əsgər İsmayılov

1943

Bir ailə

Bakı kinostudiyası. 10 h.

Rej. Qriqori Aleksandrov, Rza Təhmasib, Mikayıl Mikayılov, ssen. müəl. Lev Vaysenberq, Mir Cəlal, İosif Prut, oper. Əlisəttar Atakişiyev, Əsgər İsmayılov, Timofey Lebeşev.

Sualtı qayıq «t-9»

Bakı kinostudiyası. 8 h.

Baş rej. Aleksandr İvanov, rej. Nikolay Leşşenko, baş oper. Nikolay Renkov, oper. Muxtar Dadaşov.

1950

Bakının işıqları

Bakı kinostudiyası. Rus var. 10 h. Yeni red. 1958-ci il. 8 h.

Rej. Aleksandr Zarxi, İosif Xeyfits, Rza Təhmasib, ssen. müel. Qriqori Koltunov, Yevgeni Pomeşşikov, baş oper. Qavriil Yegiazarov, oper. Arif Nərimanbəyov.

1958

Onun böyük ürəyi

Bakı kinostudiyası. 8 h.

Rej. Əjdər İbrahimov, ssen. müel. İmran Qasimov, oper. Rasim Ocaqov.

Uzaq sahillərdə

Bakı kinostudiyası. 9 h.

Rej. Tofiq Tağızadə, ssen. müel. İmran Qasimov, Həsən Seyidbəyli, oper. Əlisəttar Atakişiyev.

1961

Bizim küçə

«Azərbaycanfilm». 9 h.

Rej. Əlisəttar Atakişiyev, ssen. müel. İmran Qasimov, oper. Rasim Ocaqov.

1962

Əmək və qızıl gül

«Azərbaycanfilm». 9 h.

Rej. Tofiq Tağızadə, ssen. müel. İdris Bazorkin (T. Tağızadənin iştirakı ilə), oper. Rasim Ocaqov.

1967

Dağlarda döyüş

«Azərbaycanfilm». 8 h.

Rej. Kamil Rüstəmbəyov, ssen. müel. Əhmədağa Qurbanov (Muğanlı), oper. Teyyub Axundov

Torpaq. Dəniz. Od. Səma

«Azərbaycanfilm». 7 h.

Rej. Şamil Mahmudbəyov, ssen. müel. Anar, oper. Rasim İsmayılov.

1968

Mən ki, gözəl deyildim

«Azərbaycanfilm». 8 h.

Rej. Tofiq Tağızadə, Ağarza Quliyev, Ramiz Əsgərov, ssen. müel. Bayram Bayramov, İqor Strekov (Ağarza Quliyevin iştirakı ilə), oper. Aleksey Polkanov.

1969

Bizim Cəbiş müəllim

«Azərbaycanfilm». 8 h.

Rej. Həsən Seyidbəyli, ssen. müel. Maksud İbrahimbəyov, oper. Arif Nərimanbəyov.

Şərikli çörək

«Azərbaycanfilm». 7 h.

Rej. Şamil Mahmudbəyov, ssen. müel. Alla Axundova, oper. Teyyub Axundov.

1972

Gilas ağacı

«Azərbaycanfilm», 4 h.

Rej. Tofiq İsmayılov, ssen. müəl. Əkrəm Əylisli, oper. Rafiq Qəmbərov.

Skripkanın sərgüzeşti

«Azərbaycanfilm». 8 h.

Rej. Şamil Mahmudbəyov, ssen. müəl. Firudin Ağayev, Solomon Rozen, oper. Rasim Ocaqov.

Ömrün ilk saati

«Azərbaycanfilm». 10 h.

Rej. Arif Babayev, ssen. müəl. Ramiz Fətəliyev, oper. Rasim Ocaqov.

1974

Bakıda küləklər əsir

«Azərbaycanfilm». 9 h.

Rej. Muxtar Dadaşov, ssen. müəl. M. Dadaşov, Yuri Dobroxtov, Vladimir Spitsın, Vladimir Sinitsın, oper. Vladimir Qusev.

1976

Tütək səsi

«Azərbaycanfilm». 9 h.

Rej. Rasim Ocaqov, ssen. müəl. İsa Hüseynov, oper. Teyyub Axundov.

1979

Dvorjakinin melodiyası

«Azərbaycanelefilm». 4 h.

Rej. Nazim Abbasov, ssen. müəl. Kərim Kərimov, oper. Eduard Bədəlov.

1984

Tənha narin nağılı

«Azərbaycanfilm». 7 h.

Rej. Şamil Mahmudbəyov, Həsənağa Turabov, ssen. müəl. Roza Hüsniydinova, oper. Zaur Məhərrəmov.

1985

Sizi dünyalar qədər sevirdim

«Azərbaycanfilm». 9 h.

Rej. Rasim İsmayılov, ssen. müəl. Ramiz Fətəliyev, oper. Valeri Kərimov.

1986

On yeddi yaşlı oğlan

«Azərbaycanfilm». 8 h.

Rej. Rüşət Şabanov, ssen. müəl. Faiq Ağamalıyev, Vaxa Matiyev, V. Fyodorov, oper. Arif Nərimanbəyov.

1989

Ölsəm, bağışla

«Azərbaycanfilm». 10 h.

Rej. Rasim Ocaqov, ssen. müəl. Rüstəm İbrahimbəyov, oper. Rafael Qəmbərov.

Sahilsiz gecə

«Azərbaycanfilm». 8 h.

Rej. Şahmar Ələkbərov, ssen. müəl. Elçin, oper. Rafiq Əliyev.

Cizgi filmləri

1969

Qırmızılar, qaralar və başqaları

«Ekran». 2 h.

Rej. və ssen. müə. – rəs. Rasim İsmayılov, oper. Vaqif Behbudov.

1977

Daş

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. Hafiz Əkbərov, Əsgər Məmmədov, ssen. müə. Sabir Rüstəmханlı, Paşa Kərimov, qur. rəs. Elçin Axundov. Oper. Rafiq Əliyev.

1982

Başlanğıc

«Azərbaycanelefilm». 2 h.

Rej.-oper. Vaqif Behbudov, ssen. müə. Rüstəm İbrahimbəyov, rəs. Fikrət Abbaszadə.

1987

Seans

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. və qur. rəs. Firəngiz Qurbanova, ssen. müə. Leyla Səfərova, Firəngiz Qurbanova, oper. Kənan Məmmədov, Rafiq İsmayılzadə.

Xronikal-sənədli filmlər

1940

Bakı hazırdır!

«Azərbaycanfilm». 1h.

Rej. Əbdül Həsənov, oper. Muxtar Dadaşov, Vladimir Yermeyev, Fyodor Novitski.

Hava həyəcanı signalı ilə

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Mirzə Mustafayev, ssen. müə. A.Barbariqo, oper. Leonid Koretski.

Hava hücumundan müdafiə

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej.-oper. Mirzə Mustafayev

1941

Beş dəqiqəlik konsert

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Montaj və çəkiliş Vladimir Yermeyevindir

Bir may Bakısı

Bakı kinostudiyası

Rej. Əbdül Həsənov, oper. Seyfulla Bədəlov, Vladimir Yermeyev, Mirzə Mustafayev, Fyodor Novitski, Əlibala Ələkbərov.

Cənub sərhədlərinin keşiyində

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. Əbdül Həsənov, oper. Vladimir Yermeyev, Əlibala Ələkbərov.

Qayalardan yol

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej.-oper. Vladimir Yermeyev, oper. Kərim Xəlilov.

Mahnılar və şerlər

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. Qriqori Braginski, oper. Mirzə Mustafayev

Nizami

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. A.Naroditski, ssen. müəl. Əlibala Ələkbərov, Əbdürəhman Minski, oper. Əlibala Ələkbərov.

1942**Azərbaycan kolxozçusu, tank briqadası yaradaq!**

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Müəl.-oper. Mirzə Mustafayev.

Biz Bakını müdafiə edirik

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. Qriqori Braginski, Niyazi Bədəlov, oper. Vladimir Yermeyev.

416-cı

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej.-oper. Cavanşir Məmmədov, oper. Leonid Koretski.

İran haqqında oçerk

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej.-oper. Mirzə Mustafayev

Vətənin qüdrətini möhkəmləndirək

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Yazıçılar konfransı

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Oper. Vladimir Yermeyev, Leonid Koretski.

Zaqafqaziya xalqlarının dostluğu

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Oper. Vladimir Yermeyev, Leonid Koretski

1943**Almanların Şimali Qafqazda vəhşilikləri**

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej.-müəl.-oper. Muxtar Dadaşov, oper. assis. İsmayıl Əfəndiyev

Cəbhə arxasında

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Qayğı

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. Ağarza Quliyev, müəl.-oper. Mirzə Mustafayev,

SSRİ EA-nın Azərbaycan filiali

Bakı kinostudiyası. 3 h.

Rej.-oper. Seyfulla Bədəlov, Vladimir Yermeyev, oper.

Leonid Koretski, Kazım Həsənov

Vətən uğrunda

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. Əbdül Həsənov, müəl.-oper. Mirzə Mustafayev, mətnin müəl. Tələt Əyyubov

1944**Bakı döyüşür (İş başında)**

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej.-ssen.müəl. – oper. Muxtar Dadaşov

Bakı neftçiləri

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Oper. Seyfulla Bədəlov.

Böyük yol haqqında kino hekayəti

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Müəl. Əbdül Həsənov, Vladimir Yermeyev.

Cəfər Cabbarlı

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. Həbib İsmayılov, oper. Vladimir Yeremeyev.

Şəfa nəğməsi

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej.-ssen. müəl. Qəmər Salamzadə, oper. Seyfulla Bədəlov

Dövlət sığortası

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Xəzər dənizçiləri

Bakı kinostudiyası və MSFS. 8 h.

Rej.-ssen. müəl. Qriqori Aleksandrov, N.Bolşakov, mətnin müəl. B.Aqapov, oper. Cavanşir Məmmədov, N.Bolşakov, Q.Donets, Vladimir Yeremeyev, Seyfulla Bədəlov.

Qardaşlıq köməyi

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. Ağaəli Dadaşov, ssen. müəl. Vladimir Yeremeyev, oper. Vladimir Yeremeyev, Leonid Koretski.

Qəzvinə kömək

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Müəl. Əbdül Həsənov, Vladimir Yeremeyev (o, həm də film oper.), oper. assis. Əbdül Həsənov.

Məktuba cavab

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. İsmayıl Əfəndiyev, oper. Seyfulla Bədəlov.

SSRİ-nin himni

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej. Həbib İsmayılov

Təbriz

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej.-oper. Mirzə Mustafayev, oper. assis. Kazım Həsənov.

Zaqafqaziya müsəlmanları ruhanilərinin qurultayı

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej.-ssen. müəl.- oper. Muxtar Dadaşov

1945**Əbədi odlar ölkəsi**

Bakı kinostudiyası. 6 h.

Rej. Hüseyn Seyidzadə, ssen. müəl. İmran Qasimov, Sabit Rəhman, baş oper. Seyfulla Bədəlov, oper. Cavanşir Məmmədov, Vladimir Yeremeyev, Mirzə Mustafayev, Arif Nərimanbəyov.

General Həzi Aslanov

Bakı kinostudiyası. 1 h.

Rej.-müəl. Niyazi Bədəlov, oper. Seyfulla Bədəlov, Əlibala Ələkbərov.

İran

Bakı kinostudiyası. 6 h.

İran Azərbaycanının paytaxtında

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. Əbdül Həsənov, oper. Seyfulla Bədəlov, diktör mətni Ənvər Məmmədخانlınıdır.

Zəfər bayramı

Bakı kinostudiyası. 2 h.

Rej. Mikayıl Mikayılov, oper. Vladimir Yeremeyev, Vladimir Zbudski, Seyfulla Bədəlov, Əsgər İsmayılov, Muxtar Dadaşov, Leonid Koretski, Mirzə Mustafayev, Arif Nərimanbəyov.

1946

Qırmızı ordu hissələrinin irandan yola salınması

Bakı kinostudiyası və MSFS. 1 h.

Rej. M.Slavinskaya, oper. Muxtar Dadaşov, Seyfulla Bədəlov, Əlibala Ələkbərov.

1947

Qalib ölkənin bir günü

Bakı kinostudiyası. 6 h.

1960

Hava hücumundan müdafiə

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej.-ssen. müə. oper. Əlibala Ələkbərov

1962

Sərhəd bağlıdır

Azərbaycan televiziyası. 2 h.

Rej. Ramiz Axundov, ssen. müə. Vəli Valehov, oper. Aydın Axundov

1967

Hünər əbədidir

«Azərbaycanfilm»

Rej.-oper. Seyfulla Bədəlov, ssen. müə. M.Məmmədov, oper. Mehman Dadaşov

1968

Qayıdacağına inanırdı

«Azərbaycanfilm», 1 h.

Rej. Yalçın Əfəndiyev, ssen. müə. Sabir Əhmədov, oper. Tofiq Sultanov

1969

Qəhrəmanlar ölmürlər

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej.-oper. Vladimir Konyagin, ssen. müə. Vaqif Hübətəoğlu

Mülki müdafiə

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej.-oper. Vladimir Zbudski, ssen. müə. Əli Qafarov

1970

Bizim 416

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Nina Mustafayeva, ssen. müə. Fəraməz Səfiyev, oper. Vladimir Konyagin

General Həzi Aslanov

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Musa Bağırov, ssen. müə. Fəraməz Səfiyev, oper. Zaur Məhərrəmov.

Sovet Azərbaycanının yarım əsrlik salnaməsi

«Ekran», IV seriya, 3 h.

Rej. Teymur Bəkirzadə, ssen. müə. Q.Mədətov

1971

Bizim sərhədcilər

«Ekran». 2 h.

Rej. Gəvə Həsənov, ssen. müə. Əhmədağa Qurbanov, oper. Ö.Qızıyev

İgidliyin əbədidir sənin

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. Zeynəb Kazımova, ssen. müə. Fərəməz Səfiyev, oper. Əlibala Ələkbərov

1972

Odlar yurduunun qızları

«Ekran». 2 h.

Rej. Nazim Rzayev, ssen. müə. Vidadi Paşayev, oper. Eduard Bədəlov

Ömrün səhifələri

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. Rauf Nağıyev, ssen. müə. İsi Məlikzadə, oper. Vladimir Zbudski.

1974

Onun adı Serafino idi

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. Niyazi Bədəlov, ssen. müə. Olqa Petrova, oper. Elxan Əliyev

1975

Bir alaydan olanlar

«Azərbaycantelefilm». 2 h.

Rej. Oqtay Babazadə, ssen. müə. Emil Ağayev, oper. Gen-nadi Pastuşkov

190

Aydın Kazımzadə

1987

Biz bu xatirəyə sadıq

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Zeynəb Kazımova, ssen. müə. Natan Zorin, oper. Tofiq Sultanov

Əbədilik yolu ilə

«Azərbaycantelefilm». 2 h.

Rej. Nazim Abbasov, ssen. müə. L.Qoldşteyn, oper. Q.Şir-yayev

Fransa qəhrəmanı

«Azərbaycanfilm» 2 h.

Rej. Xamis Muradov, ssen. müə. Nadejda İsmayılova, X.Muradov, oper. Rasim İsmayılov

Qəhrəmanların izi ilə

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. Cahangir Zeynalı, ssen. müə. Rafael Faybisoviç, oper. Faiq Qasımov

Şanlı partizan

«Azərbaycantelefilm». 2 h.

Rej. Nazim Abbasov, ssen. müə. İmran Qasımov, oper. V.Həsənov

1976

Mən sərhədciyəm

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Rauf Nağıyev, ssen. müə. Əhmədağa Muğanlı, oper. Faiq Qasımov

Azərbaycan kinosu və müharibə

191

1981

Hünər və şöhrət yolu ilə

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. Vyaçeslav Mixaylov, ssen. müə. Rafiq Zeynalov, oper. Ələsgər Ələkbərov

1982

Cəmsid Naxçıvanski

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Nicat Bəkirzadə, ssen. müə. Ramiz Duyğun, oper. Faiq Qəmbərov, Amin Novruzov

Estafet

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Niyazi Bədəlov, ssen. müə. N.Bədəlov, R.Şik, oper. Əlibala Ələkbərov

1985

Bakı – 42

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej.-ssen. müə. Muxtar Dadaşov, oper. Faiq Qasımov, Şərif Şərifov

Bakı. Müharibə illəri

«Azərbaycantelefilm». 6 h.

Rej. İsrəfil Səfərov, ssen. müə. Maksud İbrahimbəyov

Əbədi iz

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Niyazi Bədəlov, Cahangir Zeynalı, ssen. müə. N.Bədəlov, Xanlar Rüstəmov, oper. Faiq Qasımov, Yefim Abramov, Şərif Şərifov

1987

Yusif Məmmədaliyev

«Azərbaycanfilm». 2 h.

Rej. Yalçın Əfəndiyev, Miri Rzayev, ssen. müə. Rəhman Bədəlov, Yalçın Əfəndiyev, oper. Köçəri Məmmədov

1988

Vətən sərhəddən başlayır

«Azərbaycantelefilm». 2 h.

Rej. Musa Bağırov, ssen. müə. Əhmədağa Muğanlı, oper. S.Bədəlov

Vətənin keşiyində

«Azərbaycanfilm». 1 h.

Rej. Rafiq Yüzbaşov, ssen. müə. Əhmədağa Muğanlı, oper. Sərdar Vəliyev

1998

General Hüseyn Rəsulbəyov

«Yaddaş». 2 h.

Rej. Cəmil Quliyev, ssen. müə. Nəriman Əbdülrəhmanlı, oper. Nizami Abbas

«Ordenli Azərbaycan» kinojurnalı

1940

№15, rej. Əli Musayev

№17, rej. Əli Musayev

№21, rej. Əli Musayev

№27, rej. Əli Musayev

№28, rej. Əli Musayev

1941

- №13, rej. İvan Tartakovski
 №19, rej. Əbdül Həsənov
 № 20-21
 № 22
 №23, rej. Əbdül Həsənov
 №24, rej. Qriqori Braginski
 №25, rej. Əbdül Həsənov
 №26, rej. Qriqori Braginski
 №27, rej. Əbdül Həsənov
 №28, rej. Qriqori Braginski
 №29, rej. Əbdül Həsənov
 №30, rej. Qriqori Braginski
 №31, rej. Əbdül Həsənov
 №32, rej. Əbdül Həsənov
 №34, rej. Mikayıl Mikayilov
 №34/35, rej. Mikayıl Mikayilov

1942

- №1, rej. Mikayıl Mikayilov
 №2, rej. Mikayıl Mikayilov
 №3, rej. Mikayıl Mikayilov
 №4, rej. Qriqori Braginski
 №5, rej. Qriqori Braginski
 №6, rej. Qriqori Braginski
 №7, rej. Niyazi Bədəlov
 №8, rej. Qriqori Braginski
 №9, rej. Niyazi Bədəlov
 №10, rej. Qriqori Braginski
 №11, rej. Niyazi Bədəlov
 №12, rej. Qriqori Braginski
 №14, rej. Qriqori Braginski
 №15, rej. Qriqori Braginski

- №16, rej. Niyazi Bədəlov
 №17, rej. Qriqori Braginski
 №18, rej. Qriqori Braginski
 №19, rej. Niyazi Bədəlov
 №20, rej. Niyazi Bədəlov
 №21, rej. Niyazi Bədəlov
 №23, rej. Muxtar Dadaşov
 №24, rej. Qriqori Braginski
 №25, rej. Qriqori Braginski

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
KINOMUZ MÜHARİBƏ ƏRƏFƏSİNDƏ	8
Neft və xalqlar dostluğu əsas mövzuları idi.....	8
BAKİ KİNOSTUDİYASINDA İSTEHSALIN YENİDƏN QURULMASI.....	13
Elan olunmamış müharibə	13
Vətənpərvərlik təbliğatı əsas vəzifə idi	14
Cəbhəçi kinematografçılar. Onların silahı kinokamera idi	15
MÜHARİBƏ DÖVRÜNÜN KİNO SALNAMƏSİ	62
Bədii və sənədli filmlər, xüsusi buraxılışlar	62
Vəziyyət ağır olsa da.....	99
Kino işçilərinin səhiyyəyə köməyi	109
Film qıtlığı dövrü	111
NAMƏLUM QƏHRƏMAN YOXDUR, BÜTÜN XALQ QƏHRƏMAN İDİ	115
Müharibədən sonra hərbi mövzuya müraciət.....	115
"HEÇ KİM UNUDULMAYIB, HEÇ NƏ YADDAN ÇIXMAYIB"	171
NƏTİCƏ	173
FILMOQRAFIYA	177

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin
sifarişli ilə çap olunmuşdur

Korrektor
İlahə Hüseynova

Kitabda Azərbaycan Dövlət Filmfondu arxivinin, C.Cabbarlı adına «Azərbaycanfilm» kinostudiyası foto sexinin və müəllifin şəxsi arxivinin fotosəkillərindən istifadə edilmişdir.

Çapa imzalanmışdır: 20.12.2005
Uçot nəşriyyatı vərəqi 14
Ofset kağızı. Format 60x84 1/16
Sifariş № 20 Nüsxə 500

“Qərənfil” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı şəhəri, 28 May 78/5
tel: 498-56-38

2005
1405

